

MILOSLAVU JEHLIČKOVÍ

K ŠEDESÁTINÁM

S b o r n í k

720842

P r a h a 1981

Příteli z bludařského kraje

M. Jehličkovi k šedesátinám

Martin Zik

Otisky srnčích kopýtek na stezkách pašerů,  
přadláci bez práce postávající před branami fabrik,  
cihlová červen oranic a nad ní bledé horské nebe.

Takový byl tvůj kraj.

Lidé tam žili pokorně a vzdorně,  
na bedrech tíhu čtvera ročních dob.

Zůstal jsi jedním z nich

i v užvaněném Babylonu Prahy.

Šamavým krokem prodíral ses k pravdě,  
duši jak housle z lipového dřeva.

Kdykoli jsem ti naslouchal,

samy mně přicházely na jazyk překrásné české názvy vzácných ptáků,  
dlask, rorýs, jikavec.

Kdykoli jsem ti naslouchal,

přestával jsem se strachovat,  
zda přetrváme.

K šedesátinám Miloslava Jehličky

Ladislav Zadražil

Různé generace se navzájem liší svou kompaktností, jakousi fyzikální homogenností. Spíše než vědci a jednotliví přední představitelé formovaly některé z nich historické události a epochy, nikoli sice neosobní, ale přece jen nadosobní. Jak jsou ve dvacátém století vůbec na vyměření generace napoleonovské, platí to přesto o jedné více než o jiných.

Jednou z generací, jejíchž osudy hnětly dějiny přímo a bezprostředně, je generace Miloslava Jehličky. V širším rozmezí věkovém a v českém intelektuálním prostředí je to generace vysokých škol, zavřených v době, kdy na ně její příslušníci vstoupili, nebo se právě chystali vstoupit. Dějiny znají snad už jen jeden obecnější a důraznější zásah do osobního osudu všech - vypuknutí války přímo v daném životním prostoru /abychom užili dobového okřídleného výrazu/, ztroskotání všech životních plánů a ztrátu všech perspektiv tváří v tvář hromadnému ohrožení fyzické existence jedinců a celých národů.

Fyzická existence zůstala generační skupině, jejíž osudy tu sledujeme, v naprosté většině případů zachována - smrt, k níž byla odsouzena, měla být smrtí v první řadě intelektuální. Tuto podobu mělo tedy ono "zaživapohřbení" dalšího v řadě spíše ztracených a obětovaných než revoltujících pokolení českého národa a jeho inteligence. Jako jedno z mála se však může pochlubit také tím, že jedinému jeho ročníku se dostalo označení, které /alespoň pro ty, co byli tak či onak při tom/ mluví samo za sebe a nepotřebuje dalších atributů - ročník jedenadvacet. Později narozeným jeho

význam zprostředkuje Ptáčnickův generační román jako ročníku všeobecného, totálního nasazení, nuceného odchodu z domova do cizího a nepřátelského prostředí a prací s příchutí nucených - tedy příznaky vyvrženosti přímo existenciální. "Základnímu" okupačnímu ročníku byla ve většině případů souzena různá komanda až po oddíly odklízovačů mrtvol. Jen málo však na prožitku skutečnosti změnilo, byli-li to obzvlášť rafinovaný koncentrák pro tvůrčího člověka, "pouhá" úředničina. Úřadování jako navyklá a téměř hlavní součást jakékoli činnosti je totiž vymožeností až poslední doby.

Konec tohoto času či bezčasí nevrátil jenom věci na stará místa. Život nezná korektury, ani opravené verze. Začal se tedy psát nový čistopis a plány mnohého sotva opeřeného romanisty dostaly nový směr, alespoň co do jazykové oblasti studia. Něco na tomto směru bylo dáno posunem českých zemí dále na východ, ať už v důsledku uvědomělé zkušenosti nebo jako objektivního geopolitického aktu.

Volba rusistiky však byla zvláště v případě Miloslava Jehličky i volbou jednoho z nových ústředních učitel<sup>ských</sup> oborů na filozofické fakultě, volba ostatně příznačná pro zatím poslední generaci buditelů v našem národě. Pro toho, kdo - bez frází a kádrových floskulí - vzešel opravdu z lidu, bylo učitelství navíc jediným zaměstnáním v oblasti humanitních oborů, které skutečně široké lidové vrstvy mohly uznat za smysluplné poslání a užitečné uplatnění.

Demokratický a vskutku kolektivní ráz generace byl utvrzen ještě hromadným studiem bezpočtu věkově rozdílných, životně však bez výjimky zkušených adeptů univerzitního vzdělání. M. Jehlička s vrozeným demokratismem do tohoto kaclubu zapadl a téměř se ztratil v zástupech poválečných rusistů a patřil mezi nimi k těm, kteří museli být teprve postupně objevováni ve své osobitosti, předpokladech a spe-



cifickém talentu. Spousty úkolů, perspektivy bez hranic, které se rusistika zdála slibovat na neomezenou dobu, měly rovněž své důsledky. Hledání vlastního zaměření a specializace bylo jimi spíše ztěžováno než usnadňováno, zvláště u těch, kdo vyrůstali ještě ve stínu filologického univerzalizmu posledních "širokých" slavistů.

U M. Jehličky se to projevilo vystřídáním dvojí profese před tím, než se ustálilo jeho konečné zaměření. Počáteční výuka na střední škole byla mu dobrou přípravou pro pozdější práci metodika a zaměstnání v kanceláři Ruského slovníku předcházelo mnoho pozdějších textových komentářů, většinou určených pro pedagogické účely. Na největší svou slovníkářskou práci z raného období v Knize o překládání z r. 1953 /Práce překladatele s ruským slovníkem/ navázal ostatně ještě nedávno druhou statí v nitranském sborníku o odborném překladu /Ruské a sovětské realie ve výchově překladatele/.

Přechod na Vysokou školu ruského jazyka a literatury znamenal přelom především pokud šlo o definitivní literárněvědnou specializaci, vědeckou perspektivu odborné činnosti, ne však v práci samé, která logicky pokračovala započatým směrem. I v činnosti pedagogické došlo ovšem ke kvalitativní proměně - od výuky žáků k výuce učitelů. Jehličkův podíl na výchově a vzdělávání základního kádru dnešních učitelů ruštiny na nejrůznějších typech škol je možno měřit i jejich vztahem k tomu, jehož považují za svého učitele, a to za jednoho z těch, na něž je těžké zapomenout či se k nim nepřihlásit.

Na filozofické fakultě našel k této své činnosti neméně příhodnou půdu. Přes svůj vyhraněný profil a snad právě díky jemu nejméně podléhal sentimentálnímu lhaní nad ztracenou rusistickou specifikou a nevyslovovaným nebo i vyslovovaným

obávám z nezbytnosti širší mezioborové konfrontace. Pocit, že je člověkem na svém místě, se postupně prosadil tak, že přetrval i velké fakultní převraty.

Především pak Jehlička nepropadal příslovečnému pedagogickému idiotismu, příznačnému zvláště pro teoretiky metodiky, kteří dobrodiní školní praxe sotva okusili. Nikdy nepovažoval za hlavní úkol pedagogické přípravy studentů, tím méně ostatních disciplín, přizpůsobit jejich ambice a vědomosti dogmaticky požímanému elementarismu posledního znění školních osnov, nad něž co je - od ďábla je. Vždycky vycházel z toho, že základním metodickým požadavkem je, aby učitel měl co učit, navíc s příslušnou zálohou ve vlastním rozhledu a vědomostech.

Literárněvědná specializace se uplatnila už v prvních Jehličkových pracích na učebnicích pro střední školy, pro něž připravoval literární část, nejprve pod vedením prof. Mathesia a Dolanského, později sám jako hlavní autor nebo vedoucí autorských kolektivů. Učebnice ruské literatury z let 1951 /druhý ročník gymnázií/, 1953 /desátý ročník gymnázií/, 1960 a 1961 /pokusné učebnice pro 10. a 11.<sup>274</sup> třídu dvanáctiletky/, 1965 /pro druhý ročník SVVŠ a SOŠ a metodickou příručbou z roku 1967/, na nichž se takto podílel, tvoří úctyhodnou řadu. Poslední z nich /každoročně znovu vydávaná/ je učebnicí dosud platnou stejně jako učebnice pro 3. ročník středních škol, vydaná v roce 1980 ve čtvrtém vydání. Bylo-li rozhodnuto, že jejich hlavní autor má být napříště vzdálen těmto pracím, je k tomu možno podotknout pouze tolik, že v jeho textech se to nehemžilo faktickými ani jinými chybami a že rozhodně nedával svému subjektivnímu hledisku na výběr autorů a textů průchod způsobem, který se později ukázal jako možný, zvláště v novějších úsecích dějin ruské literatury.

Hlavní zásluhou Jehličkovy účasti při tvorbě učebnic /jak zní úřední termín a jak by tato činnost měla vypadat i ve skutečnosti/ však bylo navíc něco jiného - soustavná a cílevědomá snaha o prosazení estetického hlediska do školní výuky. Díky jí se ruská literatura v učebnicích nestala anebo nezůstala pouhou ilustrací vybraných ideologických tezí a pomocným nástrojem při výuce filologické. Přes všechny problémy a potíže, na něž ve školách naráží, je to jediná cesta, jak může být v očích žáků ne-li rehabilitována, tedy alespoň dále nediskreditována.

Více a lépe než v učebnicích se ovšem tento postoj mohl projevit v dalších, už specializovaných pomůckách pro školní výuku literatury. Velmi mnoho Jehličkovy práce je uloženo v sérii ruské komentované četby, která /s příslušným pomocným aparátem/ seznamuje žáky se souvislými texty kratších děl ruských klasiků a jde tak za učebnicové ukázky a nad ně. V jeho edici vyšli tu Puškin i Lermontov, Gogol i Turgenev, Dostojevskij i Tolstoj, Korolenko i Gorkij.

Vyvrcholením těchto jeho snah nepochybně byla kolektivní, ale jím inspirovaná, organizovaná a kromě vlastního autorského podílu i redigovaná čítanka Výbor z ruské literatury klasické i moderní /zatím v šesti vydáních/. Poskytuje nám příležitost zmínit se o Jehličkově účasti v kolektivních pracích vůbec. Princip kolektivní práce se v této oblasti projevil jako nejvíce nezbytný a nejoprávněnější a podílel se tak na dalším formování profilu našeho jubilanta. Kolektivní práce může být úspěšná, pouze má-li svého vůdčího /a dobrého/ ducha, který se uplatní nejen jako spiritus agens, obětavý organizátor, ale dotáhne a dopracuje za ostatní, často líknavější, práci do konečné podoby. Také díla tohoto druhu našla v Jehličkovi svého mistra. /I v případech, kdy se na celé věci nepodílel větším, popř. hlavním autorským podílem, jako např. v poslední sérii učebních diafilmů o

ruských klasikůch, stál alespoň v pozadí jako poradce, posuzovatel a inspirátor, což je jedna z nejnevědnějších rolí v kolektivní práci vůbec. Rovnat se jí v tom snad může jen několikaleté redakční působení v Ruském jazyce a s ní spojená činnost recenzní a glosátorské/.

Jestliže ve vztahu k žákům kladl Jehlička důraz na uměleckou složku literárního díla, jako "učitel učitelů" spatřoval vždy svůj úkol v dvojím: kromě přípravy na umělecký výklad díla zdůrazňoval zvláště v případě ruské literatury zásadní složku humanitní. V nejlepší verzi jeho Literární výchovy - vysokoškolských skript pro metodiku literárního vyučování v ruštině - byl předmět pojat na širším pozadí sociologie kultury, psychologie čtenáře a teorie literatury. Vždy však z nich vystupuje literární výchova jako součást výchovy k humanismu, jako vyvrcholení procesu polidšťování člověka komplexním, v širokém slova smyslu kulturním působením, a to proti představám jednostranně estetickým, jednostranně ideologickým a jednostranně moralistickým.

Jehličkovo soustředění na klasickou literaturu bylo v nejlepším souhlase s orientací metodickou. Ruské klasika nebyla mu jen souborem vzorných textů, zároveň vzorně zpracovaných klasiky literární vědy, ale také nejlepším úvodem do poetiky světové literatury, tedy ideální oblastí pro výuku jakékoli cizí literatury v české škole a pro přípravu k vnímání i současného literárního textu jakékoli provenience - svého druhu latinou dnešní doby.

Přirozeně proto jeho zájem ve vlastní literárněvědné práci směřoval k problémům poetiky literárního díla. V první řadě tedy k výkladu teoretickému, který si tváří v tvář textu klade obecné otázky literární techniky, vnímání díla především jako smysluplné formy, podvědomého i vědomého srovná-

ní, vedoucího ke čtenářské i vědecké typologii textů, k žánrovému přístupu přes hranice dob a národů.

Abychom si to uvědomili, stačí přehlédnout tituly základního korpusu Jehličkových prací "čistě" literárně-vědných, jak byly publikovány většinou na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, ovšem jako plody práce uplynulého desetiletí: starší studie Typ epiky Lva Tolstého a Realismus Lva Tolstého jako protest proti odlidštění /1963/, i novější příspěvky Lev Tolstoj v istorii epičeskogo povestvovanija /1970/, monografie Vyprávěčské umění Lva Tolstého /1970/, dále Otec Sergij Lva Tolstého - žánrová studie /1971/, Věčný manžel Dostojevského a Tolstého Kreutzerova sonáta - K problému vyprávěčství Dostojevského a Tolstého /1972/, Tipologičeskije osobennosti russkogo romana 19-go veka /1972/ i pozdější souhrny K problému poetiky ruského románu 19. stol. /1976/ a Význam L. N. Tolstého pro evropský román /1978/.

V jejich sledu se jasně zračí základní tendence - směřování k větší komplexnosti, k širšímu záběru materiálovému a problémovému. Společný, "organický" základ, z něhož Jehličkovy metodologicky nejvýznamnější stati vyrůstají, tvoří kromě uvedených teoretických východisek dílo L. N. Tolstého a Jehličkův vztah k němu, nekonjunkturální v každé době, jako dlouholeté manželství zanechávající patrné stopy v duchovní fyziognomii druhého partnera. Nejde jen o to, že spojení Jehlička-Tolstoj vešlo do povědomí nejširší myslitelné odborné veřejnosti. Jeho navyklost bylo třeba spíše v zájmu vlastního odborného vývoje překonávat a jako mechanický stereotyp rozrušovat. /Později byly přitom Jehličkovy práce o Tolstém doplněny ještě o oblast kontaktologickou: Lev Tolstoj a Slované - 1974, Lev Tolstoj v české literární kritice - 1978, L. Tolstoj v rabotach češskich literaturovedov - 1980, Osudy lidových povídek L. N. Tolstého u nás a především o řadu doslovů ke všem základním dílům autora v jeho Sebraných a Vybraných spisech i v jed-

notlivých vydáních./

Možnosti, které právě Tolstoj poskytoval pro uplatnění přístupu k literárnímu dílu, který u Jehličky převládal, byly ovšem skutečně ideální. Jen poněkud zasvěcenějšímu pozorovateli neunikne však také problematičnost práce na autorovi již tak zpracovaném, obtíže, které s sebou nese snaha neopakovat pouze to, co bylo již jinde řečeno. Dopracovat se vlastního přínosu zde znamená proces fyzicky bolestný. Jeho prvním stupněm u literárního rusisty je nesporně pro-  
ražení monografické specializace na jediného autora, obvyklé tak často zvláště u klasické literatury v literární vědě početných národů. To je však pouze první krok, který neumožní dnes už vyhnout se problémům metodologickým. Metodologická orientace, jak patrně, není zdaleka jen otázkou individuálních ambic, osobního chtění. V postpozitivistické éře humanitních oborů vzniká jako problém sama sebou, vnucuje se každému, komu nejde o to "odvést" libovolné téma a ve srovnání s univerzálními filology minulosti zatěžuje jako daň za úlevu specializace život, práci i publikační činnost každému dnešnímu odborníkovi.

Vzhledem k tomu, co bylo řečeno o hlavním tematickém a problémovém Jehličkově zaměření, nebylo se možné vyhnout nutnosti vyjít z prací ruských formalistů a pak se s nimi snad i vyrovnat. Jehlička se dal právě touto cestou, kterou se mnozí z nezbytnosti nebo přílišného sebevědomí pokusili obejít, a podařilo se mu dospět i ke koncepcím, které si mohou činit nárok na to, formalistické dědictví integrovat.

Svého času byl Jehlička dokonce za okolností dosti pohnutých opatřen nálepkou "stydlivého strukturalisty". Poněcháme-li stranou značnou míru nadsázky, které v tom byla obsažena, dala by se snad tato charakteristika poněkud modifikovat - na "strukturalistu z lítosti". Z lítosti nad



tím, že by cokoli cenného, k čemu dospěla literární věda - zvláště pak tato etapa vývoje moderního českého myšlení o literatuře - mělo být zapomenuto a zůstat nevyužito. Vyplyvá to ze základního Jehličkova vyznání literárněvědného pluralismu, z přesvědčení, že existují různé metody, vhodné ke splnění určitých úkolů /i biografickou metodu uplatňuje alespoň na čtenářské úrovni ve výboru dopisů Tolstého ženě/. Dnešní hledisko se pak musí snažit dopracovat jistého stupně univerzálnosti jejich spojováním - nikoli epigonským a nikoli nezbytně eklektickým. Prokázat tuto možnost se snaží většina současných humanitních odborníků, a je to pro ně nejen jejich hic Rhodus, hic salta, ale zároveň i salto vitale nebo mortale. /V populární podobě bylo takové spojení uplatněno v tolstojovské čítance L. N. Tolstoj, jak ho viděl... - 1978, která podává přehled názorů na Tolstého a výkladů jeho díla./

Rozšiřování tematického a problémového záběru přináší s sebou v Jehličkově případě novou kvalitu - překračují se hranice poetiky a jejího studia, jde o všestrannější a souhrnnější pojetí díla, které se blíží nejspíše novějším teoriím interpretace. Přístup čtenářský /který je obsažen jako aspekt už v úvahách metodických/ se tu spojuje s výkladem formy díla /jako vrstvy, která je nám nejpřístupnější/, rozšiřuje se o aspekt psychologický /nikoli náhodný je Jehličkův zájem o Vygotského a zvláště Skaftymova/ a ústí pak v nové fundovanější obsahově formální syntéze.

Svého druhu zkusnými pracemi "první generace" se stávají v současné ediční praxi doslovy k jednotlivým dílům, které historický komentář doplňují o zřetel aktuálně čtenářský a odborně výkladový. Jehličkovy stále čtenější doslovy /nejen k Tolstému, ale i Saltykovovi-Ščedrinovi, Turgeněvovi a Puškinovi/ jsou bez výjimky právě tohoto druhu. Ve formě přijatelné pro čtenáře zahrnují nezbytné

pensum informací faktických a pak především koncepční výklad, dosahující úrovně, na niž si autoři doslovů u jiných literatur málokdy troufnou. Autor se v nich proto znovu a znovu musí potýkat se Scyllou a Charybdou čtenářské únosnosti a výkladu, který by odpovídal nárokům dosažené odborné úrovně a pracoval proto i s příslušným aparátem. Vzhledem k několika desítkám popularizačních prací různého rozsahu a zaměření má také nejlepší předpoklady, že nalezne v těchto vztazích pravou míru. Ohledy metodologické vedou také i k přehledům dosavadních výkladů klasických děl, k soustředění na dějiny interpretací a sledování realizací díla v povědomí různých dob a dokonce k literárněkritickým výkladům děl vzdálené minulosti. Jehlička k nim přispívá např. svou dvojstatí K žánru Gogolových Mrtvých duší I - II /1974-1975/.

Zvláště důležitý je metodologický univerzalizmus v pracích věnovaných literárněhistorické syntéze velkých období literárního vývoje. Logickým vyvrcholením dosavadního Jehličkova úsilí jsou proto dva plány: na syntetickou monografii o klasickém ruském románu a vysokoškolskou učebnici Ruská literatura 19. a počátku 20. stol. O problémech historické syntézy v souvislosti s vysokoškolskou výukou referoval na nedávné rusistické konferenci a její plán je už konkretizován do základní osnovy. Z metodologického hlediska je tu pozoruhodný sled aspektů, z nichž má být nazírán literární materiál.

Tato hlediska vytvářejí příčky vzestupného žebříčku, po nichž se stoupá od konkrétní historické charakteristiky období /včetně odrazu historické situace v literatuře/, přes vývoj společenského myšlení ke kulturně sociologické problematice /celkové humanitní pozadí, vývoj umění a kulturní realie/ a k vlastní sociologii literatury /literární život, organizace a časopisy/. Zařazení těchto úvodních



partii je motivováno potřebami komentovat vlastní literární vývoj, který z nich ovšem nemůže být beze zbytku vyvozen jako ze svých předpokladů.

K problémům vývoje literatury patří tu především vztah k literární tradici domácí i evropské, její přizpůsobení a využití pro potřeby dobových programů jednotlivých směrů a proudů, konstituování jejich problematiky a poetiky, jejich realizace a transcendence v individuální tvorbě. Tím se ovšem neřeší otázka, jak má být zpracován autorský medailón - jasnější však je, čeho a v jaké míře může být ušetřeno.

Nezakřikneme však budoucnost a hlavně možnosti, v které snad lze ještě doufat, a popřejme jubilantovi k jeho šedesátinám stále zdraví, pevné nervy a dostatek životní pohody k naplnění dalších plánů a záměrů.

K sociolingvistické interpretaci počátků slovanských  
spisovných jazyků

Vladimír Barnet

Otázky vzniku a počátečních vývojových etap slovanských spisovných jazyků zůstávají doposud otevřeným metodologickým problémem z několika příčin. Především historická orientace jazykové teorie v 19. století nevytvořila příznivé podmínky pro metodologické oddělení vlastní historie jazyka od dějin spisovného jazyka. Lingvistická pozornost byla zaměřena na historii jazyka domácího, přesněji na historii jeho jazykových prostředků. Filologická akribie tehdejších badatelů nemohla pominout účast cizích jazyků /latinského, řeckého, církevněslovanského/ v písemnictví příslušných jazykových společenství. Tehdejší lingvistické metody však byly způsobilější oddělovat "domácí" a "cizí" než podávat náležitá zhodnocení podílu cizích jazyků v dobové komunikaci příslušných společenství.

I při postupném vyčleňování dějin spisovného jazyka jako samostatné vědní disciplíny jejím předmětem dlouho zůstávaly stejně jako v historii jazyka především jazykové prostředky. Obě disciplíny se neodlišovaly metodou, ale výběrem textů pro charakteristiku jazykových prostředků. Dějiny spisovného jazyka se orientovaly především na texty literární v užším slova smyslu. Tyto okolnosti vedly k tomu, že pro řadu slovanských jazyků je sporné vymezení hranic spisovnosti v nejstarším období. Tak například rozdíly mezi různými koncepcemi vzniku spisovné ruštiny, omezíme-li se jen na hlavní z nich, tj. Šachmatovovu rusifikaci církevněslovanského základu<sup>1</sup>, Obnorského slavjanizaci domácího základu<sup>2</sup> nebo Vinogradovovo dualistické pojetí<sup>3</sup>, spočívají ve značné

míře na okolnosti, zda jednotliví badatelé přičítají textům jazyka administrativního spisovný či nespisovný status v počátečních vývojových obdobích.

Jiným příkladem je hodnocení církevněslovanské tradice v poměrech českých. V pracích starších badatelů, ale ještě u M. Weingarta, nebylo písemnictví cyrilometodějské, zařazováno do tradice českého písemnictví především proto, že nebylo psáno jazykem českým. Badatelé novější jako např. B. Havránek, A. Škarka, J. Kurz, J. Hrabák a R. Večerka však je vřazují na základě kritéria prostředí, kterému byla literatura cyrilometodějská určena.

Druhou příčinu metodologické otevřenosti na tomto úseku bádání můžeme spatřovat ve vyhraněné historickónárodní orientaci obrození v řadě slovanských zemí. Tato orientace na úseku filologickém vedla k jednostrannému zdůrazňování autochtonnosti spisovného jazyka a jeho úlohy v národně vzdělávacím procesu i v nejstarších obdobích. Ze těchto okolností je pochopitelné, že účast cizích jazyků v nejstarším slovanském písemnictví se redukovala především na otázky vlivu jednoho jazyka na druhý.

Podstatný obrat v této tradici přinesla ve 30. letech našeho století teorie spisovného jazyka, která se konstitovala zásluhou pražské školy lingvistické v rámci systémově-funkční lingvistiky. Těžiště pozornosti se přeneslo od spisovných prostředků na spisovný jazyk jakožto útvar sui generis, který má v rámci příslušného jazykového celku postavení zvláštní. Funkce spisovného jazyka, zpočátku vymezované vzhledem ke komunikativnímu úkolu, se začínají nyní chápat v širším kontextu sociální komunikace. Sociolingvistické zřetele v teorii spisovného jazyka se výrazněji uplatňují od 70. let našeho století, zejména v činnosti Mezinárodní komise pro slovanské spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů.

Významnou zásluhu na tom má i R. Auty, jenž byl spojen s činností této komise od samého počátku jejího vzniku.<sup>4</sup>

V metodologickém kontextu sociální komunikace se spisovný jazyk chápe jako jedna ze složek kulturního /civilizačního/ života daného společenství. Toto pojetí nebylo cizí ani badatelům minulého století, ale pojetí kultury se u nich zužovalo jen na oblast duchovní. Tak např. A. S. Budišovič se přidržel názoru, že dialekt odpovídá "etnickému" stadiu existence příslušné komunity, zatímco spisovný jazyk odpovídá kulturnímu stadiu, které představuje složitější formy duchovního života.<sup>5</sup> Z těchto poznatků však starší badatelé nevyvozovali metodologické závěry.

V novém metodologickém kontextu komunikaci chápeme jako procesuální projev civilizačního života. Proti užšímu pojetí komunikace jako sdílení významů jazykovými znaky, které se ustálilo v lingvistice, sociologicky orientovaná teorie sociální komunikace zdůrazňuje i moment interakční realizovaný neverbálně. J. Janoušek chápe podstatu komunikace jako vzájemnou součinnost účastníků komunikace. Sdílení významů a interakce jsou pak podřízené složky takto pojaté komunikace.<sup>6</sup>

V sociologickém pojetí komunikace tedy zahrnuje jak verbální, tak i neverbální formy součinnosti. Strukturace civilizačního života vede k diferenciaci komunikace do komunikativních sfér<sup>7</sup>, přičemž v jedné z nich převládají neverbální formy součinnosti nad verbálními /např. široká oblast sociálních vztahů řízená normami sociálního chování/, v druhé pak jsou dominantními verbální formy /např. sféry vzdělání a vědy, umění, konfesionální, masové komunikace ap./. Vést dělicí čáru mezi verbálními a neverbálními formami komunikace není vždy jednoznačně možné.<sup>8</sup>

V této souvislosti vyvstávají před námi otázky, především,

jaké místo zaujímá jazykové dorozumívání v jednotlivých komunikativních sférách a jaká je v zásadě povaha každé sféry, bereme-li v úvahu různý možný podíl verbální a neverbální složky v každé z nich.

Poplatnost filologickému pohledu na tuto problematiku se projevuje v přetrvávání názorů, že jazykový text je prius a komunikativní sféra posterius. Jinými slovy stále se ještě vychází z předpokladu, že jazykový text zakládá existenci příslušné komunikativní sféry. Poněvadž starší období jsou nám přístupná prostřednictvím psaných textů, je pochopitelné, že úvahy o počátcích spisovných jazyků jsou spojovány s počátky písemnictví. Tyto představy jsou v našem povědomí natolik zakotveny, že např. nedostatek textů administrativně jednacího jazyka v poměrech ruských v 11.-13. století se vykládá tak, jako by většina z předpokládané bohaté produkce byla zničena mongolským vpádem.

Ve skutečnosti však dochované texty obsahují některé indicie nasvědčující, že komunikace ve sféře administrativně právní a správní byla v počátečním období jiné povahy, než jak ji známe podle textů středního a novějšího období. A. I. Sobolevskij konstatoval, že "delovaja dejatel'nost" v předmongolském období byla zcela nepatrná, poněvadž soudy se uskutečňovaly slovním jednáním a kanceláře, které by vedly soudní agendu, prakticky neexistovaly. Teprve od 14. století se postupně začíná ustalovat administrativně soudní a správní praxe s písemnou dokumentací v novodobém slova smyslu.<sup>9</sup>

V této souvislosti je příznačné i zjištění D. S. Ličacheva, který upozorňuje na ruský zvyk "ssylat'sja reč'mi" a nikoli "gramotami". Domnívá se, že jde o přetrvávání úzu z období předpísemného, který se zachovával ještě několik století po vzniku písemnictví.<sup>10</sup> Řada starších listin měla



původně charakter dodatečného písemného záznamu o jednání, které se uskutečňovalo ústně. To by např. vysvětlovalo preambuli v tzv. Smolenské listině z r. 1229.

Větší podíl ústního jednání v administrativně právní sféře činí pravděpodobný i starší Boltinův výklad článku "O čeljadině" v Rozšířené redakci Ruské Pravdy - "Aže kto poznajet čeljadin svoi oukrađen i poimet' i, to onomu vesti po konnam i do tretjago svoda", v němž místo "po konnam" je interpretováno jako chybné čtení místo "po konami". Karamzinský opis má "po konam" a toto čtení přejímá jako základní pro souhrnný kritický text akademického vydání Ruské Pravdy z r. 1940 i V. D. Grekov. I. Boltin vykládal "kon" jako slovní soud a výraz "vesti po konam" spojoval s novgorodskou soudní praxí slovního řízení v soudech jednotlivých čtvrtí - konců Novgoroda.<sup>11</sup>

Tyto věcné a jazykové indicie /srov. hypotézu o existenci ústní redakce Ruské Pravdy na základě některých jazykových rysů/ signalizují odlišné postavení jazyka v administrativně právní sféře v nejstarším období ve srovnání s dobou pozdější. Jestliže se s postupem času soudní praxe začala řídit výkladem právních textů, jak to známe z doby novější, v nejstarším období byla patrně praxe jiná. Jurisdikce se řídila zvykovým právem založeným na přijatých zvykových normách prvních vztahů a vyžadovaného sociálního chování. Jazyk měl podružnou úlohu prostředníka při výkladu těchto norem.

Vrátíme-li se k tomu, co jsme řekli o dvou složkách komunikace - verbální a neverbální součinnosti, můžeme v uvedených příkladech vidět proces přehodnocení významu obou složek v rámci administrativně právní sféry. Dalo by se říci, že v nejstarším období byla v této sféře dominantní neverbální složka komunikace, jinými slovy zvyková norma od-



rážeající právní vztahy řídila jejich slovní výklad, v době pozdější se pak dominantní stává složka verbální, jazykový text nabývá funkce sociálně kodifikační a řídí normu právních vztahů. Nabízí se výklad, že toto přehodnocení byla způsobeno nástupem psaných textů v této sféře. Avšak se stejným oprávněním můžeme tvrdit, že právě toto přehodnocení obou složek otevřelo cestu pro užívání psaných textů ve větší míře v této komunikativní sféře. Ať se postavíme na kterékolí stanovisko, zůstává nesporným faktem skutečnost, že komunikace v administrativně právní sféře nabyla nové povahy.

Na základě této změny si můžeme vysvětlit zvláštnosti vývoje např. jednacího jazyka ruského. Jak ve starších pracích, jako např. u A. I. Sobolevského /o.c. v pozn. 9/, tak i v novějších, jako např. u V. V. Vinogradova /o.c. v pozn. 3/ se zdůrazňuje regionální diferencovanost ruského jednacího jazyka v nejstarším období, tj. v době, kdy místní jurisdikce byla vedena převážně ústně. D. Worth příznačně hodnotí sociolingvistickou situaci písemnictví nejstaršího ruského období jako polycentrickou.<sup>12</sup> Teprve centralizace Moskevského státu vytvářela v širší míře nové podmínky pro uplatnění psaných textů v administrativně právní sféře. Jednou z nich byla okolnost, že v centralizovaném státě tradiovaná jurisdikční norma se nemohla s praktických důvodů opírat o konkrétní kolektiv jako o svého nositele. Tuto úlohu přejímá státní struktura. Místní právo zvykové je postupně vytlačováno právní normou centra. Tento proces se zakončil v 16. století, kdy jedací jazyk moskevského typu dosáhl skoro úplného uplatnění v jurisdikci celé severovýchodní Rusi.

Vnější faktory uvedly do pohybu vnitřní mechanismy komunikace. V ní se mění vztah verbální a neverbální složky. Těžiště komunikace se přenáší na jazykovou složku. V ní se

pak posiluje úloha psaného jazyka proti jazyku mluvenému. Řečeno jinými slovy, nikoli jen širší zavádění písemností v administrativně právní sféře vedlo ke změnám povahy této sféry, ale i vlastní změny v povaze komunikace v této sféře vedly k širšímu uplatnění psaných textů jednacímho písemnictví. Jde o vstřícný proces obou tendencí.

S odlišnou povahou administrativně právní sféry v nejstarším období patrně souvisí ještě další jev. Je to uplatňování cizího jazyka jako jazyka úředního. - poměrech českých se podle B. Havránka pro potřeby administrativně právní v nejstarší době užívalo patrně jen latiny. Latinské listiny adresované do našeho prostředí začínají v 9. století, domácí v 11. století.<sup>13</sup> Ohlédneme-li od mocenských zájmů bavorských biskupů, které nesporně ovlivňovaly prosazování latiny, zůstává nezodpovězena otázka, proč upevňující se administrativa feudálního státu i pro vnitřní potřeby skoro až do konce 14. století užívá jazyka cizího. Zdánlivě je tato praxe z hlediska správního krajně nepraktická. Je to však patrně proto, že právní praxe se zpočátku řídila ústním výkladem zvykových norem, a nikoli výkladem právního textu. Skutková podstata soudního řízení byla konfrontována se zvykovou normou, nikoli s formulací právního textu. Za těchto okolností sociálně komunikativní úloha jazykové složky byla patrně oslabena a to vytvářelo prostor pro uplatnění cizího jazyka. Funkce cizího jazyka byla původně jen převážně dokumentační. Nebyl to jazyk ve vlastním slova smyslu jednacím. Proto byl důležitou úlohou úředního jazyka zpravidla zvolen jazyk, který byl v tehdejší době a územním kontextu terminologicky a stylizačně nejvíce připraven tuto dokumentační úlohu plnit.

Do takové úlohy se v pozdější době dostal i západoruský jednacím jazyk po připojení Západní Rusi k Litevskému státu, stejně jako i český jazyk, který se zejména v 15. století

stal jazykem úředního a soukromého styku v Horním Slezku a na polském území i za hranicemi zemí koruny české. V 15. a 16. století se hojně užívá spisovné češtiny i v Uhrách, a to nejen na Slovensku, kde čeština fungovala od poloviny 15. století jako úřední jazyk, ale i v centru při dvoře krále Matyáše. V případě latiny je pochopitelně třeba brát v úvahu, že šlo o jazyk tehdejšího západního vzdělaného světa.

Od všech těchto případů je třeba odlišovat situace, kdy tradice vypracovaného domácího jazyka ve funkci jazyka úředního je zatlačována cizím jazykem mocensky, jak tomu bylo nezdědky v pozdějším vývoji slovanských spisovných jazyků.

Uvedené příklady ukazují, že v administrativně právní sféře došlo ve vývoji v různých zemích k přehodnocení vztahu verbální a neverbální složky. Z tohoto zjištění je možné dospět k obecnějším poznatkům o povaze komunikativních sfér. Diferencovanost komunikativních sfér není jen výsledkem vnější specializace jednotlivých oblastí lidské činnosti. Je motivována rovněž vnitřním mechanismem komunikace, spočívajícím na různě utvářejícím se vztahu a podílu verbální a neverbální složky na komunikaci v příslušné komunikativní sféře. Z tohoto hlediska je možné uvažovat minimálně o třech základních typech komunikativních sfér. V jedné jsou verbální a neverbální složky v rovnováze, v ostatních je pak verbální nebo neverbální složka funkčně relevantnější. Vztah obou složek, jak jsme viděli na příkladu administrativně právní sféry, je historicky proměnný.

Tyto sociolingvistické závěry mohou přispět k objasnění složité situace začátků spisovných jazyků, v nichž se zpravidla setkáváme s písemnostmi s různě vyjádřeným stupněm spisovnosti. Tyto skutečnosti nelze vysvětlovat jen

různou připraveností jednotlivých autorů těchto písemností, poněvadž máme doklady, jako např. tvorba Vladimíra Monomacha, v nichž se odlišné stupně vytříbenosti jazykového vyjadřování podle tehdejších dobových představ projevují v různých žánrech u téhož autora.

Sociolingvistická situace polycentrismu, již D. Worth /o.c. v pozn. 12/ příznačně charakterizuje poměry staroruské, má nesporně širší metodologickou platnost na úseku bádání nejstarších období spisovných jazyků. Tento polycentrismus předpokládá existenci několika typů jazyků, řekli bychom způsobů jazykového komunikování, vázaných na specifické sociální funkce a charakterizované specifickými jazykovými normami. Příčiny vzniku tohoto polycentrismu však můžeme hledat nejen v tom, že každá žánrová oblast měla své normy jazykového vyjadřování, jak to činí D. Worth, nýbrž i v různé povaze komunikace v jednotlivých komunikativních sférách, jež se projevuje v příslušných textech.

Jednotlivé komunikativní sféry i jejich různé vývojové etapy vytvářejí odlišné dispozice pro uplatnění jazykové složky komunikace, poněvadž vedle verbálních forem komunikace se v každé sféře v různém stupni uplatňují i formy neverbální. Viděli jsme, že zdůrazněná úloha neverbální složky /tj. zvykové normy právních vztahů/ v administrativně právní sféře v nejstarším období vedla k oslabení úlohy verbální složky. To se projevovalo v této oblasti v uplatňování regionálních variant jazyka. Jakmile se však v době pozdější v této oblasti dominantní stala složka verbální, způsob vyjadřování se sjednocuje a jazyk administrativně právních dokumentů se postupně stává nejvytříbenějším typem jazykového vyjadřování přísně v rámci spisovné normy, jak je tomu v době nové.

Naproti tomu sféra konfesionalně kultová vytvářela



ihned od počátku své existence jiné podmínky pro uplatnění obou složek komunikace. Christianizační proudy u Slovanů byly vázány na výklad psaných textů. Tato okolnost zdůraznila v konfesionálně kultové sféře od samého počátku úlohu verbální složky. Nebylo rozhodující, že u západních Slovanů to byly nejprve texty latinské, spojené s misijní činností diecéze pasovské a částečně i salcburské, a po r. 863 při misi cyrilometodějské texty staroslověnské.<sup>14</sup> U jižních Slovanů v prostředí bulharském to bylo působení textů řeckých a po odchodu slovanských mnichů z území velkomoravského i staroslověnských. U východních Slovanů to bylo paralelní působení textů především starobulharské redakce církevně-slovanského jazyka a textů řeckých. Všechny tyto okolnosti posilovaly v této sféře funkční jednotu spisovného vyjadřování. Ta byla pochopitelně zdůrazňována i jednotnou ideologií a kulturou křesťanství.

Na počátku vývoje spisovných jazyků slovanských se tedy setkáváme se situací, v níž jedny komunikativní sféry vytvářejí podmínky pro vznik jednotného způsobu vyjadřování, jiné pro uplatnění regionálních variant. Jednotnost spisovného jazyka, která se uplatnila teprve v pozdějším vývoji, není proto možné přenášet jako kritérium spisovnosti i na období starší. V této souvislosti je užitečné věnovat pozornost i problematice diglosie, která se nově uplatňuje v kontextu sociolingvistickém i na vývoj spisovných jazyků.<sup>15</sup>

Sociolingvistický přístup nesporně otvírá řadu možností v řešení otázek, které na úseku počátečních vývojových etap slovanských spisovných jazyků zůstávají diskusní. Pracovním postupem se však tento přístup může stát tehdy, až budou nově zhodnoceny s o c i á l n ě k o m u n i k a t i v n í f u n k c e starých textů. To umožní stanovit pro jednotlivá vývojová období slovanských společenství

počet komunikativních sfér, jejich povahu a vzájemný vztah a charakter jazyka v nich užívaného. Není pochyb, že takový postup přivede pro nejstarší období k revizi pojmu "spisovnosti", který doposud je vymezován především na základě filologickém.

- <sup>1</sup> A. A. Šachmatov: Očerki sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Leningrad 1925.
- <sup>2</sup> S. P. Obnorskij: Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka. Moskva-Leningrad 1946.
- <sup>3</sup> V. V. Vinogradov: Osnovnyje problemy izučenijsa, obrazovanijsa i razvitijsa drevnerusskogo literaturnogo jazyka. Moskva 1958.
- <sup>4</sup> Al. Jedlička - R. Auty /1914-1973/. Nekrolog, Slavia 48, 1978, 430 - 432.
- <sup>5</sup> A. S. Budilovič: Obščeslavjanskij jazyk v rjadu drugih obščich jazykov drevnej i novoj Evropy I-II. Warszawa 1892.
- <sup>6</sup> J. Janoušek: Sociální komunikace. Praha 1968, 37 n.;  
V. D. Parygin: Osnovy social'no-psichologičeskoj teorii. Moskva 1971, 178.
- <sup>7</sup> Vl. Barnet: Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka /K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace/. Slavia 46, 1977, 337-347.
- <sup>8</sup> Vl. Barnet: Komunikativní situace a výpověď. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis 225, Otázky slovanské syntaxe IV/I, Brno 1976.



- 9 A. I. Sobolevskij: Istorija russkogo literaturnogo jazyka, vyd. A. A. Aleksejem. Moskva 1980, 55.
- 10 D. S. Lichačev: Doslov k Putešestvija russkich poslov 16-18. v.v. Moskva-Leningrad 1964, 322.
- 11 I. Boltin: Pravda Russkaja ili Zakony Velikich knjazej Jaroslova Vladimiroviča i Vladimira Vsevolodoviča Monomacha, SPb 1792.
- 12 D. S. Worth: Was There a "Literary Language" in Kievan Rus'? The Russian Review 34, 1975.
- 13 B. Havránek: Vývoj spisovného jazyka českého. Československé vlastivěda Řada II, Spisovný jazyk český a slovenský. Praha 1936. 3.
- 14 Srov. R. Večerka: Slovanské počátky české knižní vzdělanosti. Praha 1963, 10 n<sub>v</sub>
- 15 Srov. G. Hüttl-Folter: Diglossija v Drevnej Rusi, Wiener Slavistisches Jahrbuch 24, 1978, 108-123; D. S. Worth: On Diglossia in Medieval Russia. Die Welt der Slaven 23, 1978, 371-393.

Několik poznámek k vlivu A. Bloka na ruskou  
a sovětskou prózu

Marta Čížková

Vliv Blokovy poezie zasáhl hluboce již ruskou prózu předrevoluční. Portrét zpozemštělé krásné neznámé situovaný do sugestivně vyličeného velkoměsta za všech ročních období, v žlutých a fialových stmíváních, večerech a nocích podmalovaných mnohovýznamnou hudbou v restaurantech ovlivnil mocně některé prozaiky. A. Tolstého zasáhlo Blokovo líčení Petrohradu, osudového ženského typu, lásky jako spásného citu nejen v předrevoluční próze /např. v románu Chromoj barin! "... Vstoupila dáma... v šustivých hedvábných šatech s šedohnědým kožíštinovým přehozem... Měla prudké pohyby spoutávané šatem... vstala, až hedvábí zašustilo .... nedostupná a neobyčejná..."<sup>1</sup>, ale i v úvodním dílu epopeje Choždenije po mukam, zvláště v jeho první redakci. Románová prvotina Paustovského Romantiki, kniha o předvečeru revolucí, je ovlivněna Blokem zásadně: nejen podobností dvou ústředních ženských postav - nadpozemsky čisté Chatidže a dravé, smyslné herečky Nataši - ale i základní atmosférou románu, která připomíná prekatastrofické ladění Blokovy předrevoluční poezie. Blokův vliv na ženské postavy próz Paustovského byl trvalý.

Vliv Blokova předrevolučního básnictví zasahuje hluboko do sovětské prózy romantického typu. Jsou jím poznamenány hrdinky jediného důsledného romantika A. Grina, který ovšem vstoupil do literatury ve znamení moderny, podobně jako M. Prišvin, v jehož tajemné "vězeňské nevěstě" skryté pod závojem /román Koščejeva cep'/ nejenže spatřujeme rysy Blokovy Neznakomki, ale její další vývoj je svérázným napl-

něním blokovského "Izmeniš' oblik ty..."<sup>2</sup>, realistickým rozvinutím, epizací. Pod vlivem Blokovým tvoří své ženské postavy Přišvín i v letech třicátých /viz např. nepojmenovanou tajemnou lásku hlavního hrdiny prózy Žen'-šen'/. Pozoruhodné je souznění prózy Buninovy s Blokovou lyrickou poezií. Paralela s blokovským obrazem světa se u Bunina objevila výrazně až v porevoluční povídkové tvorbě, kdy se sugestivní Blokova lyrika především 3. období stala adekvátní Buninovu stesku po nenávratném ráji ruského domova. V řadě povídek Bunin evokuje a konzervuje zaniklý svět mondénní ruské velkoměstské společnosti. Blokova Neznakomku, krásnou dámu sestoupivší na tento svět, cynickou i milující, femme fatale i něžně milující děvčátko poznáváme v celé galerii postav, podle nichž Bunin většinou nazýval své povídky /Ida, Antigona, Heinrich, Natali .../. Realista Bunin zalídlil ženami venkovské usedlosti, ale především velkoměstské ulice, hotelové haly, pokoje, zářícími lustry osvětlené restauranty, pohodlná lůžková kupé mezinárodních rychlíků /viz postava nebezpečné Leighové v povídce Heinrich: "... zlostně na něho hleděla černýma očima strašnýma ve své nádheře... Přitiskla se k němu svíjejícím se tělem, křečovitě ho objala a oči se jí blýskaly, když ho líbala a kousala hned do rtů, hned do tváří..."<sup>3</sup>/. Se zobrazením vášně souvisí u Bunina stejně jako u Bloka motiv cikánského živlu /Blok: "A monisto brenčalo, cyganka pljasala I vizžala zaje o ljubvi"<sup>4</sup> - Bunin: "... byl jsi v chambre separée s nějakou společností, s cikány - ... ty Štopy a Gruši a jejich fatální oči ... Když začne při taburině vyhazovat zpod sukně malé střevíčky a potrásat dlouhými stříbrnými náušnicemi - neštěstí je hotové."<sup>5</sup>/. V této linii Buninovy povídkové tvorby je typické submisivní postavení muže. Vášně, láska je v těchto povídkách často navozována hudbou, podobně jako u Bloka /Blok: "Gde-to peli smyčki o ljubvi... I sejčas že v otvet čto-to grjanuli struny,

Isstuplenno zapeli smyčki..."<sup>6</sup>; Bunin: /při vzpomínce na velkou životní lásku vypravěče povídky Ida/: "Orchestrion, který do tohoto okamžiku v dále cosi neurčitě a zastřeně chrčel, pojednou heroicky, vítězoslavně a hrozivě zahřímal"<sup>7</sup>/.

Blokův vliv na prózu byl nepochybně vyvolán i tím, že se v jeho lyrice projevovaly epické tendence, které vyvrcholily ve 3. období nejen v tvorbě poematické, ale ve zjevné epizaci lyriky. Ale až v poémě Dvanáct, v závěru tvůrčí existence, realizoval Blok své úsilí o vytvoření "objektivizovaného liričeského obraza-charaktera"<sup>8</sup>. Podařilo se mu překlenout problém eposu a lyriky. Nešlo mu pouze o ozvláštnění, ale dovedeme-li tuto synkretizaci ke krajnímu zobecnění - o historický osud ruské kultury, osud lidu, osud člověka v revoluci. Neobyčejně vyvinutý smysl pro dějinný vývoj a pro úlohu lidového hrdiny v něm přiměl básníka k maximálnímu využití prozaismů. "Tragičeskije obrazy dvenadcati s ich složno razrabotannym ličnostnym načalom... na epičeskoj osnove istorii kak by vychodjat iz granic liriki, 'vspleskivaja v prozu'."<sup>9</sup>

Problematikou prózy jako druhu se Blok zabýval dávno a intenzívně. Uvažoval o tom, že: "Poet, odnosjaščijsja svysoka k prezrennoj proze, kak-to terjajet pod soboj počvu, mertvejet i govorit ne polnym golosom, daže obladaja talantom. Naši prozaiki Tolstoj, Dostojevskij ne odnosilis' svysoka k poezii, naši poety Tjutčev, Fet ne odnosilis' svysoka k proze. Nečego govorit', razumejts ja, o Puškine i Lermontove."<sup>10</sup> Blok usiluje o využití poetických postupů v próze pro adekvátnější postižení nejjemnějších hnutí lidské duše, tedy v povahokresbě. V umění vyjadřujícím živelnost jde naopak o epizaci subjektu lyriky.

Zkoumáme-li poému Dvanáct z hlediska jejího působení na sovětskou prózu let dvacátých, máme před sebou nepřeborné



možnosti. Z. Mincová vyslovila mínění, že na úvodním kontrastu poémy je vystavěna celá sovětská próza dvacátých let. Není sporu o tom, že jen obtížně bychom hledali v próze o revoluci a občanské válce motiv, který by v té či oné podobě nebyl obsažen v úsporné zkratce poémy, této velkolepé, nepřekonané, tragické, historické i filozofické a zároveň, podle mínění V. Žirmunského, milostné básně, neboť Blok zůstal i zde milostným lyrikem.

Blok především ovlivnil sovětské prozaiky základním projetím revoluce jako očištného živlu. Základní tonalita romantických próz Ivanovových, Lavreňovových je stejná jako ladění Blokovy poémy, obdobný je u nich i konflikt rozumu a srdce. Také styl plný paradoxů a kontrastů pregnantně charakterizující skutečnost neustálenou nás přivádí k Blokově. Lavreňov někdy užívá dokonce totožných prostředků jazykových: "Chumelivý vítr trylkoval ve stříbrných vánicích... a lidem, kteří odchazeli vánicovým rmutem, svištělo nebe nad hlavou. Snad skučel zuřivý vítr, snad hvíždaly v patách za nimi dotěrné nepřátelské střely..."<sup>11</sup> "Víte, básní, hvíždá a fičí a syje strážnému do rukávů sněhové vločky... Sníh..."<sup>12</sup> "... urputné nárazy větru, který s rostoucí silou běsnil a burácel... Leták na zdi domu se z kraje odtrhl; vítr vlezl pod něj a nafukoval papír, aby jej oderval od zdi a zatočil s ním nad domy."<sup>13</sup> Povídka Vítr už názvem a příjmením hrdiny vyjadřuje Lavreňovovo pojetí revoluce.

Velmi často nacházíme v sovětské próze dvacátých let variace na starozákonní motiv hledání země zaslíbené, který patří k dominujícím v poémě. Konkrétní a zároveň symbolický pochod do země zaslíbené je syžetotvorným postupem v próze A. Malyškině Padenije Daira. Blíže Blokově, u něhož kolektiv dvanácti gardistů prochází vývojem /na začátku 2. hlavy "Idut dvenadcat' čelovek... V zubach cygarka, primjat kartuz,



Na spinu b nado bubnovyj tuz"<sup>14</sup>; hlava dvanactá začíná: "... Vdal' idut deržavnym šagom..."<sup>15</sup>/ k revoluční uvědomlosti a kázni, k potlačení osobního zájmu ve jménu revoluce, je A. Serafimovič v líčení pochodu Tamanské armády /Železnýj potok/, kde je neuspořádaná, různorodá masa během strastiplné pouti zocelena, stmelena a převychována. Romantizovaný portrét "ogromnogo kočev'ja", v němž je člověk vstřebán masou, je předjetím v sovětské literatuře tak častých portrétů kolektivu. Dvanáct gardistů směřuje "vdal'", tedy v pochod k revoluci světové, jež je snem tolika hrdinů rané sovětské prózy /viz originální "toskujuščij ubijca" Sidorov z Babelova Solnce Italii nebo Lavreňovův Jevsjukov: "... to je přece revoluce... za pracující celého světa! ..."<sup>16</sup> aj./.

Portrét masy ovlivnil především romantickou prózu s hrdinou kolektivním. Portrét davu ovšem nepředstavuje novum v literatuře světové ani ruské /vzpomeňme námátkou na závěr Zolova románu Nana s šilejícím davem Pařížanů volajících: "Na Berlín!", na jehož pozadí umírá slavná kurtyzána, nebo na zástup manifestujících dělníků v Gorkého Matce, který už není pouhým pozadím, ale hlavním aktérem scény prvomájové manifestace, apod./. Kontrast davu a jednotlivce je dokonce závažným motivem světové prózy let desátých a důležitým motivem rané sovětské prózy. V sovětské literatuře jde především o portrét kolektivního hrdiny revoluce, o zobrazení masy se zdravým, moudrým třídním instinktem. Možnosti tohoto hrdiny se vyčerpaly v 1. polovině dvacátých let. Sovětská literatura se obrátila k nosnějšímu konfliktu, k individuálnímu osudu na pozadí historického zvratu. Ale i ten najdeme v Blokově poémě v epizodách o ubohém Petruchovi a jeho milostné tragédii. Problém masy a jednotlivce s ní splývajícího, anebo problém touhy individua po splnutí či nemožnost takového absolutního ztotožnění byl po celé desetiletí

jedním z ústředních motivů prózy let dvacátých i prózy pozdější. /Babelův cyklus Konarmija, Fedinovy romány Go-roda i gody, Brat'ja, Kaverinův román Chudožnik neizvesten, epopeje A. Tolstého Chožděnije po mukam, Šolochovův Tichý Don, atd./

Mistrovskou konkretizací dvanácti rudých gardistů, kterým "Na spinu b nado bubnovyj tuz!", dvanácti vyděděnců, kteří po strádání v nepřátelském světě /či po letech narušování zákonů tohoto světa?/ nacházejí možnost tvořivé seberealizace v revolučním boji, je např. cyklus Babelův. Hledání vlastní, soukromé spravedlnosti v revoluci, jak ji hledá tragický vrah Petrucha /"Ty leti, buržuj, vorobyškom, Vyp'ju krovušku Za zaznobušku Černobrovušku..."<sup>17</sup>/ realizuje se nejdramatičtější a nejkonfliktnější /viz povídky Sol', Priščepa/ tam, kde hrdinové berou spravedlnost do vlastních rukou a inadekvátně trestají za své osobní žaly a prohry. Ve velké trestající revoluci realizují i své malé osobní msty, neboť milují konkrétnost.

Blokův zájem o nový sociální typ vznikající na přelomu dvou sociálních epoch byl dále sovětskou prózou hluboce psychologicky rozvinut. Dvanáct gardistů vzešlých ze společenské spodiny a nabyvších během pochodu důstojnosti /"mernyj šag", "deržavnyj šag"/, individualizovaný portrét hrdiny /Petrucha/, jehož osobní příběh tvoří milostnou linii poémy, reprezentují Blokův analytický, jasnozřivý pohled na nového člověka. Prostý a přímočarý Petrucha je "odnoljub", jeho příběh rozehraný na minimální ploše není zjednodušený a jednoduché nejsou ani charaktery obou milenců. Petrucha je schopen silného citu k jediné ženě, k lidovému ideálu ženské krásy, k lidové "femme fatale" /"tolstomorden'kaja" atp./. Takové ženské typy byly pak hojně prozaizovány v sovětské próze 20. let.

Záře svatosti závěru poémy je např. pronikavě "zvěcněna" a převedena do prózy v Babelově povídce Pan Apolek v podobě symbolického uvedení prostých sedláků na nebesa anebo aspoň na svaté obrazy vesnického kostela.

Vliv poetiky poémy na sovětskou prózu nelze zúžit pouze na problém migrace poetických postupů do struktury prozaických žánrů. I lidový vypravěč poémy byl bohatě rozvinut v subjektivizovaných formách vyprávění v novátorské próze dvacátých let.

Blokova poéma se nám tedy jeví jako zdroj nejrozličnějších inspirací. Nebylo by ale výstižnější konstatovat, že Blok svým citlivým smyslem pro dějinný vývoj a pronikavou znalostí Ruska a ruského člověka pozdější rysy sovětské prózy ve své poémě jasnozřivě anticipoval? Velký romantik revoluci jednoznačně uvítal. Přijetí revoluce však neznamenal její zjednodušení. Ztvárnil v poémě vyčerpávajícím způsobem komplikovanost revolučního procesu, a třeba ve zkratkách, náznacích, symbolech, drobných epizodách předjal takřka vše, co později analyticky vyjádřila sovětská próza. V jeho básnické osobnosti došlo ke šťastnému, výjimečnému ztotožnění génia s momentem obrovského společenského vztlaku, a v tento neopakovatelný okamžik vznikla básnická skladba.

<sup>1</sup> A. Tolstoj: Kulhavý kníže. Praha 1972, přel. T. Hašková, s. 26-27.

<sup>2</sup> A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 1. Leningrad 1961, s. 43.

<sup>3</sup> I. Bunin: Tvé jméno je žena. Praha 1980, přel. T. Hašková a J. Zábrana, s. 142.

- <sup>4</sup> A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 2, s. 149.
- <sup>5</sup> I. Bunin: Tvé jméno je žena, s. 144.
- <sup>6</sup> A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 1, s. 87.
- <sup>7</sup> I. Bunin: Tvé jméno je žena, s. 58.
- <sup>8</sup> P. Gromov: A Blok, jeho předšestvenniki i sovremenniki. Moskva-Leningrad 1966, s. 468.
- <sup>9</sup> Tamtéž, s. 671.
- <sup>10</sup> Tamtéž, s. 673.
- <sup>11</sup> B. Lavreňov: Jedenačtyřicátý. Sedmý satelit. Praha 1973, přel. T. Hašková, H. Wolfová, s. 14.
- <sup>12</sup> Tamtéž, s. 27.
- <sup>13</sup> Tamtéž, s. 95.
- <sup>14</sup> A. Blok: Stichotvorenija i poemy, s. 41<sup>5</sup>.
- <sup>15</sup> Tamtéž, s. 429.
- <sup>16</sup> B. Lavreňov: Jedenačtyřicátý, s. 17.
- <sup>17</sup> A. Blok: Stichotvorenija i poemy, s. 418.

## Narativní maska v krásné próze

Miroslav Drozda

### 1

V pracích Jana Mukařovského se vrací myšlenka, že umělecké dílo zaujímá ke skutečnosti vztah globálního pojmenování, tj. pojmenování, kterým se navozuje "vztah k celému souboru životních zkušeností subjektu, ať tvůrčího nebo vnímajícího".<sup>1</sup> Umělecké sdělení nepoukazuje k existenci jevů, o nichž vypovídá, ale vyslovuje jejich uspořádáním postoj k světu vůbec. Proto praví Mukařovský, že "vztah mezi uměleckým dílem a označovanou skutečností nemá existenciální hodnotu".<sup>2</sup>

Aby mohl vztah zbavený existenciální hodnoty nastat, musí umělecká komunikace probíhat ve specifické situaci, která takové adresování i vnímání textu umožňuje resp. vyvolává. Jedním z prostředků, které tuto situaci vytvářejí, je umělecká komunikativní maska.

Výrazem "maska" označujeme skutečnost, že umělecké sdělení probíhá současně ve dvou rovinách: v jedné formálně, fiktivně, v druhé reálně. Umělecký text se "tváří" jako jiný druh sdělení, než jakým skutečně je. Například skaz je prezentován jako ústní sdělení lidového vypravěče adresované určitému sociálně nebo lokálně vymezenému posluchačstvu. Skutečným mluvčím je ovšem autor, skutečným adresátem čtenář a sdělení není ústní, nýbrž písemné. Rozdílné jsou tedy jak dvojice fiktivních a reálných účastníků komunikace, tak sama situace a typ promluvy.

Vztah mezi fiktivní a reálnou rovinou textu je budován jako opozice vymezenosti /fiktivní rovina/ a nevymezenosti



/reálná rovina/. Příznačné je, že komunikativní situace, v níž text reálně funguje, je dána v negativní podobě: jako neplatnost situace fiktivní. Právě tím se dosahuje onoho zrušení existenciální hodnoty sdělení, kterým se vyznačuje vztah umění ke skutečnosti.

Uplatnění komunikativní masky v krásné próze, totiž výstavbě vyprávění ve dvou rovinách, fiktivní a reálné, budeme říkat narativní maska.

Kdežto v poezii signalizuje specificky uměleckou komunikativní situaci především verš, v krásné próze, která je neveršovaná, užívá útvarů mimoumělecké řeči, plní tento úkol právě narativní maska. Předmětem umělecké hry se v próze stávají základní komunikativní aspekty vyprávění: situace promluvy, axiologický kód mluvčího a adresáta i sám obsah vyprávění.

2

Základem pro vznik narativní masky je specifická komunikativní situovanost uměleckého vyprávění. Vynikne ze srovnání s vyprávěním mimouměleckým.

Každé vyprávění se jako určitá modalita promluvy v procesu řeči vyznačuje tím, že se svým obsahem může odpoutat od situace promluvy, a to proto, že se na ně dá reagovat buď nulovou odpovědí /mlčením a nečinností/ nebo jeho reprodukcí, znovuvyprávěním. Naproti tomu ostatní dvě modalita, totiž otázka a pobídka, jsou na situaci promluvy pevně vázány: otázka vyžaduje odpověď, pobídka jednání. Smysl vyprávění jakožto reprodukovatelného sdělení je situován mimo meze konkrétního okamžiku, v němž vzniklo sdělení původní. "Reprodukcí podporuje pouze duchovní zájem

rozmlouvajících osob, nikoli konkrétní situace, v níž probíhá promluva."<sup>3</sup>

Umělecké vyprávění je druh reprodukovatelného sdělení. Jeho specifická je dána způsobem, jakým se v něm řeší vztah mezi obsahem sdělení a situací promluvy. Kdežto mimo-umělecké vyprávění na odpoutanost svého obsahu od situace promluvy neupozorňuje, "mlčky" z ní vychází, vyprávění umělecké naopak signalizuje, že je na určitou situaci vázáno, výslovně k ní poukazuje. Tato situovanost se stává předmětem umělecké hry.

Děje se to dvojím způsobem. První staví na tom, že obsah vyprávění je umístěn do časoprostoru strukturně odlišného od toho, v němž jsou umístěni vypravěč a auditorium. Nazveme jej narace s heterogenním časoprostorem. Druhý typ vyprávění naopak ujišťuje auditorium, že obsah vyprávění a situace promluvy spadají do téhož časoprostoru a že obsah vyprávění nejen není od situace promluvy odpoután, nýbrž naopak že je k ní jednoznačně vztažen jako ke konkrétnímu časoprostorovému bodu. Tento způsob nazveme Narace s homogenním časoprostorem.

3

První typ názorně představuje kouzelná pohádka. Základním principem výstavby a recepce pohádkového textu je kontrast mezi obsahem sdělení a situací promluvy. Časoprostor pohádky je konstruován jako struktura odlišná od časoprostoru, v němž žijí vypravěč a posluchač, nejen ve smyslu vzdálenosti místní a časové, nýbrž především co do zákonitostí vlastního uspořádání, které se z hlediska vypravěče a posluchače jeví jako "zázračné". Mírou těchto zákonitostí je jejich nemožnost, neplatnost v životní sféře pohádkového publika.

Pohádkový text na tento kontrast výslovně upozorňuje speciálními signály "pohádkovosti", které jsou umístěny hlavně na začátek textu v podobě zvláštních narativních formulí /ruská priskazka/. Jejich posláním je, jak praví J. M. Sokolov, "odpoutat posluchače od reálné skutečnosti, pohroužit je do světa fantazie a smyšlenky".<sup>4</sup>

Na rozdíl od mimouměleckého vyprávění tedy pohádka zahrnuje do textu situaci promluvy, a to tím, že výslovně odkazuje obsah sdělení mimo ni a pojímá jej jako její protiklad.

Na kontrastu neobyčejnosti obsahu a obyčejnosti životní situace vypravěče a auditoria je také založena dobrodružná literatura. Dobrodružství je jednání člověka za mimořádných okolností ohrožujících jeho život nebo svobodu /přírodní katastrofa, ztroskotání, únos, loupežné přepadení, válka, výprava do kosmu, ohrožení globálně účinným vynálezem ap./, jednání, kterým člověk mimořádné okolnosti překonává. Rozdíl oproti pohádce je v tom, že kdežto do jejího časoprostoru vstupujeme rovnou jako do sféry, která leží zcela mimo životní sféru mluvčího a adresáta, v dobrodružném vyprávění je neobyčejné dáno jako kontrastní fáze /řetěz kontrastních fází/ v rámci obyčejného, běžného. Neobyčejné zde není nevěrojatné, naopak vyprávění usiluje, aby mu vtisklo pečeti autenticity. Proto se dobrodružné příhody stávají "obyčejným" lidem při "obyčejném" jednání.<sup>5</sup> Ale čas dobrodružství leží - řečeno s M. M. Bachtinem - "mimo biografický čas hrdinů"<sup>6</sup>, tj. i pro dobrodružnou literaturu je svět rozdělen na dvě nehomogenně kontrastní sféry příběhu a situace vyprávění

vytváří jinak. Za výchozí látku pro její rozbor zvolíme prózu s tzv. autorským vyprávěčem, tj. texty vyprávěné "neutrálně" v 3. osobě singuláru a přitom pojaté jako sdělení o událostech z běžného všednodenního života.

Řekli jsme, že pro narativní masku je příznačné vyprávění ve dvou rovinách, fiktivní a reálné. V daném typu prózy ale není tato dvouvrstevnost na první pohled zřejmá. Vyprávění zde nepracuje s výslovným rozlišením fiktivního a reálného vypravěče resp. auditoria jako třebas ve skazu. Není tu ani zástupný mluvčí, ani specificky vymezený adresát, jen "autor" /daný současně s názvem díla/ a "čtenář vůbec". A jestliže je v podtitulu nebo na titulním listě souboru děl žánr daného textu výslovně a jednoznačně uveden jako beletristický /jako "povídka", "novela", "román"/, nezbývá tu pro uměleckou hru s dvojitým sdělením zdánlivě žádný prostor.

Ale přesto je i tento druh vyprávění na takové hře založen. Kdežto narace s heterogenním časoprostorem staví na napětí mezi obsahem sdělení a situací promluvy, zde se umělecká hra zakládá na napětí mezi dvěma situacemi promluvy - fiktivní a reálnou.

Osvětlíme to na vstupní větě Čechovovy povídky Mráz: "Na Tři krále byla v gubernském městě N. pro charitativní účely uspořádána "lidová veselice". " Představme si tuto větu jako součást nějakého nefiktivního vyprávění, například jako začátek novinové zprávy. Mohla by tam zůstat beze změny, dokonce i s oním neurčitým údajem o "gubernském městě N.", a přece by působila jinak než u Čechova: situovanost promluvy by teď byla jednoznačná, protože by byla určována časoprostorovou pozicí daného čísla daných /ruských/ novin. Představme si dále, že by tutéž větu chtěly převzít nějaké soudobé cizí noviny /také jako nefiktivní sdělení/. Zřejmě

by do ní musely vložit nějaký blíže určující údaj o místě děje /například: "Z Ruska. Na Tři krále..." atd. nebo: "Na Tři krále byla v ruském gubernském městě N. ..." atd./, protože teď by se toto sdělení obracelo k jinému, neruskému čtenáři, tj. muselo by zaujmout jeho konkrétní prostorové hledisko.

V povídce, v beletristickém kontextu funguje taková věta docela jinak. Časoprostorový bod vypravěčova a čtenářova stanoviště, k němuž poukazují údaje časové /"na Tři krále"/ a místní /v gubernském městě N."/ a k němuž je vztažen předmět vyprávění, je fiktivní, reálně neexistuje. Existuje pouze obecně časoprostor, jehož uspořádání platí stejně pro vyprávěný příběh jako pro vypravěče a čtenáře, ale stanoviště vyprávění v něm nelze identifikovat.

Narativní masku s autorským vypravěčem tedy vytváří napětí mezi fiktivní určitostí a reálnou neurčitostí časoprostorového hlediska textu. Iluze konkrétní situace promluvy v časoprostoru homogenním s obsahem vyprávění je hlavní podmínkou "prozaičnosti" textu, tj. toho, že vypravěč, auditorium i obsah jsou stejně pohroužení do "prózy života".

Ve výkladu narativní masky vycházíme z autorského typu vyprávění ne proto, že jádro problému prózy jako literárního druhu tvoří právě dvojakost komunikativní situace. Na tomto základě pak může být fiktivní rovina vyprávění nadána dalšími atributy určitosti, jako je vytvoření dvojice vypravěč-auditorium odlišné od reálného autora a čtenáře nebo signalizování jiného typu sdělení /žánru/, než v jakém je text reálně ztvárněn.



Z těchto činitelů bývá nejčastěji předmětem zájmu teorie prózy problematika mluvčího. Byly popsány zejména různé typy ich-formy, skazové vyprávění, případy, kdy autor vkládá mezi sebe a vlastního vypravěče zprostředkující masku vypravěče rámuujícího - editora "nalezeného" "cizího" rukopisu, zapisovatele resp. pořadatele a komentátora slyšeného příběhu, řečnického proslovu, výpovědí u soudu, na policii atd., kronikáře, cestovatele, memoáristy atp.

Tam, kde se užívá rámuujícího vypravěče /editora ap./, je narativní maska zdvojená: nejprve se autor skryje za "editora", ten potom za vlastní vyprávěcí subjekt. V těchto případech je ovšem role narativní masky silně zdůrazněna.

Podobně je tomu v dílech, kde se autor výslovně obrací k čtenáři s nějakým apelem a s představou, jak ten asi bude reagovat na jeho sdělení /často je takové oslovení míněno ironicky/. V těchto případech má jeho maska podobu debatéra, polemika - moralisty, filozofa, publicisty, řečníka, literárního kritika ap. Narativní hra je tu založena na tom, že se "autor" obrací na čtenáře v záležitosti vlastního díla, jeho hrdinů, výkladu jejich osudů atd., takže na první pohled tím jen "doprovází" vlastní vyprávění. Ve skutečnosti ovšem je problematizuje, klade je nikoli jako fakt, nýbrž jako otázku interpretace, a tak mu odnímá "existenciální hodnotu."

Postupy zde popsané však mohou být také prostě vynechány a text být podán tak, že rozdíl mezi autorem a fiktivním mluvčím vyplyne z rozdílu mezi jménem autora uvedeným v záhlaví díla a jménem vypravěče uvedeným v textu. I v tomto případě se ovšem diskrepance mezi oběma mluvčími pociťuje, ba dokonce intenzívně, neboť čtenář je stavěn před otázku, kdo je vlastně bezprostředním subjektem daného vyprávění, zda lze na toto místo dosadit přímo autora. /Srv. časté

omyly literární kritiky, když toto ztotožnění provádí, například v literárněkritickém ohlasu Babelovy Rudé jízdy./

V této souvislosti si zaslouží zvláštní zmínky problematika tzv. prózy proudu vědomí, tj. vyprávění, které je amalgamem hlediska vypravěče a hlediska hrdiny /hrdinů/. Je to syntéza dvou zcela rozdílných typů promluvy: obvyklého výpravného sdělení probíhajícího od jedné osoby k druhé a samomluvy, v níž táž osoba zaujímá současně /střídavě/ pozici mluvčího i adresáta.

To je něco jiného než ich-forma. Ich-forma je zřetelně vymezena jako fiktivní rovina vyprávění a tím oddělena od reálné, kontrastuje s ní, a to i tehdy, když zabírá prakticky /až na jméno autora, název díla, případně rámujiící pasáž/ celý text. Stále se pociťuje jako "citát", jako objekt autorského sdělení. V próze proudu vědomí sebevyjádření hrdiny také zabírá celý text, ale není oddělitelné od autorského slova. Aspekt třetí osoby je sice objektivuje, ale vypravěč ničím jiným nepřekračuje jeho horizont. Text je současně samomluvou i sdělením druhému.

Tento typ prózy má svým způsobem blíže k tzv. autor-<sup>272</sup>skému vyprávění než k textům s explicitní fiktivní dvojicí vypravěč - auditorium. Je totiž shodně s ním založen pouze na napětí mezi fiktivní a reálnou komunikativní situací textu. Rozdíl je v tom, že fiktivní narativní stanovisko se teď přemístilo z pozice, vůči níž bylo vědomí hrdiny jedním z objektů sdělení, do tohoto vědomí samotného. Jeho homogenost se světem se teď projevila v zástupnosti mezi ním a vědomím hrdiny.

O úzké příbuznosti prózy "proudu vědomí" s klasickým autorským typem vyprávění svědčí i okolnost, že narativní hledisko textu se může přemísťovat od hrdiny k hrdinovi, že není připoutáno k jediné figuře, jako je tomu v ich-formě.

Jestliže literární text pracuje s dvojakostí mluvčího, musíme předpokládat, že podobnou situaci zjistíme i ve sféře adresáta. J. M. Lotman upozornil v práci Text a struktura auditoria, že "umělecký text je zpravidla vnímán nikoli tím, komu je adresován: milostná báseň se vydává tiskem, intimní deník nebo epistolární próza se uvádí v obecnou známost. Za jeden z pracovních příznaků uměleckého textu můžeme považovat nesoulad mezi formálním a reálným adresátem." Podle Lotmana "každý text /a zvláště umělecký/ si v sobě nese něco, co bychom nejraději nazvali obrazem auditoria"; přitom v uměleckém textu přestává být "orientace na určitý typ kolektivní paměti, a tudíž na strukturu auditoria" "automaticky implikována v textu a stává se příznakovým /tj. volným/ uměleckým prvkem, který může vstupovat do herních vztahů k textu."<sup>7</sup>

Obdobně jako mluvčí může být fiktivní adresát literárního vyprávění osloven jako posluchač, čtenář korespondence, deníku, zpovědi, paměti, cestopisu atd., jako soukromá osoba v intimním vztahu k mluvčímu, jako příslušník určitého lokálního sociálního společenství, jako konzument neliterárních informací...

Oslovení fiktivního adresáta může být explicitní nebo implicitní. Jeden typ explicitního oslovení, a tedy zdůraznění diskrepance mezi fiktivním a reálným čtenářem představuje případ, kdy vypravěč čtenáře přímo oslovuje a sám vymezuje jeho vlastnosti. Toto oslovení sice navenek předpokládá "čtenáře vůbec", tedy vnímatele orientovaného na vnímání textu jako uměleckého, avšak zároveň formuluje určitou omezující vypravěčovu představu o tomto vnímateli, která se od jeho reálné podoby liší. Fiktivnímu čtenáři se přisuzuje určitý soubor názorů a znalostí /případně jejich absence/,

který reálný čtenář nevlastní /nebo naopak právě vlastní/. Adresát je tedy opět "nepravý" a reálný čtenář je nucen k odlišení vlastní pozice od pozice textem předpokládané.

Fiktivní adresát však může být také osloven nepolemic-  
ky a nenápadně, například pouhým jednorázovým odkazem na  
společnou paměť s vypravěčem, a tedy na příslušnost k stej-  
nému společenství /třebas jako krajan, viz Zamjatinovu no-  
velu Ostrované/. Tím je však dostatečně prezentován jako  
vědomí s vymezeným, lokalizovaným horizontem, Právě proto,  
že jinak se rozdíl mezi ním a reálným čtenářem nezdůrazňuje,  
dostává vnímání textu impuls nejistoty o tom, zda má vyprávě-  
ním popsaná zkušenost daného prostředí obecnou platnost,  
tj. zda se s ní reálný čtenář může ztotožnit.

Adresát vyprávění může být ovšem pojat nejen jako vní-  
matel s životní zkušeností shodnou s vypravěčem, nýbrž také  
jako člověk se zkušeností rozdílnou. V prvním případě byl  
"krajan", v druhém je "cizinec" /například v Leskovově ska-  
zu Krchňa - Levša - máme co dělat s folklórním vyprávěním  
pro folklórní publikum, v novele Okouzlený poutník s fol-  
klórně zabarveným vyprávěním pro nefolklórní publikum/. Zde  
nabývá zvláštního významu různý vztah reálných a fiktivních  
účastníků vyprávění k obsahu sdělení: ten vystupuje v jedné  
rovině jako "cizí", kdežto v druhé jako "známý". Viz o tom  
dále v kap. 8.

7

Součástí narativní masky také bývá "hra na záměnu žánru",  
totož tendence stylizovat text jako sdělení svým typem /žán-  
rem/ odlišné od žánru, do něhož dílo skutečně patří.

Dopis, deník, zpověď, memoáry, řečnický projev, feje-  
ton, reportáž, cestopis, ústní všednodenní vyprávění /třebas



tzv. hospodská historka/, to všechno jsou různé typy sdělení, komunikativní žánry. Krásná próza jich využívá nejen proto, že s mnoha z nich je geneticky spjata<sup>8</sup>, ale hlavně proto, že jí slouží za narativní masku.

Hra na záměnu žánru se někdy ohlašuje v názvu díla nebo v podtitulu. Za masku mohou sloužit jak různé žánry mimoumělecké, tak žánry literární. Například v rané tvorbě A. P. Čechova může být povídka názvem nebo podtitulem kvalifikována jako deník, dopis, školní úloha, zpověď, kniha stížností, překlad ze španělštiny, letopis, psychologická etuda, protokol, příjemná vzpomínka, recenze, skica, populárněnaučná informace atp. atp., ale právě tak jako žánr literární - román, kriminální povídka, pohádka, scénka, sváteční povídka, ba dokonce vaudeville nebo "hra o dvou jednáních".

Ať už se autor snaží vytvořit iluzi žánru, který ohlašuje /například Babel v povídce Dopis/, anebo míní tyto signály zjevně ironicky /to je zpravidla případ raných Čechových povídek/, v obou případech tím vytváří určité očekávání, navozuje významovou atmosféru signalizovaného žánru a vnímání skutečné žánrové sémantiky textu pak probíhá na jejím pozadí. Vypráví se současně jakoby ve dvou žánrech.

Žánrová maska textu může být opět dána explicitně nebo implicitně. Explicitním signálem je uvedení fiktivního žánru v názvu nebo v podtitulu díla. Implicitně je tato maska dána použitím prvků žánru bez výslovného upozornění /například zeměpisným, národopisným, klimatickým a p. údajů ve vyprávění stylizovaném jako cestopis, viz kapitolu Bela z Lermontovova Hrdiny naší doby/.

Právě výslovná signalizace fiktivního žánru prozrazuje, že je to maska, nikoli skutečné užití daného typu sdělení v adekvátní situaci. Skutečný dopis nepotřebuje být



nazván dopisem, neboť jeho žánrové zařazení je dáno jeho materiální podobou i příslušnou komunikativní situací, v níž funguje.

Užitím žánrové masky se ovlivňuje i umělecká hra na dvojího adresáta. Zjevné je to v případě románu-deníku nebo románu epistolárního; zde je publikum zcela nepochybně protikladem normálního čtenáře deníku nebo dopisu jakožto osoby soukromé. Podobně se čtenář skazu zřetelně liší od jeho fiktivního posluchače.

Ale rozdvojení adresáta nastává i v případech méně nápadných, například v beletristickém díle podaném jako vyprávění cestovatele. Zde vůbec nemusí být přímo osloven "čtenář cestopisné literatury". Jeho fiktivní přítomnost je dána pouze žánrovými prvky cestopisu, a ty způsobují, že týž čtenář textu vystupuje současně ve dvou situacích: "cestopisné" a "beletristické". /V předchozích případech šlo o dva různé subjekty: jednomu byl text adresován, druhý byl "tajně" přítomen a četl jej, aniž mu byl určen./

8

každý žánr se vyznačuje vlastní specifickou obsahovostí. Hra "na dva žánry" proto znamená i hru na různé obsahy. Také skrývání jednoho obsahu za druhý tedy musíme zahrnout do problematiky narativní masky.

Hra s obsahem je založena na předpokladu, že vypravěč je vůči němu kompetentní, totiž že bezpečně zná nejen vyprávěná fakta, ale i jejich smysl. O tom se dorozumívá s auditoriem na základě určitého axiologického povědomí. Jeho povědomí se může s povědomím auditoria buď shodovat nebo rozcházet.

Příkladem neshody je Leskovova novela Okouzlený poutník. Folklórní mluvčí zde vypráví svůj život nefolklórnímu publiku, do jehož zkušenosti a hodnotového světa nezapadá řada hrdinových příhod i životních postojů. Proto posluchači občas přerušují jeho vyprávění otázkami i replikami a narace v těchto místech přechází v dialog. Dialogem se hrdinova axiologie jaksi "překládá" do zkušenostního jazyka auditoria, včleňuje se do jeho axiologického obzoru a tím jej rozšiřuje. V reálné rovině vyprávění se tak výchozí neshody fiktivní roviny syntetizují v celistvé demokratické vědomí. /Ne náhodou se tento postup uplatnil u Leskova, realistickeho autora./

Častější jsou případy, kdy je vztah mezi vypravěčem a jeho auditoriem založen na axiologické shodě. Vypravěč vystupuje jako kompetentní vůči obsahu vyprávění a zároveň předpokládá plné porozumění auditoria. To dodává jeho sdělení nepochybnosti, autentičnosti. V dvouvrstevné struktuře narativní masky je ovšem tato suverénnost fiktivní roviny zacílena k vyvolání efektu právě opačného. Vyprávění se promítá do povědomí reálného čtenáře, které jeho kompetentnost vyvrací. Klasickým příkladem může být Leskovův škaz Krchňa: Folklórní vypravěč vypráví folklórnímu publiku příhody z velkosvětského diplomatického a dvorního života s evidentní neznalostí jeho řádu, který ovšem zná čtenář.

Konfrontace dvojího hlediska neznamena nutně prosté vyvrácení hlediska fiktivního. Je zrušena pouze jeho existenciální hodnota, nikoli však určitý smysl vyprávění. Ten se ověřuje vztahem mezi axiologickým hlediskem vyprávění a syžetem díla.

Narativní hra s obsahem vyprávění se totiž týká především syžetu, neboť beletristická narace je vždy vypočtena na očekávání děje.

Všechny kulturní texty můžeme rozdělit do dvou skupin. Jedny popisují určitý řád, normu, případně děje probíhající v souladu s ní /například cyklické děje přírodní/. Druhé popisují jednání nevyhnutelně směřující k porušení řádu. První jsou nesyžetové, druhé syžetové.<sup>9</sup> Narativní maska svou dvouvrstevností umožňuje zaujímat ve vyprávění k těmto dvěma sférám různé postoje.

Očekávání syžetu znamená, že vyprávění obsahuje představu o normě a o důsaznosti, smyslu jejího porušení. Vyprávění je tedy nejen informací o událostech, ale i interpretací jejich smyslu, tj. toho, zda a proč jsou události nenáhodné a z jaké nutnosti směřují proti danému řádu života. Narativní maska je pak ze své podstaty hrou na různé interpretace syžetu - včetně jeho popření.

Proto se v krásné próze setkáváme i s texty, v nichž je vyprávění založeno na napětí mezi syžetovostí a nesyžetovostí. To se stává v případech, kdy text směřuje ve fiktivní rovině k nesyžetovosti, kdežto v reálné tlumočí syžet. Jako příklad lze uvést Čechovovu humoristickou povídku Kniha stížností, která už názvem signalizuje text nesyžetově normativní. Zápisy do knihy stížností se dělají se záměrem obnovit platnost normy /v daném případě pořádku na železnici/ tam, kde byla porušena. Ale zápisy v Čechovově povídce nemají se směřováním k nějaké takové normě nic společného. Popírají ji svou nepřipadností, některé dokonce tíhnou k posloupnosti replik, k dialogu, tj. odvracejí se od komunikativního cíle daného žánru /"knihy stížností"/ a vytvářejí komunikaci mimo jeho sféru. To vše rozbíjí představu uspořádanosti světa podle soustavy norem. V dané kratičce povídky sice ještě nevznikl přímo příběh, syžet, ale zápisy vypačlé z normy odhalily něco jako "syžetovost života". Podobně povídka Mráz, o které už tu byla řeč, směřuje ve fiktivní rovině k popisu

modelového děje "lidové veselice pro charitativní účely", ale vyprávěním věcí, které do tématu nepatří /vzpomínky jednoho hrdiny na vlastní někdejší chudobu a strádání zimou/, rozbíjí svůj signalizovaný žánr a s ním i normu, pro jejíž popis žánr existuje. Do stabilního světa, v němž mají i charitativní akce náležité místo, vtrhuje prostřednictvím "mimomodelových" fakt nejistota o celém jeho řádu.

Už jsme se zde zmínili o kapitole Bela z Lermontovova Hrdiny naší doby, která je stylizována jako cestopis. Cestopis je žánr v základě nesyžetový, vyprávění v něm probíhá jako popis "cizí" normy, promítaný na pozadí normy "domácí", kterou sdílí čtenář s vypravěčem, je to sled srovnání cizího světa s vlastním, domácím. V Bele je syžetová část textu /příběh Pečorina a titulní hrdinky/ prezentována jako ilustrace cestopisem sledované cizí normy /životní pravidla kavkazských horalů/. Čtenář ovšem vnímá příběh jako jádro kapitoly a cestopisné složky jako brzdivý rámeček děje. Ve fiktivní rovině dominuje nesyžetovost, v reálné syžet.

V tomto případě text kolísá mezi syžetovostí a nesyžetovostí. V jiných případech se nesyžetové stylizace užívá k rámování syžetu, totiž k popisu situace, za níž probíhá vyprávění vlastního děje. Zde ovšem syžetovost dominuje. Nicméně ani v textech tohoto druhu není rámování pouhým "formálním" přídavkem k vyprávění děje. Právě rámuující pasáže zpravidla formulují onu normu, jejímž porušením je vlastní příběh nebo na jejímž pozadí se odehrává.

Kromě napětí mezi syžetovostí a nesyžetovostí může být ovšem narativní maska založena na napětí mezi různými postoji k vlastním syžetovým prvkům.

Názorný příklad nabízí Zamjatinova novela Sever. Fiktivní /v daném případě skazový/ mluvčí vypráví svému auditoriu o jevech ze života společné society, ale takových,



které jsou oba s to hodnotit pouze ze svého omezeně utilitárního hlediska. Z tohoto hlediska se jednotlivé činy hlavního hrdiny jeví jako nesmyslné, jsou to projevy pouhé "hlouposti", nedávají smysl, tj. syžet. Reálný čtenář ovšem tento smysl rozpoznává, vlastním interpretačním úsilím rekonstruuje syžet jakožto důsledný konflikt hrdiny s letargickým a rutinním řádem běžného života.

Je možný také opačný případ "moudré hlouposti", totiž že vyprávění uvádí do života přímo etiketně normativního jednání z běžného hlediska nevěrojatné, ale ve své naivitě důsledné a tím "bezděčně" vytvářející syžet - střetnutí s podstatou systému /Leskovův skaz o Krchňovi/.

Jiný typ vyprávění je založen na tom, že fiktivní vypravěč nachází syžetotvorný smysl /tj. vidí dalekosáhlou událost, porušující vžitou normu/ v epizodách bezvýznamných, kdežto skutečné systémově destruktivní události je s to vnímat pouze jako náhodné jednotlivosti. Na čtenáři pak je, aby rozlišil pseudosyžetové prvky od syžetových. Taková je Leonovova novela "Kovjakinovy zápisky", v níž vypravěč, maloměstský kronikář, jako dějově vrcholnou událost popisuje to, že jednou projel kolem jeho rodného města arcibiskup, kdežto události z revoluce, které napadř rozbíjejí celý jeho svět, je s to zaznamenat pouze jako nemotivovanou živelní pohromu.

Také vyprávění v ich-formě je nikoli subjektivně stylizovanou výpovědí o událostech na vypravěčové postoji nezávislých, nýbrž svým narativním stanoviskem ovlivňuje samu výstavbu syžetu. V tomto ohledu se například výrazně liší vyprávění autobiografické od deníkového.

Autobiografie vkládá zpětně do minulosti, v jejíž chronologii se naplňoval cyklicky normativní biologický čas člověka, smysl spatřovaný v emancipaci hrdiny-vypravěče z norem doby a prostředí /srov. autobiografickou románovou trilogii



M. Gorkého/. Obměnou tohoto autobiografického syžetu je rekapitulace vlastního života, dospívající k poznání, že syžet nevznikl, totiž že hrdina celý život jen opakoval rutinní normu. Předvádí biografii bez emancipace, a proto beze smyslu. /Čechov, Nudná historie./

Autobiografické vyprávění hodnotí události z hlediska určitého rezultátu; vytváří smysl-syžet ex post. Deníkové spíš smysl postuluje. Zaznamenává událost jako článek očekávané posloupnosti, kýženeho smyslu. Proto je deníková stylizace víc otevřena hře s dvěma rovinami vyprávění než stylizace autobiografická, máme v ní co dělat s vědomím neuzavřeným, otevřeným do budoucnosti, méně autoritativním než vědomí autobiografické, často přímo "nekompetentním", naivním, ba "hloupým", a proto provokujícím odlišnou interpretaci čtenáře.

Syžet tedy není nezávislý na narativním postoji, ale je jím vytvářen jako smyslem nadaná posloupnost fakt, jako výslednice určité interpretace. Avšak právě díky narativní masce, která navozuje různé paralelní výklady a tak relativizuje vypravěčovu kompetentnost, není tato nezávislost jednosměrná. Syžet zároveň vystupuje jako celistvost smyslu překračujícího meze jednotlivých narativních postojů a v tomto ohledu jím nadřazená. Například syžet Hrdiny naší doby se nedá popsat jako prostý součet příběhů vyprávěných různými vypravěči /Maximem Maxymyčem, autorem-cestovatelem, samotným Pečorinem/; jednotliví vypravěči jsou pouze částečně kompetentní a plný smysl syžetu vystoupí až ze vzájemného /i nepřímého/ doplnění všech narací. Tak třebaš v Bele, kterou vypráví znalec kavkazských poměrů /nikoli však ruského metropolitního intelektuálního života/ Maxim Maxymyč, je z fiktivní roviny vyprávění zjevný pouze syžetový smysl hrdinčina rozchodu s etickými normami kavkazských horalů, nikoli však smysl Pečorinova chování. Ten se dá dodatečně od-

vodit až z jeho deníku, třebaže se v něm Pečorin zabývá zcela jinými událostmi.

Mezi syžetem krásné prózy a způsobem vyprávění tedy existuje určité napětí, jedna složka se prosazuje proti druhé. V starších dílech je toto napětí omezeno určitým relativně pevným rámcem. Všechny proměny narativní masky jsou tu vždy nějak motivovány a včleněny do jednotného centrálního vědomí, poňatého přinejmenším jako "vydavatel", tj. ten, který jednotlivé části textu aspoň formálně /editorsky/ spojil.

Od dob moderny se v tomto ohledu mnoho změnilo. V próze moderny a avantgardy se projevila její základní obnažující, dehierarchizující tendence i na vztahu mezi syžetem a vyprávěním. Najdeme zde například díla, která podávají objektivní minuciózní psychologičnost v masce nejistoty o samotném narativním stanovišti textu; nejistota vypravěče o tom, co skutečně vnímal a prožíval v bdělém stavu a co bylo výtvořem snu nebo halucinace, se zde rozvinula v "hledání ztraceného času", tj. stala se sama syžetem. V románě Andreje Bělého Stříbrný holub se setkáváme s hrou na oslabení vypravěčovy kompetence v jiné podobě. Proměny syžetu jsou provázeny střídáním několika narativních masek, jako kdyby si obsah sám ze sebe a pro sebe plodil vypravěče a jako kdyby jejich postoje byly jen odřítkami jeho aspektů. Rapsód, vypravěč skazu, "turgenevovský" beletrista a mravoličný epik se navzájem přerušují a střídají, jako by si téma podle svých proměn jednoho odvolávalo ze scény a zároveň jiného na ni posílalo. V Petrohradu šel Bělyj ještě dál. Na jedné straně zde "zbavil" vypravěče kompetence natolik, že ho donutil přejímat do děje jako samostatné figury zplozence fantasmagorií jeho vlastních postav. A na druhé straně mu propůjčil schopnost vyčíst z náhodných útržků pouličního hovoru souvislé výroky o celkovém smyslu všech událostí, přisoudil

mu až kosmicko-symbolistickou interpretační kompetenci. Zde se tedy emancipuje vyprávění i syžet a zároveň si vyměňují role, zastupují se. A základní hybnou silou tohoto obnažování dějové a narativní struktury textu je dvouvrstevnost narativní masky.

### Závěr

Studium narativní masky jako jednoty fiktivní a reálné komunikativní situace prozaického textu vede k poznání specifčnosti krásné prózy, její odlišnosti od mimouměleckého vyprávění. Zároveň odhaluje zákonitosti poetiky prózy jako takové, zejména umělecky komunikativního situování prozaického textu /vztahu mezi časoprostorem děje na jedné a časoprostorem vypravěče a auditoria na druhé straně/, dvouvrstevného vztahu mezi mluvčím a adresátem a ve světle tohoto vztahu výstavby syžetu.

Další zpracování této problematiky by podle našeho názoru mohlo otevřít cestu k vytvoření typologie krásné prózy.

- <sup>1</sup> Jan Mukařovský: Studie z estetiky. Praha 1966, s. 157.
- <sup>2</sup> Tamtéž, s. 88.
- <sup>3</sup> Srv. Ju. V. Roždestvenskij: Vvedenijs v obščuju filologiju. Moskva 1979, s. 28-30.
- <sup>4</sup> Ju. M. Sokolov: Russkij fol'klor. Moskva 1941, s. 340.
- <sup>5</sup> Srv. v Příhodách Gila Blase ze Santillany výchozí hrdinovu výpravu do světa na zkušenou, při níž náhle nastanou mimo-

řádné události, které se dále nepřetržitě kupí a řetězí, ale stále se odehrávají na pozadí hrdinova původního běžného životního záměru. Tento záměr se dobrodružstvími nemění, pouze "odkládá". To platí i pro dobrodružství, která se odehrávají v exotickém prostředí nebo jsou založena na principu zázračné, fantastické metamorfózy hrdiny /jako je jeho zakletí do zvířete, srv. Apuleiův Zlatý osel/. Je příznačné, že vyskytne-li se v dobrodružném vyprávění ich-forma, nepociťuje se jako "ozvláštnění" narace, nýbrž jako prostředek na podporu autenticity dobrodružného obsahu. Nevzniká žádné napětí mezi stanoviskem vypravěče a stanoviskem autora.

- <sup>6</sup> Srv. M. M. Bachtin: Voprosy literatury i estetiki. Moskva
- <sup>7</sup> Ju. M. Lotman: Tekst i struktura auditorii. TŽS IX, Tartu 1977, s. 61, 55, 58.
- <sup>8</sup> Především z této stránky zkoumá jejich vztah ke krásné próze M. M. Bachtin.
- <sup>9</sup> Srv. o tom Ju. M. Lotman: Semiotika kino i problemy kino-estetiki. Tallin 1973, s. 85.

### K české interpunkci

Věra Dvořáková, Jiří Franěk

Tato kapitola z diplomové práce Věry Dvořákové, rozené Frančkové, vznikla na základě vypsání diplomového úkolu. Opírala se o vlastní předběžné studium diplomantky i o speciálně k tomu účelu pořízenou excerpci, jakož i o excerpce, některá pozorování a názory, které nasbíral během dlouholeté redakční práce, zvláště s překlady z ruštiny, J. Franěk. V další práci na tématu zatím pokračuje J. Franěk, který o něm také několikrát přednášel. Smysl práce je velmi praktický a konkrétní, snaží se ukázat, že i interpunkci je třeba "překládat", a poukázat na to, že zvláště při překládání z ruštiny se zcela mechanicky přenášejí ruské zvyklosti do češtiny.

Po přednášce v Kruhu přátel českého jazyka byl spoluautor této práce vyzván, aby ji uveřejnil. Tomu bylo těžko vyhovět, nakonec byla v Oběžníku Kruhu uveřejněna první kapitola s nadějí, že i ostatní kapitoly budou postupně nějakým způsobem zveřejněny. Práce má tyto kapitoly: O interpunkci obecně, česká interpunkce /kterou zde otiskujeme/, ruská interpunkce, srovnání české a ruské interpunkce v obecném plánu, porovnání excerpovaného materiálu ruského a jeho českých překladů. A pochopitelně závěr.

Jako moto k celé práci je umístěna Morgensternova báseň Im Reich der Interpunktionen. V Oběžníku je uvedeno původní znění i volný a asi neumělý překlad J. Franěka, který se zde neskromně opakuje:

V naší říši interpunkce  
tečka spolu s čárkou truceje.



Z třídních pozic napadnout chce  
středníka, jenž vykořisťuje.

Semikolón, cizák, zval se -  
nuže, všichni proti cizákům!

Vykřičník hned divě hnál se  
založit Svaz proti středňákům,

krutý, krvelačný. Krátce  
zvaný Antisemikolón-svaz!

Závorky se tváří sladce...  
a už staví šibeniční hráz.

Kdežto s úklonou a díky  
vzdálily se otazníky,

minusy, šup! a hned na kliky  
pověsily všechny středníky.

Zas už rozběsnil se vášní vír -  
bude z toho válka nebo mír?

Že by čárka za pomlkou  
raděj ve středník se vtělila?

Pak je dohromady ztlukou -  
poslední jim chvíle odbila.

Jenže co nám středník nepřecká,  
zachrání nám dvojtečka.

Neplačte a nedělejte křik.  
Mocný pan generál vykřičník

propaguje nové akce  
/rozum jenom tiše zalká/,

štráduje si, jak si zachce,  
tečka, čárka, tečka, čárka.

Ve vlastním úvodu se pak hovoří o přeceňování interpunkce, zvláště v teoriích německých a ruských. Připomíná se, že interpunkce je nejinternacionálnější jev pravopisu. Je stará jako hláskové písmo, ale za jejího zákonodárce se považuje Aristofanes z Byzantia /257-180/. Ve středověku byla téměř zapomenuta, obnovila se až s vynálezem knihtisku, za jejího zákonodárce se považuje "učený benátský knihtiskař M a n u c i u s ". Ten dosavadní tři základní značky /tečka nahoře, uprostřed a dole na řádku/ rozmnožil a zavedl jim pevný řád. Otazník se původně psal  $\textcircled{Q}$ , tj. první a poslední písmeno latinského slova questio /otázka/. Vykřičník se psal  $\textcircled{I}$ , což je latinské citoslovce io. Tři tečky vznikly ve stol. 18. Závorky jsou ze století minulého. Další znaménka se neujela /např. zvláštní bod, tečka, na znamení ironie/. Apollinaire je prý první, kdo začal s anulováním interpunkce v poezii.

Jednotná definice interpunkce, ba ani názor na podstatu interpunkce, neexistují. Nejstarší je přesvědčení, že interpunkce je grafickým protějškem výslovnosti a intonace /přestávek, modality hlasu apod./. Novější názor spojuje interpunkci se syntaxí. Jiné názory vidí v interpunkci zdůrazňování /spojování nebo rozlišování/ řečových /slovních i syntaktických/ celků, Trávníček v nich vidí diakritická znaménka větná. Nejnověji je dělí J. V. Bečka na znaménka rozdělovací /tečka, čárka/ a rozlišovací /vykřičník, otazník/.

Nám se jeví interpunkce svébytnou kategorií umožňující lepší orientaci v textu /jak zní některé z nejstarších definic/, přičemž má jak aspekty fonetické, tak syntaktické, sémantické atd.

Interpunkcí se obírají mluvnické všechny jazyky; věnují jí málo místa /Francouzi minimum/; hodně místa jí věnují Němci, u Rusů vznikly mnohasetstránkové práce, avšak neexistence byť minimálních rejstříků vůbec neumožňuje s těmito knihami pracovat /týká se zvláště knihy Šapirovy/. Ruskou interpunkci kodifikují "Pravila", českou "Pravidla", ke kterým se ještě vrátíme.

Ščerba rozeznává dva typy interpunkce, typ francouzský /např. málo čárek, ty však nuancují větu/ a typ německý, kam patří ruština i čeština /formální a časté užití čárek/. Ščerba asi první poukázal na to, co se dnes často pod různými názvy zdůrazňuje, na sémantickou úlohu interpunkce. Nám se zdá v tomto směru nejzřetelnější příklad českého jazykovědce Sedláčka:

Tatínek spí, klidně a tiše.

Tatínek spí klidně a tiše.

/První věta odpovídá na otázku, co dělá tatínek, druhá, jak tatínek spí./

Proti Ščerbovým názorům na typy interpunkce jsme postavili názor vlastní. Rozeznáváme jazyky s interpunkcí závaznou a volnou. Nejvolnější interpunkci mají Italové, Francouzi jí věnují velmi malou pozornost, Němci se snaží nalézt pro ni velmi přesná pravidla /Duden/, v Rusku zavádí Šapirova škola své úvahy o interpunkci do absurdní krajnosti. Čeština má interpunkci závaznější než např. franština, volnější než němčina a ruština.

Potud naše úvodní kapitola.

Česká interpunkce nemá žádnou obsáhlou monografii, jako např. interpunkce ruská, není tak detailně propracovaná jako interpunkce německá.

Přesto úplná bibliografie prací o interpunkci by byla nesmírně bohatá, protože se o ní zmiňují prakticky všechny mluvnické, v jazykovědných časopisech je mnoho příspěvků na toto téma, interpunkci se věnuje někdy až přespříliš škola, nejrůznější příručky<sup>1</sup>, knihy praktických rad, velká část dotazů jazykových a pravopisných poraden se týká interpunkce.

Nebyla-li dosud vypracována teorie české interpunkce /což nepovažujeme za závađu/, máme jako jiné jazyky závaznou a oficiální normu interpunkce. Je dána Pravidly českého pravopisu, komentář k nim tvoří kniha Píšeme podle nových Pravidel. Okrajově zasahují do otázek interpunkce i tyto publikace:

Editor a text, Československý spisovatel, Praha 1971, s. 137-145.

Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů, Studie ČSAV č. 12, Academia, Praha 1978 /srovnej Archivní časopis, 1957, č. 2 a Československý časopis historický, 1974, č. 3/.

Pravidla jmenného katalogu. 2 opr. vyd., SPN, Praha 1969, s. 220-221, 223.

Dále čtyři Československé státní normy /01 0196; 01 0197; 01 6910; 88 0220/ a jedna oborová norma /88 2503/.

Na Pravidla se odvolávají učebnice pro školy všech stupňů, i vysokoškolské, některé doplňkové učební knihy /sbírky diktátů apod./, ale i Šmilauerova Nauka o českém jazyku. Některé z těchto knih jsou natolik propojeny s Pravidly, že jich lze užívat jen současně s nimi.

Historie českého pravopisu, a tím i interpunkce, je ovšem delší než historie Pravidel. Nicméně nová doba je historií Pravidel určena téměř beze zbytku. Většinou se probírají Pravidla od jejich prvního vydání Janem Gebaurem v roce 1902 /Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví/. Vladimír Šmilauer jde podstatně dál do minulosti<sup>2</sup>, k roku 1886. My jsme však toho názoru, že moderní Pravidla začínají ještě dříve.

Už v době předbřeznové vyšla, psána švabachem a obrozeneckým pravopisem, Prawidla českého pravopisu, praktickými příklady vysvětlená, pro učitele českých sskol, zvláště pro kandidáty auřadu učitelského. V Praze, 1847. W cys. král. skladu normálnjch sskolnjch knih w Jesuitské ulici č. jsl. 190-1. Brožurka má 64 stran. Tato kniha vyšla znovu v letech 1853 a 1854, psaná již dnešním způsobem. Přestože jde o pravidla ještě dosti primitivní a někde zaměňující gramatiku s pravopisem, svou podstatou vyhovují již našim představám o Pravidlech a jsou i kodifikací zcela oficiální. Interpunkcí se v nich věnuje dostatečně místa. Na str. 54 je oddíl Dělidla, mezi něž anonymní autor příručky řadí: čárku, středník, dvojtečku, tečku, znamení otázky, vykřičník, závorky, uvozovku, rozejímku / - /, citování <sup>x</sup>, +, 1/, 2/. /V dalších dvou vydáních se tato znaménka nazývají "znaménka poznamenání"./ Tato závěrečná část "Prawidel" začíná rozvážným: "Rozděluj náležitě, co píšeš." Po rozdělování slov přichází druhý oddíl, který v prvním vydání se ještě jmenuje Rozdělování sad, v druhém a třetím již Rozdělování vět. Teoretické zdůvodnění interpunkce zní takto: "Činíváme v mluvení, jak toho smysl naší řeči žádá, brzy kratší, brzy delší přestávky, někde hlasu povyšujeme, jinde ho ubíráme nebo přidáváme. Takovéto rozdíly musíme činit i ve psaní, a znaménka, jichž k tomu bráváme, jmenujeme d ě l i d - l a " /s. 53/.



Za další etapu považuje prof. Šmilauer v zmíněné už stati Pravopisný ukežatel z r. 1886. Vydali jej F. Bílý a Jul. Roth z pozůstalosti Jos. Wenzla. Publikaci se nám nepodařilo dořít do ruky, Šmilauer se o interpunkci nezmiňuje. Slovník Vymazalův a Flajšhanzův nepovažuje Šmilauer za Pravidla pro jejich soukromý charakter. Následují tedy už "regulérní" Pravidla z r. 1902, která vyšla pozměněna v letech 1904, 1913, 1917, 1919, 1921, 1924, mezitím nezměněné otisky předchozích Pravidel 1910 a 1926. Nejdůležitější z nich jsou Pravidla z r. 1913, jejichž celý titul zní Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Mají podrobný oddíl věnovaný interpunkci, je jej možno i dnes beze zbytku akceptovat.

Pokud se nám podařilo zjistit, vyšla další Pravidla již bez jména Gebauerova v letech 1941, 1943, 1946, 1948. Nová Pravidla z roku 1957 jsou označena jako vydání první. Vycházejí jako Pravidla českého pravopisu - bez jakéhokoliv podtitulu a bez jednotlivých tvarů; a časově skoro zároveň s některými tvary, které dělají obtíže, jako Pravidla českého pravopisu, školní vydání. V jejich čele postupně stáli Havránek, Trávníček a Bělič. V roce 1981 vyšlo 11. vydání těchto Pravidel. Dochází v nich ke změnám, ale ne podstatným. Interpunkce se nemění vůbec.

Spíš jen jako zajímavost dodejme, že nejstarší slovenská Pravidla, která jsme našli v Praze, jsou z roku 1919 a nesou titul Pravidlá slovenského pravopisu pre školskú a domácu potrebu. Dlá najnovšej a vyzkúsenej metody sost. učbár slovenčiny v Martine. Vydal je J. Gašparík v Turčianském sv: Martine a mají 32 strany.

Velkou úpravu Pravidel z roku 1957 můžeme nazývat reformou, i když se autoři tomuto termínu - dost odůvodněně - vysloveně brání. Byla vyvolána demokratizací jazyka.

Je známo, že za základ nové češtiny byl v obrození vzat jazyk Bible kralické a veleslavínská čeština, ale že se mluvená čeština od století 16. a 17. až na práh století 19. značně vyvinula, takže se spisovný jazyk od hovorového značně lišil. A tak můžeme vývoj spisovného jazyka sledovat i z hlediska jeho postupného sbližování s jazykem mluveným. Už v obrození došlo k některým reformám, zvláště pravopisným, velkou zásluhu na demokratizaci jazyka měli spisovatelé, v druhé polovině 19. století zvláště Neruda, ve století dvacátém Karel Čapek. Další, a radikální krok nastal po roce 1945. V literatuře se - i pod vlivem některých západních literatur - zcela běžně používá hovorového jazyka /Hrabal/, ten proniká i do poezie, na jeviště, do filmu a televize. Zároveň vstoupili do života politického lidé s nedostatečným předchozím vzděláním, vnikly instituce, kde se zúčastnili, anebo měli zúčastnit jejího života všichni pracovníci /ROH/. Rozhlas i televize připravují stále ještě interviewy, kde v zájmu autenticity je péče o jazyk někdy i záměrně zanedbávána. Spisovný jazyk má přestat být věcí dlouhodobého učení a má se stát lehce zvládnutelným vlastnictvím co nejširších vrstev.

Proto je třeba radikálního zjednodušení jak v morfologii, tak v tvorbě slov a syntaxi, zvláště pak v pravopise. V pravopise je zřetelná snaha sblížit psanou a vyslovovanou podobu i u slov cizích a bez ohledu na původ slova /filozofie, ač pochází od slova "sofia"/, rozkolísává se norma podle přání pisatele, takže existují dvě, někdy i více dublet. Tak se neodmítají už slova jako autoopravna, minisukně, jsou přípustné tvary sěču, peču, česati má v první osobě povoleny dokonce tvary tři: češu, češi i česám.

Tato demokrafizace se nejméně dotkla interpunkce. Snad proto, že se interpunkce neopírá o žádnou teorii, a snad ta-

ké proto, že česká interpunkce nechává už tradičně velmi mnoho místa i n d i v i d u á l n í m u c h á p á n í pisatele.

Zarážející je spíše opačná tendence, kterou lze pozorovat právě u primitivních původců písemného projevu. Čím méně znají skutečný jazyk a jeho problematiku, tím více volají po jednoduchých a vždy platných interpunkčních pravidlech. /"Jsem Čech, mluvit umím, ale s těma vymyšlenostma mi dejte pokoj!"/ Pokud mají tito lidé určitou pravomoc, vyžadují povinně pravopisné a zvláště interpunkční nehoráznosti!

Ve vývoji interpunkce je v poslední době dost zřetelná snaha po omezení čárek, anebo alespoň o ještě větší jejich uvolnění. V případech, kde byla dříve čárka nutná, je dnes jen možná, a je tendence ji vůbec vypouštět /např. možná, že x možná že; při hromadění spojek: že, ač.. x že ač; ... neboť, jestliže... x neboť jestliže...; rovněž krátká vložená slova, ovšem, myslím, se dnes píše bez čárek, atd./. Naopak přibýlo čárek za vedlejšími větami, které se dnes oddělují čárkami z obou stran; takže se dnes velmi často setkáváme s čárkou před "a", jestliže následuje za jakoukoliv větou vedlejší. Zpřísňují se pravidla o volném a těsném přístavku, ač není tak zcela jisté, zda se v praxi vůbec dodržují.

Od roku 1847 nepodřizují česká Pravidla interpunkci žádným vyšším kategoriím, neřadí znaménka ani podle hledisek syntaktických, ani podle rytmicko-intonálních, ani podle sémantických, neberou zřetel /s výjimkou spojovníku/ na žádné třídění interpunkčních znamének, jak jsme o tom mluvili v kapitole předchozí.

Pravidla považují jednotlivá znaménka za dostatečně "svéprávnou" kategorii a postupují od znaménka ke znaménku,

a teprve v paragrafech věnovaných jednotlivým znaménkům nacházejí další body, pododdíly, podkapitoly podle kritérií někdy syntaktických /např. u čárky/, jindy melodických /vykřičník, otazník/, někdy i kontextových, i když tohoto Sedláčkova termínu nepoužívají.

Je to zatím jediný systém, který se ukázal s m y s - l u p l n ý m a prakticky p o u ž i t e l n ý m . V normativních příručkách tak postupují jak lingvisté ruští, tak třeba němečtí či francouzští.

Pravidla rozeznávají j e d e n á c t znamének, jsou to: tečka, čárka, dvojtečka, středník, otazník, vykřičník, uvozovky, pomlčka, tři tečky, závorky a odsuvník.

Podle Pravidel je tedy tečka jediným znaménkem, ať jde o tečku za větou /dnes máme krásný den./, nebo o tečku za zkratkou či řadovou číslicí /1 = jedna; 1. = první/, kde jde o význam sémantický. Na jedné úrovni je čárka, která odpovídá nejvíc syntaktickému členění věty, jako odsuvník, který označuje jevy morfologické /pad' = padl/.

Spojovník, zvaný též spojovací čárka /česko-německý, pracuje-li, Landová-Štychová/, anebo podle mezinárodního "divis"<sup>3</sup> též rozdělovník, dělící čárka /do-mlu-vi-ti/ uvádějí Pravidla v kapitole Hranice slov v písmu. Pro nás je však jednodušší považovat i spojovník za interpunkční znaménko, v závěrečných kapitolách na něj často narazíme, souvisí úzce s pomlčkou.

Pravidla také nepřehlíží k tomu, nač upozorňuje Trávníček, že některá znaménka se blíží slovu, anebo je nahrazují /... ; - na konci věty/. Pravidla rovněž neznají rozdělení znamének na jednoduchá a párová /závorky, pomlky, uvozovky, některé čárky/.

Interpunkci lze doplnit ještě některými značkami. Pravidla z roku 1847 uváděla jako desáté znaménko "citování":



"Toto znaménko stavíme, chceme-li beze všeho překážení k některému v textu slovu nějaké poznamenání přiložiti. K tomu máme x/, +/, 1/, 2/ a písmeny jinojazyčné" /s. 60/. Dodejme, že užívaných znamének citování je ještě více, malá abeceda a kombinace hvězdiček s křížky, čísel s malou latinskou abecedou apod. Rovněž se liší znaménka citování použitím nebo nepoužitím polozávorky za vlastním znaménkem. K interpunkci se tato znaménka blíží tím, že vlastně uvozují vloženou větu, slovo, výraz. Mají tedy blízko k závorce či pomlčkám.

Spornější už je hvězdička či více hvězdiček buď samotných nebo za začátečním písmenem jména.

"Viz v papírech pana Povondry silně pornografickou brožurku, která prý byla otištěna z policejních raportů v B<sup>xxx</sup>."4  
Mohli bychom uvést mnoho názvů romantických básní typu "Věnováno<sup>xxx</sup>". Ve francouzských gramatikách se toto znaménko nazývá "slovní náhrada", Trávníček mluví v obdobných případech o "slovním znaku". Avšak toto znaménko u nás pojmenování nemá. Nebylo by těžké je vymyslet: hvězdička v platnosti vlastního jména, zájmenová nebo jmenovací hvězdička, jmenovka, zájmenice, entita /podle "pan N"/. Docela by nám vyhovoval termín "zájmenovka". Problém je však v tom, že toto znaménko přechází zřetelně ke zkratce, nebo spíše zkratkové značce: B<sup>xxx</sup>, pak jen první písmeno jména /pověstný Kafkův K./, či záměna písmenem X, Y nebo N.

x - x

Z norem, o kterých jsme mluvili, zasahuje nejvíc do interpunkce Oborová norma 88 2503 Základní pravidla sazby. Interpunkci se blíží anebo do ní zasahují tyto případy:

1. Zkrácené psaní zprv, zadruhé, zatřetí. Podle normy vždy jen 1. 2. 3. Nikdy takto 1/ 2/ 3/ nebo 1./ 2./ 3./,



naproti tomu vždy jen a/ b/ c/ anebo aa/ atd., ale zase naopak při použití velkých písmen jen A. B. C.

2. Tečka u číslic. V celých číslicích se na rozdíl od dřívějšíka nepíše nikdy ani tečka, ani čárka. Dříve 1,200.000, dnes jen 1 200 000. Číslice do 9999 se píše dohromady, tedy nikoliv 9 999, tím méně 9.999. Mezera začíná až číslem 10 000. Je už zcela běžné, že se nepíše desetinná tečka, ale čárka: 16,30. Stejně tak se píše 16,30 hod., což znamená ovšem šestnáct hodin, třicet minut.<sup>5</sup>

Rovněž při počítání peněz je normou pevně stanoveno užívání teček a pomlk. Jsou to tyto případy: 178 Kčs. Kčs 178,-. 178,60-Kčs i Kčs 178,60. Z hlediska normy je považováno za chybné 178,- Kčs. Stejně tak 178.60 Kčs.

3. Mnohé gramatiky se dosud brání typu "dvou- až tříposchoďové domy". Norma jej bere na vědomí, ale píše jej právě jen tímto způsobem, tedy "~~dvou~~ až tříposchoďový..." Tedy nikoliv "dvou až tříposchoďový", ani "dvou - až tříposchoďový".

4. Norma stanoví přesně, jak se píše tři tečky. Podobně jako spojovník v předchozím případě bez mezery za posledním slovem, musí být skutečně tři tečky a teprve za nimi eventuální další znaménko, a konečně teprve za třemi tečkami, popřípadě za znaménkem mezera: "Čím vyšší bude úroveň..., tím vyšší bude výsledek...!"

5. Nejsložitější je norma v užívání spojovníku a pomlky. Zprvė jejich blízkost znovu zařazuje spojovník mezi rozdělovací znaménka. Pravidla zde znají jen dvě znaménka: spojovník a pomlčka. Norma zná vlastně čtyři: spojovník, spojovník a za ním mezera, pomlka bez mezer, pomlka s mezerami. Bečka, jak vzápětí ukážeme, k tomu přidává vlastně další znaménko, spojovník s mezerami po obou stranách. Podle další normy, státní norma 88 0220, Úprava rukopisů pro sazbu, lišíme na

stroji spojovník od pomlky tak, že spojovník píšeme jednou čárkou, pomlčku dvěma: Česko-německý slovník.

Norma předepisuje spojovník stejně jako Pravidla v §§ 164-179. Rozdíl je jen v tom, že Pravidla celkem liberálně říkají: "Jestliže rozdělujeme části slova nebo výrazů, mezi nimiž píšeme spojovník, do dvou řádků, psáváme spojovník na konci řádku i na začátku řádku následujícího." Z toho tedy vyplývá, že si píšící s tímto problémem příliš hlavu dělat nemusí. Takže Čapek-Chod lze jistě rozdělit Čapek-Chod, protože nikoho asi nenapadne, že to znamená ČapekChod. Norma je zde však naprosto striktní a vyžaduje povinně znaménka dvě: Čapek-Chod.

Norma dělá rozdíl mezi jménem sestávajícím ze dvou slov a mezi dvěma jmény autorskými. Tedy na jedné straně právě Čapek-Chod, na druhé Havránek -- Jedlička: Mluvnice. V prvním případě spojovník, ve druhém pomlka s mezerami. Pravidla naproti tomu v § 164 uvádějí Havránkova-Jedličkova Česká mluvnice. Pomlčku považují Pravidla jen za záležitost větnou a není v nich uveden jediný případ, kde by pomlčka fungovala mezi větnými členy. Situaci ještě zkomplikoval J. V. Bečka, který na s. 99 cit. díla vlastně zavádí další znaménko, divis s mezerami po obou stranách: B. Šalamon - K. Kuchař, Školní atlas zeměpisný. /Naproti tomu v otázce divisu na počátku řádku je jasně na straně Pravidel: "Je to úzus dosti neobvyklý psát divis na začátku řádku, ale žádá-li to jasnost výrazu, je možné jej připustit" - l.c./

Podle normy píšeme spojovník v případech: Praha 1-Staré Město; Frýdek-Místek. /Případ Brandýs nad Orlicí-Mladá Boleslav, kde bychom analogicky k Havránek -- Jedlička mohli čekat pomlčku, není uveden./

Probrali jsme tedy spojovník, v případech tu- i cizo-

zemský spojovník s mezerou, na příkladě, který uvádí Bečka, spojovník obklopený mezerami.

Podobně je tomu s pomlčkou, zde jsou však jen dvě možnosti: Pomlčku bez mezer, tiskárensky často zvanou "pauza press", píšeme v případech jako Závod Praha--Karlovy Vary; Utkání Sparta--Slavie.

Ještě podotkněme, že norma v těchto případech nedovoluje psát pomlčku nebo spojovník, když se první výraz dostane na konec řádku, na řádku dalším, ale vyžaduje zde vypsání slovem, tedy: contra, proti, až; podle daného smyslu a potřeby: Praha versus Brno. Častý je tento případ v rejstřících, zde tedy: 37 až 45, 62-64.

Snad tato složitá, dlouhá a těžkopádná exkurze nebyla zcela bezvýznamná. Ukazuje jednak, že interpunkce a jevy jí blízké jsou v tiskárenství skutečně problém, ale také zbytečnou snahu po "zvědečtění" a jednoznačném "znormalizování" věcí, kterou mohou klidně zůstat rozrůzněné. V tomto smyslu jsou Pravidla daleko volnějši, a snad, můžeme říci, i rozumnějši.

x - x

Již jsme několikrát opakovali, že Pravidla prostě probírají znaménko po znaménku a někdy jen taxativně vypočítávají jeho použití.

Protože lze předpokládat u čtenáře našeho pojednání dobré povědomí o interpunkci, budeme ve výčtu vlastních pravidel, která Pravidla uvádějí, co nejstručnějši, a vlastně se omezíme jen na některé poznámky a komentáře. Probrána je nejprve:

TEČKA. A to tečka za větou, i za nadpisem, zkratkami, číslicí.

Pravidla z r. 1847 ještě uvádějí "tečka/puntík/. Gebauerova Pravidla /citujeme vesměs vydání z r. 1913/ uvádějí:

"Tečka bývá po t i t u l e c h knih a časopisů, po n á p i s e c h a ve složitých n a d p i s e c h " /§ 59, s. XXXVI/. Je zde tedy ona liberálnost daná tvarem "bývá" i ono moderní nedělání teček za nadpisy apod. povoleno.

## ČÁRKA.

Čárce je věnována nejdelší kapitola, a zde chtě nechtě i Pravidla berou na pomoc syntax.

Do důsledků se o syntaktickou interpunkci snaží např. Čech-Kanka, Pišme správně česky, SPN, Praha 1959. Interpunkce se zde dělí na "interpunkci odůvodněnou větovou stavbou" a "interpunkci odůvodněnou jinak...". Čárka je pak probírána za pomoci grafů větného rozboru.

Pravidla 1847 ještě říkají: "čárka /komma/".

Sbírký diktátů se z interpunkce zdaleka nejvíc věnují čárce. My jsme prostudovali sbírku Michálková-Pallas, Diktáty a pravopisná cvičení, SPN, Praha 1979. Interpunkci se zde věnuje ze 188 stran celkem 33, což se nám zdá přijatelné, z těchto 33 stran je 9 věnováno všem znaménkům dohromady /jsou to: tečka, dvojtečka, pomlčka, několik teček, uvozovky, oznamník, vykřičník/, čárce pak 24 strany.

Pravidla nejprve obecně stanoví, že se čárka píše mezi výrazy souřadnými, mezi větou vedlejší a hlavní a čárkami se vydělují vsuvky. Potom, se snahou o maximální jednoduchost, probírají konkrétní případy ve třech podkapitolách: Čárka ve větě jednoduché, Čárka v souvětí, Vsuvky.

V kapitole o čárce ve větě jednoduché jsou určité problémy s rozlišením přívlastků souřadných a postupně rozvitých /slouhé černé vlasy x dlouhé, černé vlasy, což se rovná dlouhé a černé vlasy/, s oddělováním citoslovcí a jednovětných vsuvek, infinitivy, infinitivními vazbami a s infinitivními větami. Protože však Pravidla zde nechávají rozhodnutí na cítění píšícího, jsou tyto rozpaky často zbytečné a často způsobené jednostranným chápáním toho, kdo má "mocenské postavení", ať je to učitel nebo redaktor či korektor.

Hlavní objektivní problém je rozlišení volného přístavku od přístavku těsného. Zvláště proto, že zde jde o případ, kdy čárka skutečně mění nebo může měnit smysl.

Už v předchozí kapitole jsme ocitovali Hallerův příklad: "Úředníci zasloužili o rozvoj podniku byli vyznamenáni" na rozdíl od "Úředníci, zasloužili o rozvoj podniku, byli vyznamenáni", který se v moderní době proměnil ve větu ideově závažnější: "Všichni družstevníci zasloužili o rozvoj družstva byli vyznamenáni" a "Všichni družstevníci, zasloužili o rozvoj družstva, byli vyznamenáni". /V prvním případě byli vyznamenáni právě ti, kdož se zasloužili, jenom oni; ve druhém případě byli vyznamenáni všichni, a všichni se zasloužili./ Zdánlivě jde o vymyšlenost, ale příklady uvedené v citované sbírce diktátů na s. 198 ukazují, že jde o jev přirozený: "Knihu právě rozečtenou mám ráda stále při ruce." "Někdy se pořizují otisky díla zhotovené na ručním papíře a zvláště číslované." Část výpravy ubytovaná v hotelu Praha odjíždí zítra na Slovensko /dodejme: a část ubytovaná v hotelu Družba na Moravu/. Někdy lze těsný přístavek nahradit stručnějším výrazem: "Kvalifikovaní dělníci pracující v ocelárnách budou vybráni do odborných kursů." Lze říci: Kvalifikovaní ocelářští dělníci...

Mohli bychom však zatížit tuto práci celou řadou dokladů, že pisatelé všech úrovní toto pravidlo nedodržují. Bečka z toho propadá určitému pesimismu: "...autoři oddělují přívlastek postavený za jménem..., aniž přesně dbají rozdílu mezi přívlastkem těsným a volným... Je-li důležité rozdíly vytknout, volí raději jinou stavbu věty, která rozdíly vyznačí spolehlivěji. Např. Ti ze zaměstnanců, kteří byli vyznamenáni..." /l.c. s. 87/.

Ještě uveďme, že dříve se spíše rozlišoval postpozitivní přívlastek za řídícím substantivem podle toho, zda je toto substantivum samo rozvíto nebo není adjektivem shodným. Haller /Druhé novory, s. 97/ ještě uvádí: "cesta zarostlá trním" na rozdíl od "nesnadná cesta, zarostlá trním". Četli jsme novinářský nadpis "Výsledky neodpovídající vynaloženému úsilí" /RP 14.3.1979/. Co však v případě "Neuspokojivé výsledky neodpovídající vynaloženému úsilí"? S čárkou nebo bez?

Dovolujeme si říci, že pravidlo o těsném a volném přívlastku je příliš složité, a proto nevyhovuje.



Druhé dvě kapitoly neskýtají žádný tak složitý případ, jako je tento. Hovořili jsme již o psaní čárek za větou vedlejší, i o ubývání čárek při hromadění spojek, ale to- též nastává např. při setkání spojky s příslovcem typu teprve, jen, právě, hned apod.: "Dejte se do psaní, teprve když jste si věc dobře promyslili." Ale ani v tom by neměl být problém, poněvadž při zdůraznění je možné příslovce vy- členit. Stejně tak liberální jsou Pravidla při vydělování krátkých vsuvek, jako "prosím", "tuším" apod., které je podle citění píšícího možno psát v čárkách nebo bez nich. Skleslé vsuvky, jako ovšem, takřka, prý, se dnes bez chybo- vání píšou bez čárek.

STŘEDNÍK, OTAZNÍK, VYKŘIČNÍK. Tato pravidla jsou velmi jed- noduchá, protože je to vždy pisatel, kdo určuje použi- tí těchto znamének, s výjimkou evidentních vět táza- cích, rozkazovacích a psacích, kde je otazník nebo vykřičník nutný.

Pravidla z roku 1847 říkají pěkně "středník /čárka s puntíkem/", "Znaménko otázky", "znaménko podivení". Středník doporučují v složitých souvětích s nápovědí a dopovědí, ke kterým se dostaneme vzápětí u dvojtečky.

Pravidla i všechny příručky se shodují v tom, že za ne- přímou otázkou se otazník nedělá. Pravidla zde znají jedinou výjimku, jde-li o zdůraznění tázacího charak- teru, a mluví pak o otázce "polopřímé" /§ 224/. Dodej- me, že první čárku v těchto případech by bylo možno na- hradit dvojtečkou. Pravidla uvádějí tento příklad: "Po- ložme si napřed otázku /zde by mohla dobře být :/, kdy u nás vlastně začíná poezie, kterou bychom mohli nazvat socialistickou?" K této problematice se vrátíme v kapi- tole srovnávací.

Další čtyři znaménka /dvojtečka, uvozovky, pomlčka a tři tečky/ jsou pro naše téma důležitá.

DVOJTEČKA se v české interpunkci vyskytuje před přímou řečí, výčtem, citátem a rubrikovým údajem. Celkem jako ved- lejší příklad je uvedeno, že lze dvojtečku užít ve

významu výrazů "totiž", "tj.", "a to", "neboť" apod. O předvětí a závětí se hovoří v Pravidlech jen v poznámce. Tyto dvojtečky se nejčastěji vyskytují ve slohu odborném, archaickém apod.

Dvojtečka ve skladebném a lexikálním užití byla snad dříve častější. Pravidla z r. 1847 říkají: "Jsou-li dvě věty tak ouzce s sebou spojeny, že, má-li být smysl plný, první větu uslyšev, hned také druhou očekávám, tu slove první věta n á p o v ě d , druhá d o p o v ě d " /s. 3/. V těchto případech se píše středník nebo dvojtečka. Dvojtečka se doporučuje, kde obě části /nápověd i dopověd/ "z více článků sestávají" /s. 56/. Příkladů velmi složitých je uvedeno několik, třeba: "Jako jest mezi těly nebeskými slunce nejkrásnější; jako jest mezi kovy drahými zlato nejvzácnější; tak jest mezi ctnostmi křesťanskými láska nej přednější a nejmocnější." Gebauer mluví už o předvětí a závětí a dvojtečku doporučuje ve složité periodě. Příklad, který uvádí, je perioda na pět řádek /s. XLI/.

Velká většina současných příruček tuto dvojtečku vůbec nezná, výjimečně, např. Čech-Kaňka, l. c. s. 102, ji uvádí jako věc zcela okrajovou v poznámce.

Přesto nejde o jev zcela mrtvý. Šalda například užívá těchto dvojteček velmi často: "Ovšem: veliké básnické dílo přežívá fyzický život svého tvůrce..." "Hodnota básnického díla není konstanta: každé příští generaci, pokud má o ně zájem, jeví se jiným." "Pochopil jsem znova, a z jiné stránky, bolestnou pravdu, že básníka z n ě jen generace, která ho p r o ž i l a , která se jím inspirovala k životu: milovala a nenáviděla, jak on ji učil milovat a nenávidět." /Všechny tři citáty Duše a dílo, Melantrich, Praha 1937, s. 175./ V téže knize ve studii Některé problémy sovovské má na 24 stranách 55 dvojteček. Téměř tři na stránce. Např. u Karla Čapka se nám nepodařilo ani v jeho úvahách nalézt byt' jedinou dvojtečku tohoto typu. Podle zjištění M. Sedláčka užívá v b e l e t r i i hojně a velmi osobitě dvojteček František Hrubín: "Vypjal se na krátkých nohou a ztuhl: oči zase píchají a z vousů jde mráz." /S. 62/ "Ale babička už je čtrnáct dní pochovaná: nenapsali jsme mu, že umřela, báli jsme se, že zběhne, měl ji tolik rád." /S. 71/ "Pak se očím vyjasnilo: krajina před námi je mému pohledu nová." /S. 94/ - Všechny citáty F. Hrubín: U stolu. SNKLHU, Praha 1958.

Zůstává neoddiskutovatelné, že dvojtečka jiná než uvozovací a výčtová je zvláštní prostředek individuálního slohu, skutečně a v plném významu toho slova autorského stylu. Naprostá nivelizace tohoto prostředku a setření jeho mimořádnosti v překladech není ničím zdůvodnitelné. Tímto problémem se podrobněji zabýváme v dalších kapitolách mimo rámec této stati.

UVOZOVKY mají velmi obdobnou problematiku. Běžné jsou uvozovky v přímé řeči a u citátů. Podle Pravidel se do uvozovek dávají někdy přesné názvy knih, skladeb apod., slova přenesená, ironická, specifická a ta, jež hodláme zdůraznit. Hlavní důvod pro toto mimořádné užití uvozovek je projasnit smysl daného místa, vyhnout se nedorozumění.

Pravidla z r. 1847 už znají slovo uvozovka, užívají též termínu znaménko uvozovací a znaménko dokládací. Gebauer má už pravidla zcela dnešní, žádá uvozovky mimo přímou řeč a citáty jen "žádá-li toho zřetelnost" /s. XLIII/, jde-li o ironii či "vytknutí".

Zcela upadlo v zapomenutí rozlišování dvojích uvozovek. Pravidla 1847: "Má-li se řeč dvou mluvících osob rozeznati, znamenáme slova jednoho dvěma, druhého pak jednou nebo čtyřmi čárkami." /S. 59/ Gebauer: "Uvádí-li se přímá řeč v jiné přímé řeči, označuje se jedna z nich uvozovkami", "druhá" « nebo, ". Např.: Rečník pravil: "Heslem Palackého byla slova: 'Svoji k svému, a vždy dle pravdy'." Toto pravidlo, platné dodnes a užívané v tiskárnách, považujeme za jedno z mála velmi důležitých, protože umožňuje přehlednost vět, odstavce, pasáže. Bohužel, jak uvidíme, velmi rychle ustupuje.

Jestliže užití dvojích uvozovek ustupuje, šíří se naopak užívání pomlky místo uvozovek. Bečka /s. 95/ se domnívá, že jde o vliv Západu. Situace je složitější, jde často o mechanickou nápodobu ruštiny.

V české literatuře má ovšem autory, kteří užívají uvozovek nadměrně. Je to například Jan Mukařovský: Teprve vzájemná souvztažnost dodává jednotlivým pojmům "smysl"... /15/

...náproti tomu je zobrazený předmět netoliko "obsahem"..., ale i "formou"... /17/

Krajní mezí a zároveň ideálem jazyka logiky jsou "absolutní" znaky, v nichž by význam daný vztahem k

reálné skutečnosti zcela ustoupil "smyslu", čerpanému z logického kontextu /"jazyk" matematických formulí/; jde-li však o vztah k realitě /věty "syntetické" podle odborné terminologie logiky/, pak je tento vztah kontrolován co do pravdivosti /"validita" a "kontravalidita" syntetického soudu podle terminologie logické/. /S. 82-83/ Je to věta velice dlouhá, je v ní šestero uvozovek - různého druhu. A mimochodem v tomto případě dosti vážný nedostatek vznikající nadbytečnou čárkou, má být: smyslu čerpanému z logického kontextu. Všechny příklady z Kapitol z české poetiky.

Možná že užívání dvojteček u Šaldy a uvozovek u Mukařovského není tak zcela náhodné. Šalda věci pojmenovával, vytýkal, ukazoval na ně. Mukařovský ozvláštňoval, chtěl věci vidět z jiného, nečekaného úhlu.

**POMLČKA.** Toto znaménko je už zcela dáno na výběr písíciému. Není v češtině jediný případ, kdy by pomlka byla p ř e d e p s á n a . /Pokud ovšem pomíjíme tiskárenské normy!/ Ve větě pomlčka jediná v ž ě y odpovídá frázování věty, pauze. Je vždy nahraditelná tečkou, čárkou, středníkem, třemi tečkami. Pomlčku tedy můžeme užít celkem ve třech případech, které jsou pak Pravidly specifikovány a ještě hlouběji rozrůzněny. Za vynechané slovo nebo slova, na naznačení jakékoliv pauzy v textu mluveném, a konečně místo závorek nebo dvou čárek lze pomlkami ohraničit vsuvku. Za zvláštní případ bychom mohli uvést i zdůraznění tečky, například mezi dvěma větami, když po tečce následuje ještě pomlčka.

Pravidla z r. 1847 nazývají pomlčku "rozejímka", další dvě vydání ji nazývají "znaménkem pomlčení". "Rozejímka" se užívá, "chceme-li dáti čtenáři znamení a čas k rozmyšlení nebo chceme-li jej překvapiti". A taktéž znají už tato Pravidla užití pomlčky místo slov vynechaných a místo závorek /vše s. 59/.

**TŘI TEČKY.** Je to znaménko častější a důležitější, než se zdá. Znamenají přerušeni nejrůznějšího druhu, nedokončení, přerývání, vzrušení. Nedokončují-li větu,



jsou nahraditelné pomlčkou, znamenají-li vzrušení, jsou nahraditelné spojovníkem. Tři tečky jako vynechání části citátu probereme vzápětí.

Většina příruček tři tečky jako samostatné znaménko ani neuvádí. Je to dáno volností jejich užití, ale snad i tím, že název "tři tečky" zní strašně neterminologicky. Všechny termíny byly utvořeny dříve nebo později uměle, co brání tomu, aby i zde byl zaveden nějaký vhodný jednoslovný termín, se kterým by se dalo dobře zacházet? Jen namátkou uvádíme: tečkovnice, tečkování, trojbodí, trojbodník, přerušovník.

Bečka /l.c., s. 96/ uvádí krásný příklad vzrušené a přerušované řeči z Čapkova Krakatitu, kde se střídají tři tečky, pomlčky a spojovníky:

"Tam," namáhal se mluvit Prokop a ukazoval někam hlavou. "U... u Hybšmonky." Náhle se pokoušel vstát. "Já tam nechci! Nechodte tam! Tam je -- tam je.--"

"Co?"

"Krakatit," zašeptal Prokop.

"Co je to?"

"Nic. Neřeknu. Tam nikdo nesmí. Nebo -- nebo--"

"CO?"

"Effť, bum!" udělal Prokop a hodil rukou do výše.

"Kratatoc. Kra-ka-tau. Sopka. Vu-vulkán, víte? Mně to... natrhlo palec. Já nevím, co..." Prokop se zarazil a pomalu dodal: "To je ti strašná věc, člověče."

Třemi tečkami se také naznačuje vynechávka v citátu. Zde ovšem vznikají těžkosti, jak rozlišit v citátu tři tečky, které učinil sám autor, a tři tečky, které přidává ten, kdo cituje, na znamení, že citát není úplný. V literárněvědných a historických pracích se v těchto případech užívají tři tečky v závorce, v hranaté závorce [...]. "Třemi tečkami nebo řadou teček v hranatých závorkách se vyznačují vynechávky..." se doporučuje v brožuře Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů, Academia, Praha 1978, s. 60. Je to ovšem znaménko velmi těžkopádné a třeba do esejistických textů se zrovna nehodí. A tak těžkosti trvají.

Jestli někdy by bylo třeba sevřít interpunkční pravidla, pak je to v tomto bodě. Podle našeho názoru



dochází zde k nepřesnostem dost často. Snad by bylo možno využít tří a čtyř teček, také by snad bylo možné dělat rozdíl mezi třemi tečkami hned za slovem a třemi tečkami s mezerami, není-li tento rozdíl příliš minuciózní. /Asi v tom smyslu, jak tiskařské normy dělají rozdíl mezi pomlčkou s mezerou a bez mezer./ Tedy: "Já nevím, co..." A proti tomu:

"Shoda se uplatňuje tehdy, je-li mluvnický rod ... jednoznačný." To by ovšem vyžadovalo revizi pravidla, že po třech tečkách se dělají všechna znaménka s výjimkou tečky. "Často se obě slova rozlišují jen v pravopise ... ." Takováto citace by pak byla možná.

V poslední době se mezi žurnalisty rozmáhá každý citát začínat a ukončovat třemi tečkami. Je k tomu třeba určité vyšší debility, která nechápe, že podstata citátu je v tom, že není a nemůže být nikdy úplný. To je obsaženo v samém pojmu citát. Směšně přímo působí, jsou-li citáty jinak upraveny graficky, čímž je naznačeno, že jde o citát, ten je uvozen uvozovkami, a pak ještě začat třemi tečkami. Takže čtenář je třikrát upozorněn na to, že dorazil k citátu, a samozřejmě že tato nadmíra informací se mění ve svůj opak, je matoucí.

**ZÁVORKY** jsou předposledním znaménkem, které je nám probrat. Závorky vesměs oddělují dodatečně vloženou část od vlastní promluvy, řeči, oddělují vsuvky od vlastní věty. Mluví se zde o vedlejší promluvní linii.<sup>6</sup> Tato vedlejší promluvní linie musí být vždy nějak graficky označena, je-li označena třeba jiným typem písma, není třeba již závorek užít. /Je to totéž, jako v citátu, je-li vyznačen graficky, není již třeba užít uvozovek, tím méně tří teček./ Setká-li se několik závorek, je nutno je odlišit, máme závorky kulaté, rovné, hranaté, lomené, špičaté apod. Je to opět totéž, jak je třeba odlišovat setkání dvojích uvozovek.

Už Gebauer podotýká, že závorky je možno zaměnit pomlčkami. My dodáváme, někdy též čárkami, někdy citací, a někdy, viz několik řádků výše, grafickou úpravou.

V některých případech je užití závorek "normováno" zvy-

kem. Již jsme narazili na to, že editorovy emendace, doplňky a vsuvky jsou v literárněvědných pracích a v historických přetiscích pramenů dávány do hranatých závorek /což se týká i tří teček/. V jazykových učebnicích se v hranatých závorkách udává výslovnost. Citace autora nebo pramenů se udává v literárněvědných pracích v závorkách kulatých. Matematika má velmi složitá a dost přesná pravidla o užívání závorek.

APOSTROF, či česky odsuvník, je poslední znaménko, které nám zbývá. Jeho užívání rychle ustpuje, takže se možná brzo bude užívat jen v cizích slovech, ve jménech jako D'Alambert, D'Artagnan apod.

x -x

Nechceme říci, že jsme českou interpunkci probrali vyčerpávajícím způsobem. Jen namátkou témata, jichž jsme se ani nedotkli: interpunkce v nápisech, nadpisech, adresách, v odborných textech, vědecké názvosloví a interpunkce, jen jedinou větou jsme se dotkli oslabené interpunkce básnické, zcela jsme vynechali rozsáhlou kapitolu "setkání různých interpunkčních znamének", atd. Také se nám asi nezdařilo dát našim výkladům dostatečnou soustavnost, nicméně se domníváme, že to, co je třeba pro srovnání s interpunkcí ruskou, jsme v míře dostatečné uvedli.

Zjistili jsme, že česká interpunkce není příliš závazná, že je dosti volná, fakultativní, relativní. Dává to velké možnosti píšícimu i v interpunkci volit podle svých potřeb a představ. Mohli bychom doložit, ale nebylo to naším úkolem, že i tak se zdají pravidla české interpunkce některým píšícím příliš složitá, na druhé straně volání po jednoznačné normě je u některých typů uživatelů jazyka také značné. Odráží se to v normách tiskařských, lze o tom vyklá-

dat celé historiky. Spoluautor této práce připojuje ze svých bohatých redakčních zkušeností toto: propaguje se, aby se za poznámkami pod čarou nebo umístěnými vzadu nedělala tečka. Podobně se dnes nedělá tečka v nadpiscích pod obrázky. Myslícímu člověku je jasné, že jde o takové případy, kdy je pod čarou či pod obrázkem uvedeno jedno slovo nebo jednočlenná věta apod., typu: francouzské slovo; pohled z věže; podle zahraničního tisku apod. Ale ne jeden pisatel, překladatel, "poznámkář", redaktor, korektor to vzal okamžitě za normu, a tak se často setkáváme s celými větami, ba souvětími, odstavci sestávajícími z několika vět, s malými články, jež nalézáme jako poznámky nebo pod ilustracemi v časopisech, a příslušný redaktor, korektor vytrvale škrtá tečku za poslední větou. Nemyslivost je také lidská vlastnost...

Norma českého pravopisného úzu je obsažena v Pravidlech, kterých jsme se při svém výkladu drželi. Ale i tato norma je různá, až na nepatrné výjimky je cele "znormovaná" tečka, rovněž čárka je do značné míry dána normou, ale už zde je volnost značná. Vykřičník, otazník, uvozovky, dvojtečka jsou normovány jen ve specifických případech, ostatní záležitosti na pisateli. Užití závorek a pomlček je značně subjektivní. Uvidíme, že hlavně těmito faktory se české interpunkce<sup>174</sup> liší od ruské.

x - x

Právě ruské interpunkci bude v plném znění naší práce věnována další kapitola. Následuje, jak jsme řekli již z počátku, srovnání obou interpunkcí nejprve v plánu teoretickém, potom na základě vlastní excerpce.

Závěr upozorňuje, kde klade ruská interpunkce českému překladateli nástrahy. Stručně jsme to shrnuli u úvodní kapitoly zveřejněné v Oběžníku, zopakujeme to i tentokrát.

Tečka: Ruština nepíše tečku za číslovkou řadovou /české VII. stol/, jinak rozdílů není.

Čárka: Velmi mnoho rozdílů. Ruština píše čárku i při polysyndetickém spojení větných členů /otěc, i mat', i syn.../, čeština nikoliv.

V ruštině se píše před přirovnávací spojkou čárka, v češtině nikoliv /jako/.

Ruština celkem nerozeznává postupně rozvíjené příslovecné určení, proto mezi dvěma příslovečnými určeními je vždy čárka. Z toho vlastně plyne, že ruština dělá čárku i v údajích doplňujících datum /Praga, 10go ..., česky: V Praze 22. ledna .../.

Ruština nemá na rozdíl od češtiny pravidlo o těsném a volném přívlastku. Zato ruština neodděluje těsné přechodníky, ale odděluje přechodníky volné-a to bez rozdílu, zda jsou či nejsou rozvité.

Ruština odděluje příslovečná určení a doplňky na počátku věty.

Citoslovce a ustálené vsuvky, i jednoslovné, odděluje ruština důsledně čárkou.

V souřadných souvětích dělá ruština čárku před "i", "da" apod.

Středník: Základní pravidla jsou stejná, avšak ruština odděluje dvě souřadné věty středníkem, například jsou-li uvozeny spojkou když.

Otazník: Ruština píše důsledně otazník za souvětím, kde hlavní věta není tázací, vedlejší však ano. V češtině je to případ zcela výjimečný.

Vykřičník: Asi jediné znaménko snad zcela bez rozdílu /kromě frekvence?/.

Dvojtečka: Značné rozdíly. Ruština má zřetelnou tendenci před každým výčtem udělat dvojtečku a složitá pravidla, jaká interpunkce následuje na konci výčtu. V ruštině je zcela běžné spojování předvětí a závětí dvojtečkou, psát dvojtečku místo spojky neboť, a to... takováto dvojtečka je v češtině vysoce příznaková, uvádí něco ozvláštněného, mimořádného.

Uvozovky: Zde je asi rozdílů nejvíc. V ruštině jsou uvozovky nepoměrně častější než v češtině. Například v odborných textech se dávají do uvozovek slova, která přesně, ne však terminologicky, pojmenovávají jev /nazval jsem je "uvozovky pojmenovávací"/. Všechna slova, od kterých se chce autor jakkoliv distancovat. Citáty, i když nejsou doslovné. Velmi složité je používání pomlček místo uvozovek v přímé řeči. Toto užití je přesně určené komplikovanými pravidly. Překladaelé se zde často dopouštějí "hrubé chyby", když tyto pomlčky převádějí do češtiny rovněž pomlčkami v domnění, že jde o "modernizaci", jako je tomu např. ve franštině. V ruštině se všechny vnitřní monology, čtení dopisů, uvádění dokumentů apod. i v beletrii vždy uvozuje uvozovkami.

Pomlčka: Rozdíly jsou značné. Ruština užívá pomlčky mezi podmínkem a přísudkem místo sponového slovesa. Užití této pomlčky je v ruštině velmi nuancováno. Ruština užívá pomlčky mezi comparatum a comparandum. Čeština nemá v mezích interpunkce žádný vhodný ekvivalent. Při vloženém výčtu má ruština přesné pravidlo, dvojtečka před výčtem, pomlčka za výčtem. Tento způsob čeština vůbec nezná.



Tři tečky: Ruština jich užívá i uvnitř slova, třeba k označení koktání, v češtině je třeba užít divísu. Ruština smí "ukončit" neukončenou větu /aposiopesis/ jen třemi tečkami. Čeština může volit mezi pomlčkou a třemi tečkami. Setká-li se otazník nebo vykřičník se třemi tečkami, píší Rusové nejprve vykřičník /otazník/, za ním pak tečky dvě. Čeština píše tři /nebo dvě/ tečky před vykřičník /otazník/.

Závorky: Nejsou rozdíly.

x - x

I když jsme se stále bránili přílišnému "zvědečtění" otázek interpunkce, skýtá interpunkce nejeden námět k přemýšlení i nejednu zajímavost.

<sup>1</sup> V Hovorech o českém jazyce /údaje viz na závěr celé práce mimo rámec této stati, v závěrečné bibliografii/ je už v prvním souboru Hallerova stať Rozdělovací znaménka, v druhém souboru O přístavku od téhož autora, Jazykový koutek Československého rozhlasu, první výběr, podává poučení o čárce před spojkami a u přívlastku, třetí výběr má celý oddíl věnovaný interpunkci, atd.

<sup>2</sup> V. Šmilauer: Co se změnilo za padesát let v českém pravopise. Časopis pro moderní filologii XXII, 1936, č. 2,3 a 4, s. 120 ad., 225 ad., 332 ad.

<sup>3</sup> Termín "tiré", popřípadě "tired", je u nás velmi řídký.

<sup>4</sup> K. Čapek: Válka s Mloky. Praha, Borový 136, s. 226.

- <sup>5</sup> J. V. Bečka však uvádí: "Rozlišujeme též:  
10.35 deset hodin třicet pět minut /píše se tečka/,  
10,35 deset celých třicet pět setin /píše se desetinná  
čárka/."  
Viz: J. V. Bečka: Jak psát dobře a správně. Praha, Novinář 1974, s. 78.
- <sup>6</sup> B. Rulíková: Vedlejší promluvní linie. Naše řeč, 54, 1971, č. 2, s. 69 ad.

## Valerij Brjusov a česká literatura

Jiří Honzík

Tato stať vznikla jako příspěvek k vědecké konferenci o díle V. Brjusova, jež se konala v prosinci 1966 v Jerevanu. Na uvedené konferenci jsem ji přednesl v poněkud zkrácené verzi; v plném rozsahu vyšla tiskem rusky pod titulem Brjusov i češskaja literatura v knižním souboru materiálů konference Brjusovskije čtenija 1966 goda, Izdatel'stvo Ajastan, Jerevan, 1968, s. 473-488. V češtině ji zde publikuji poprvé, a to v jejím původním znění, na němž jsem kromě několika drobných stylistických úprav nic neměnil. Jediné poznámkový doprovod jsem vzhledem k značnému časovému odstupu poněkud doplnil a rozšířil. Případného dnešního českého čtenáře proto prosím, aby při četbě neztrácel se zřetelle, že má před sebou text, který byl určen publiku blíže neobeznámenému s českou společenskou a literární situací zkoumaného období. Právě tak bych mu byl vděčný, kdyby nad některými charakteristikami a formulacemi uvažil, že odrážejí má tehdejší stanoviska.

K českému zveřejnění patnáct let staré práce alespoň pro úzký přátelský okruh mne přiměla glosa, jež se počátkem února 1981 objevila v našem denním tisku a jež po mém soudu ne zcela přesně referuje o dosavadním průběhu a stavu zkoumání vztahů mezi českou literaturou a V. Brjusovem.<sup>1</sup>

x

Máme-li uvažovat o vztahu české literatury a české společnosti k osobnosti a především dílu Valerije Jakovleviče Brjusova, neuškodí, zastavíme-li se úvodem alespoň

stručně u opačné otázky - u Brjusovova vztahu k nám. Vnějšíkově, v osobně biografické rovině byl poměrně dost blízký. Jeho žena, rozená Jana Matvějevna Rindová, byla vlastně původem Češka, pocházela z české rodiny usedlé v Rusku. Brjusov sám několikrát v Čechách pobýval, léčil se v Karlových Varech. Přinejmenším jednou - roku 1909 - navštívil přitom Prahu a setkal se s vedoucími činiteli tehdy předního českého literárního spolku Máj, které prý mimo jiné ujistil, že příště by se chtěl v našem hlavním městě zdržet déle a důkladněji se seznámit i s českou kulturou.<sup>2</sup> Ve skutečnosti však česká kultura, literatura a vůbec český život zůstávaly prakticky zcela mimo okruh jinak širokých básnickových zájmů. Třebaže polyglot, česky - jako ostatně žádným jiným slovanským jazykem kromě své mateřštiny - neznal a nečetl. Také v jeho rozsáhlém překladatelském odkazu nenajdeme - na rozdíl od překladatelského odkazu Balmontova - přece vím ani jeden překlad z češtiny. Nezaručená informace<sup>3</sup> sice tvrdí, že v posledních letech před první světovou válkou se začal blíže zajímat o nejvýznamnějšího českého symbolistického básníka Otakara Březinu. Avšak ani tento případný zájem žádné konkrétní výsledky nepřinesl, ať už proto, že válka a revoluce orientovaly zatím Brjusova jinam, či proto - což pokládám za pravděpodobnější - že český mystik a vizionář obrovského metaforického vzletu zůstával zejména Brjusovovi z období knihy Sedmero duhových barev /Sem' cvetov radugi/ v podstatě zcela cizí.

Rovněž pokud jde o český vztah k Brjusovovi, nebyl ani zdaleka tak intenzivní a pro naši vlastní literaturu tak významný jako náš vztah k mnoha jiným ruským básníkům předrevolučního i porevolučního období. V tom směru se Brjusov nemůže měřit nejenom s Puškinem, Lermontovem, Jeseninem, Majakovským, Pasternakem, ale - zůstaneme-li jen u jeho generace - například ani s Alexandrem Blokem, jenž se alespoň svými

Skýty a poémou Dvanáct nesmazatelně zapsal do paměti i českému čtenáři. Přesto však jméno Brjusov pro nás nebylo a není pouhým zvukem. Pokud se mi z našich údajů - především ze soupisu slavic v Ústavu jazyků a literatur ČSAV<sup>4</sup> - podařilo zjistit, poprvé se Brjusovovo jméno v českém tisku objevilo na samém počátku našeho století.<sup>5</sup> Šlo o dvě letmé glosy z druhé ruky, z nichž jedna /z roku 1901/<sup>6</sup> s neskryvanou sympatií referovala o negativním přijetí sbírky Tertia vigilia a vlastně celé Brjusovovy "s dekadencí koketující" tvorby v Rusku, druhá /z roku 1903/<sup>7</sup> upozorňovala na Brjusova jako na autora slovanské části přehledu evropské literární produkce za poslední rok v anglické revui The Athenaeum. Poněkud obšírněji - a hlavně poučeněji - se o Brjusovovi rozepsal v roce 1905 stěžejní orgán české dekadence Moderní revue<sup>8</sup>, když v úhrnnějším článku o novinkách ruské poezie věnoval vedle sbírky Fjodora Sologuba Osten smrti /Žalo smrti/, vedle Zlata v azuru /Zoloto v lazuri/ a Severní symfonie /Severnaja simfonija/ Andreje Bělého a Průzračnosti /Prozračnosť/ Vjačeslava Ivanova největší a nejuználejší pozornost Brjusovově knížce Urbi et orbi. V roce 1907 pak následovala žurnalisticky stručná, avšak bezvýhradně kladná recenze prvního ruského vydání povídkového cyklu Zemská osa /Zemnaja os'/ v předním deníku českého měšťanstva Národních listech<sup>9</sup>, dva roky nato tři nebo čtyři drobnější novinové zprávy v souvislosti s již zmíněnou básníkovou návštěvou v Praze.<sup>10</sup> Toto první - takříkajíc základně informativní - stádium českého vyrovnávání s Brjusovem jakoby dovršovala opět zcela přitakávající recenze románu Ohnivý anděl v Moderní revui z roku 1911<sup>11</sup> a především první český pokus o celistvější pohled na Brjusova, jak jej z pera dialektologa a znalce ruské literatury J. Folprechta přinesl jeden z nejlepších českých literárních časopisů před první světovou válkou Novina.<sup>12</sup>



Odvolává se na četnější ruské prameny /mimo jiné na Lvova-Rogačevského a Korněje Čukovského/, Folprecht vykládá Brjusova jako svébytného žáka Verhaerenova a Whitmanova, ale také Verlainova, Przybyszewského, Mallarméova, Boudelairova, Poeova, Puškinova a Ťjutčevova, přičemž jej soustavně srovnává s druhým básníkem "reprezentujícím na Rusi 'lyriku duše'", tj. Konstantinem Balmontem. Na rozdíl od "věčně svobodného", "volného, čilého jako vítr" Balmonta se mu Brjusov zdá "pestřejší a bohatější", zároveň však "věčně vázán", jako "odměřený, úsporně pracující, přesně myslící dělník", který se - zejména ve sbírce Vínek /Venok/ - "snáší... k denním, politickým a sociálním věcem... k satíře", dokonce přechází "od dobře pojatého kosmopolitismu k porozumění věcem národa se týkajícím". Sbírkou Vínek pokládá Folprecht zřejmě vůbec za básníkovu klíčovou knihu, poněvadž tvrdí, že po obratu k civilizaci /kniha Tertia vigilia/ zde Brjusov již našel sebe sama, "prozradil se zdravým, takovým, jakým se dlouho zapíral" a tím si otevřel cestu k pozdějším sbírkám, v nichž "ukazuje... k ideálnímu světu, k všečlověku, k všepřírodě, k ideální přírodě".

Rozmezí devítistých a devadesátých let znamenalo však důležitý přelom v českém poznávání Valerije Brjusova především proto, že jím počínaje se český čtenář konečně mohl s Brjusovovou tvorbou seznamovat i prostřednictvím jejích českých překladů. Nejdříve se tak stalo opět v Moderní revui roku 1910 - básněmi Starý Viking a K. D. Balmontovi<sup>13</sup>, jež tam otiskl tehdy šestadvacetiletý začínající lyrik Petr Kříčka; krátce na to - avšak také ještě téhož roku - přišel se svým jediným překladem z Brjusova, básní Město, pozdější čelný komunistický básník a už v té době jedna z umělecky i společensky nejprogresivnějších postav českého literárního života St. K. Neumann.<sup>14</sup> Jestliže však pro Neumanna setkání s Brjusovem bylo v podstatě jen zajímavou a užitečnou epizo-

dou, jež souvisela s jeho vlastním usilováním o civilizační a urbanistickou poezii sociálně odbojného ražení, pak pro Kříčku Brjusov znamenal jeden z nejzákladnějších zážitků jeho vlastního básnického osudu. Ukázalo se to hned v následujících letech, kdy Kříčka nejprve časopisecky uveřejnil ještě několik Brjusovových básní /mimo jiné například Básník, Daidalos a Ikaros, Rozsévač<sup>15</sup>, Oblaka, Podzimní loučení elfovo<sup>16</sup>, Demetře<sup>17</sup>/, zejména pak v roce 1913, kdy v tehdejší největším českém nakladatelství J. Otty a ve velmi respektované knižnici Sborník světové poezie vydal jako její 116. svazek svůj knižní výbor z Brjusova, jenž byl zároveň prvním knižním vydáním Brjusovovy poezie v češtině vůbec.

Výbor, který po čtyřech svazcích Puskina, dvou svazcích Lermontova a jednom svazku Kolcova představoval celkem osmý ruský titul jmenované knižnice, se jmenoval Cesty a rozcestí - a stejnojmenný, jenže mnohem obsáhlejší trojsvazkový ruský soubor Brjusovovy poezie z roku 1909 Puti i Perepuťja byl také vskutku jeho východiskem. Ruského souboru se Česká knížka ostatně přidržovala v podstatě i kompozičně, jsouc rovněž rozdělena do většího počtu víceméně tematických oddílů, zpravidla o třech až pěti básních, přičemž jednotlivé oddíly šly za sebou v tomto sledu: Prolog, Písně večerní, Na granitech, v Poli, Knížka pro děti, Vidiny, Věčná pravda model - Milenci věků, Já, Ženy, Současnost - V městě, Fozdravy - Poslání, poema Splněný slib a Epilog. Necelé šedesátce básní Kříčka předeslal jednak základní bibliografický přehled dosavadních brjusovovských vydání i odborné literatury o Brjusovovi<sup>18</sup>, jednak rovněž nedlouhý, avšak zřetelně programní Brjusovův portrét.<sup>19</sup> Vzdává v něm Brjusovovi hold jako protikladu "lichotné, kapriciozní lyry" Balmontovy, obdivuje se mu jako umělci, jemuž bylo jíti "cestou tvrdé a úporné práce". Ještě důrazněji než Folprecht upozorňuje, že po

extravagantně dekadentských začátcích se Brjusov poměrně záhy dostává pod vliv ruské klasické básnické tradice, zejména Ťutčeva, dosahuje "syntézu puškinovského klasicismu s modeřním dechem své doby, obnovuje prosté a přirozené krásy puškinské novými, svými barvami a tvary". Mluví i o žákovském vztahu k Verhaerenovi, jenž Brjusova "vyvedl... z úzkého okruhu individuálních emocí na cestu k vesmírnému", a k Baudelairovi, jehož "přísný, kovový verš" "mu byl ještě častěji vzorem". Především si však všímá "skeptického chladu Brjusovova", jeho "přísného, universálního pesimismu", odevzdanosti a pochopení, s nimiž Brjusov prý "přijímá hořký úděl svůj", údajně neschopen sdílet nejenom "radostnou plamennou víru Verhaerenovu v život", ale dokonce ani baudelairovské tíhnutí k "vyššímu", "onomu... světu dobra", nalézaje sílu jedině "v porozumění, odhodlání a přijetí výzvy", kterou mu metal v tvář "ledový dotek smrti" a "zvěst beznadějně marnosti".

Pokud jde o konkrétní výběr jednotlivých básní, padá asi na vrub této silně pesimistické interpretace Brjusovova životního i uměleckého postoje, že Kříčka ve svém výboru takřka pominul aktuálně společensky angažované básně /zejména básnické ohlasy událostí roku 1905/ a menší pozornost věnoval i dobově civilizačním, do jisté míry dokonce i přírodním a milostným notám v Brjusovově tvorbě. Zato celkem dostatečně zůstala zastoupena filozoficko-historická tematika a do popředí vystoupila ta část Brjusovovy lyriky, která - dá-li se to tak říci - platí převážně eticko-metafyzické reflexi, eventuálně se zamýšlí nad uměním a osudem umělecké osobnosti. Pokud jde o překlad, na dnešního čtenáře /zejména na čtenáře mladšího pokolení/ působí ovšem Kříčkův Brjusov přece jen už chvílemi trochu antikvovaně; avšak ve své době byl Kříčkův překlad /i při své závislosti na stylu, poetice a veršové technice i tenkrát už zvolna překonávané

básnické školy Lumírovců/ v podstatě na úrovni, i když ne v čele dobového stylového a básnického vývoje. V rámci tehdejšího básnického překládání z ruštiny se jeho pozice jeví dokonce ještě citelně příznivěji: znamená osvěžující impuls, svým způsobem předjímá a připravuje modernější pojetí v tlumočení ruské poezie, které se naplno prosadilo vlastně až v průběhu dvacátých a třicátých let.

Přes dílčí výhrady, které lze proti nim z dnešního od-  
stupu pochopitelně vznášet, znamenají Křičkovy Cesty a roz-  
cestí zřejmě nejzávažnější českou brjusevovskou edici. Svěd-  
čí o tom ostatně i silný ohlas, s nímž se v české kritice  
let 1913-1914 setkaly; vyvolaly, nakolik vím, celkem šest  
větších recenzí, většinou v ne nevýznamných časopisech a od  
ne nevýznamných autorů.<sup>20</sup> Vesměs velmi pozitivně je v nich  
hodnocen Křičkův překlad jako nevšední slovesný počín už sám  
o sobě, především však proto, že překladem Brjusova se koneč-  
ně dostává českým čtenářům do rukou ucelenější ukázkou moderní  
ruské poezie, kterou české publikum - přes svůj velký celkový  
zájem o ruskou literaturu - do té doby reálně téměř neznalo.  
Zhruba shodně s Křičkou je v nich chápáno i základní směřová-  
ní Brjusovova uměleckého vývoje - nejzřetelněji to formulo-  
val nejvýznamnější z Křičkových recenzentů, básník Otakar  
Theer, když Brjusovovu poezii charakterizoval jako poezii,  
"jež pevně tkví v kořenech své ruské básnické tradice", a  
Brjusova samého jako básníka, "který se přesto přese vše  
/rozuměj: přes dobové dekadentní vlivy, pozn. J. H./ neuchý-  
lil od celkové povahy básnictví svého národa".<sup>21</sup> Zřetelnější  
diference se vyskytovaly jedině v souvislosti se základním  
smyslem, myslitelskou podstatou Brjusovova díla, kdy zejména  
zas Otakar Theer zásadně odmítal Křičkovo pojetí Brjusova ja-  
ko pesimisty. Brjusov mu byl naopak "významným spiritualis-  
tou... idealistou, jemuž veškeré zlo ustupuje před výsled-  
ným vítězstvím duchovosti".<sup>22</sup> O "básníkově vítězství nad



pesimismem" psal také kritik časopisu Česká kultura; podle něho Brjusov byl dokonce "básníkem ideovým v nejkrásnějším smyslu, kdy idea se stává celým životem, živí se všemi jeho silami a rozvíjí všechny jeho síly".<sup>23</sup> Naproti tomu někteří jiní recenzenti - například recenzent ústředního týdeníku tehdejší české sociální demokracie Právo lidu nebo kritik Moderní revue - se blížili spíše Kričkoví a mluvili o "hrdém a vědomém pesimismu"<sup>24</sup> Brjusovově či o tom, že "i on splácí dluh duchu národní povahy a ústí v myslitelském odevzdání a v jakémsi sladkém nebolestném pesimismu".<sup>25</sup>

Zároveň s poezií k nám však také už v letech těsně před první světovou válkou začaly pronikat i Brjusovovy prózy. Roku 1911 vyšla jedna jeho povídka<sup>26</sup> v poněkud mondénní knižnici 1000 nejkrásnějších novel 1000 světových spisovatelů, nedlouho poté se v časopiseckém vydání objevily dvě prózy z cyklu Zemská osa /Teď však, když jsem se probudil<sup>27</sup>, První láska<sup>28</sup> / a román Ohnivý anděl<sup>29</sup>, který pak roku 1913 vyšel i knižně.<sup>30</sup> Týž román se dočkal v roce 1925 druhého vydání<sup>31</sup> a stejně jako svazeček přinášející trojici dalších povídek ze Zemské osy /V podzemním žaláři, Republika Jižního Kříže a Sestry<sup>32</sup> se setkal s celkem příznivým přijetím v denním tisku.<sup>33</sup> Jinak však Brjusov českou veřejnost ve dvacátých letech nezajímal ani tak svou literární tvorbou, jako spíš svým přitakáním Říjnové revoluci a úlohou, kterou hrál v rodící se sovětské společnosti a kultuře.<sup>34</sup> Z ostře aktuální potřeby, hledající v něm pomoc pro svou vlastní kulturně-politickou aktivitu, sáhly po něm dva tehdejší české radikálně revoluční literární časopisy Kmen a Červen a v překladu znalce a propagátora sovětské kultury, známého spisovatele a novináře Jiřího Weila otiskly v roce 1921 Brjusovovy články Proletářská poezie<sup>35</sup> a Smysl soudobé poezie.<sup>36</sup> Především Brjusovův politický postoj určil i způsob, jakým český tisk reagoval roku 1923 na Brjusovovy padesátiny a



o rok později na jeho předčasnou smrt. Jestliže list české nacionalistické a militantně proemigrantské buržoazie Národní listy v předpojatém článku k padesátinám hovořil o "ochotném přísluhovači moskevské vlády"<sup>34</sup>, pak nekrolog komunistického deníku Rudé právo líčí Brjusova jako "známého ruského básníka, člena Komunistické strany... a literárního vůdce ruské mládeže,... jehož skvělé básně nebyly srozumitelnou četbou pro proletariát... ale jehož šlechetný duch pochopil ihned, když uhodila hodina revoluce, že se v ní splňuje stará, mystická touha ruské literatury po svobodě, a přidal se bez váhání k novému světu, pro nějž pracoval oddaně až do posledka".<sup>38</sup> Tváří v tvář básníkově smrti ostatně i Národní listy připustily, že "již v starším díle... tohoto mistra formy lze nalézat prvky, z nichž patrně, že mu revoluční sen nebyl cizí"<sup>39</sup>, kdežto levě demokraticky orientované buržoazní časopisy se při této příležitosti většinou poctivě snažily pochopit organičnost Brjusovova pořádkového vývoje.<sup>40</sup> Asi nejlépe se to podařilo milovníku ruské literatury a autorovi zajímavé práce Tragika v životě a díle ruských spisovatelů, Josefu Hostovskému, který ve svém nekrologu nejenže v Brjusovovi našel tvůrce "svérázné poezie velkoměsta", "pěvce těžké denní práce", "pěvce dělnického proletariátu", "pěvce těžkého, černou prací vyplněného života širokých vrstev".<sup>41</sup> Hostovský také usoudil, že "jako Dostojevskij v proletářích petrohradských našel nevyčerpatelný a nesmírně zajímavý pramen svých románů, tak Brjusov po bludných cestách, jimiž se zpočátku brala jeho poezie, se stal pěvcem ruského proletariátu vůbec".<sup>42</sup>

Že ve dvacátých letech zřetel k sociální stránce v tehdejší české zájmu o Brjusova převládal, ukazuje konečně i to, že právě v této době byla u nás třikrát přeložena /a čtyřikrát publikována, z toho jednou v beletristické příloze Rudého práva/ proslulá, u nás však do té doby zcela

neznámá Brjusovova báseň Zedník /Kamenščík/.<sup>43</sup> Naproti tomu v třicátých letech, jež v podstatě lze charakterizovat jako čtvrtou etapu v procesu českého seznamování s Brjusovem, Brjusov jako "zbožňovaný vůdce a rádce básnického proletářského Ruska"<sup>44</sup> zas jako by ustupoval "velikému a bohem obdařenému básníkovi"<sup>45</sup>; "moderní básník, básník filozof"<sup>46</sup> jako by zas nabýval převahy nad "básníkem práce" a "básníkem svobody".<sup>47</sup> Například v souboru ukázek z ruské moderní poezie, kterou v roce 1935 přinesl časopis Slovanský přehled<sup>48</sup> a kde vedle Brjusova figurovali ještě Anněnskij, Minskij, Kuzmin a Sologub, se sice objevil dokonce další překlad Zedníka<sup>49</sup>, ale jinak v tehdejších českých - ostatně vůbec nečetných - časopiseckých překladech z Brjusova převládaly opět básně meditativnějšího ladění, ať už je publikovali po dvou třech číslech víceméně náhodní Brjusovovi překladatelé<sup>50</sup> nebo - někdy v nepatrně přepracované verzi - ze svých Cest a rozcestí přetiskoval Petr Kříčka.<sup>51</sup> Česká pokroková kulturní veřejnost se tentokrát spíše orientovala buď na sovětské básníky mladších pokolení nebo - v souvislosti s Puškinovým jubileem v roce 1937 - na nově pojímaný klasický odkaz. A tak se stalo, že vedle příležitostného bibliofilského vydání Tercin na katalogy knih v překladu O. F. Bablera<sup>52</sup> česká třicátá léta poznala Valerije Brjusova především jako autora románu o úpadku starého Říma Oltář vítězství<sup>53</sup>; a tedy - mám-li citovat tehdejší v podstatě velmi souhlasné kritiky románu - jako "kultivovaného ruského dekadenta se sklony parnasistními"<sup>54</sup>, který si svůj vlastní porevoluční osud předpověděl v postavě Decima Junia Norbana, podvolivšího se křesťanství v důsledku včas pochopené historické nutnosti.<sup>55</sup>

Jak vidět, český čtenář na sklonku třicátých let měl k dispozici téměř vše podstatnější z Brjusovovy prózy, mohl mít celkem slušnou představu o metafyzicky a historicky fi-

lozofických stránkách, v obstojné míře též o ryze lyrických stránkách Brjusovovy poezie. Naproti tomu zhola nic nevěděl o jeho dramatických pokusech, a jenom zprostředkovaně, v obecných obrysech a jen zcela nepatrně na základě vlastních zkušeností byl informován o tom, nač kladou důraz sovětské výklady Brjusova. První léta po osvobození Československa v roce 1945 na tom prakticky nic nezměnila. I když sovětská literatura /a s ní i sovětská poezie/ k nám v té době jinak proudily opravdu širokým proudem, Brjusev - stejně jako většina jeho vrstevníků - zůstával přitom stranou. Dva nové časopisecké překlady /báseň Portrét M. J. Lermontova<sup>56</sup> a další překlad Zedníka<sup>57</sup>/, stejně jako nové - opět bibliofilské - přetištění Bablerova překladu Tercin na katalogy knih<sup>58</sup> toto tvrzení opravdu nevyvracejí.

Tuto okolnost jsme měli na mysli, když jsme v letech 1952 a 1953 na návrh našeho nejvýznamnějšího nakladatelství překladové literatury Státního nakladatelství krásné literatury připravovali nový český výbor Brjusovovy poezie, který pak také v roce 1954 pod titulem Mé zemi skutečně vyšel v populární a záslužné knižnici Světová četba.<sup>59</sup> O tomto výboru, který v podstatě v chronologickém pořádku zahrnoval celkem čtyřiasedmdesát básní v překladu celkem pěti překladatelů, bych se dost nerad podrobněji zmiňoval z toho prostého důvodu, že jsem jej sestavil, napsal k němu úvodní studii a podílel se na jeho překladu. Podotkl bych jen, že jeho snahou bylo ukázat Brjusova pokud možno v celé jeho šíři a složitosti, tj. zachovat všechny jeho složky, které byly patrný již z Kříčkova výboru, a doplnit je o to, co podle našeho zdání u Kříčky dostatečně nezaznělo, tedy o společensky nejaktivnější část Brjusovova básnického odkazu, jak ji představuje zejména jeho tvorba kolem roku 1905 a po roce 1917. I když jak výběr veršů, tak některé formulace předmluvy jsou poznamenány atmosférou počátku padesátých

let a nejsou asi vždy dost právy zejména Brjusovově rané tvorbě a jeho tvárnému hledání, přece jen se domnívám, že Brjusovův profil zde nebyl nějak výrazně zkreslen a že knížka naopak přece jen patřila mezi ty, které při uvádění ruské poezie k nám nešly zcela vyšlapanými a konvenčními cestami. Její slovesné účinnosti pochopitelně neprospěl fakt, že byla překládána nikoli jedincem, ale překladatelským kolektivem, i když zas - jak bylo výslovně konstatováno při jejím veřejném posuzování v Kruhu překladatelů při Svazu čs. spisovatelů - ji lze počítat k našim překladatelským aktivům a jednotliví překladatelé pracovali solidně a na úrovni. V každém případě od té doby k dalšímu pokusu o vydání Brjusova u nás nedošlo<sup>60</sup> a v těch vzácných případech, kdy je Brjusov u nás otiskován, používají se texty tohoto vydání. Stalo se tak nejen při příležitostném otištění dvou jeho básní ve Slovanském přehledu<sup>61</sup> roku 1957, ale i ve velké české dvousvazkové antologii Poezie sovětské Rusi<sup>62</sup>, kde Brjusova reprezentují básně: Zedník /ve svém šestém překladu do češtiny/, Kinžal, Spokojeným, Mladým, Soudruhům inteligentům, Já vyrůstal jsem v pustém čase a Srp a kladivo.<sup>63</sup>

Přehlížíme-li oněch pětasedesát let, jež uplynula do chvíle, kdy se v českém tisku poprvé objevilo jméno Valerije Jakovleviče Brjusova, dá se tedy na závěr říci asi tolik: Poměrně největšího čtenářského ohlasu dosáhl u nás Brjusov pravděpodobně svými prózami, hlavně oběma historickými romány; platí to sice především pro meziválečné období, ale i dnešní stav výpůjček z knihoven svědčí v podstatě v témže smyslu. Ve dvacátých letech přitahoval Brjusov značnou pozornost také svou kulturně-politickou činností, především svým příkladem slavné umělecké osobnosti, jež pochopila světově historický význam Října. Pokud jde o Brjusova básníka, pronikal do českého čtenářského povědomí dost svízelně a zvolna, i když přece jen byl první, koho jsme u nás z ruské



poezie dvacátého století mohli důkladněji poznat. O to se zasloužil především Kříčkův výbor, který byl vpředvečer první světové války čtenáři a zejména kritikou přijat příznivě; avšak ani kvality tohoto výboru a slušná intenzita jeho ohlasu nedokázaly Brjusovovi v myslích českých čtenářů zajistit takové místo, jakého dosáhli někteří jiní novodobí ruští básníci, ať už předsovětské nebo sovětské éry. Přes značné úsilí druhého výboru přiblížit českému publiku i revolučněji laděné Brjusovovy verše, zhruba táž situace zůstala i v posledních desetiletích, kdy nemálo ruských autorů se zcela bez nadsázky stalo integrální součástí naší vlastní literatury. Brjusov naproti tomu je i dnes u nás rozhodně spíše znám a uznáván na základě svého literárněhistorického, případně kulturněpolitického významu, mnohem méně však působí jako živá a dosud aktivně přitažlivá a inspirující estetická hodnota.<sup>64</sup>

á Jednoho výrazného úspěchu však u nás Brjusov přece jen dosáhl. Jeho báseň Zedník zaujala české literáty natolik, že se - jak jsem ostatně už konstatoval - o její překlad pokusili celkem šestkrát.<sup>65</sup> A třebaže u nás se překládá oprávněně hodně, přece je jen málo básní ze světové poezie, které by v tom směru mohly s Brjusovovým Zedníkem soupeřit.

<sup>1</sup> Glosa signovaná šifrou /vbt/ a otištěná v Rudém právu 10.2. 1981 zněla: "V. A. Lazarev, bývalý náměstek ředitele Domu sovětské kultury v Praze, nyní vedoucí katedry sovětské literatury Státního pedagogického institutu v Moskvě, obhájil na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze spis věnovaný historii česko-sovětských literárních vztahů v letech 1918 až 1938 a získal tak vědeckou hodnost doktora věd • umění. Podle názorů oponentů i diskutujících specialistů některé kapitoly Lazarevovy práce - například o A.



Tolstém, A. S. Serafimovičovi nebo V. Brjusovovi a ohlasu jejich díla u nás - doslova zaplňují bílá místa v našich výzkumech a poslouží po vydání Lazarevova spisu jako základní pramen pro další bádání."

Pokud jde o V. Brjusova a ohlas jeho díla u nás, glosa nepomíjí pouze mou příležitostnou stať. Nebere bohužel také na vědomí, že V. A. Lazarev se bohemistickou stránkou brjusovovské problematiky nezabývá až ve své doktor-ské práci, ale soustavně se jí věnoval již od počátku šedesátých let, jak to mimo jiné dokládají jeho materiálově důkladně i v nejednom ohledu průkopnické studie:

Brjusov i čechoslovackaja literatura 20-30 godov. Uč. zap. Mosk. ob. ped. in-ta im. N. K. Krupskoj, 1964, t. 140, vyp. 10, s. 273-292; Brjusov i čechoslovackaja literaturnaja žizn' 20-30 godov. /Iz istorii čechoslovacko-sovetskich literaturnych vzaimootnošenij./ Brjusovskije čtenija 1963 goda, Jerevan 1964, s. 397-419; V. Ja. Brjusov v češskoj pečati 1900-1917 gg. Brjusovskije čtenija 1966 goda. Jerevan, 1968, s. 539-567; Stichotvorenije Brjusova Kamenščik v češskoj pečati i kritike. Brjusovskije čtenija 1973 goda. Jerevan 1976, stránky neuvedeny.

<sup>2</sup> Podrobněji viz Národní listy, 1.9. 1909, a Čas, 3. 9. 1909.

<sup>3</sup> Viz Národní listy, 14. 10. 1924.

<sup>4</sup> Retrospektivní bibliografie slavic v české řeči při Ústavu jazyků a literatur ČSAV v Praze.

<sup>5</sup> Podrobněji /a s přihlédnutím i k materiálům v Retrospektivní bibliografii neuváděným- o ohlasu Brjusovovy tvorby v českém tisku před první světovou válkou pojednává stať V. A. Lazareva V. J. Brjusov v češskoj pečati 1900 - 1917 gg. /viz pozn. č. 1/. Tuto stať jsem při psaní své práce pocho- pitelně neznal a seznámil se s ní z rukopisu až těsně před přednesením svého referátu.

- 6 Zvon, 1901, s. 420
- 7 Tamtéž, 1903, s. 686.
- 8 Moderní revue, 1905, s. 51-54.
- 9 Národní listy, 14. 7. 1907.
- 10 Tamtéž, 1. 9. 1909, a Čas, 3. 9. 1909.
- 11 Ivan Skála: Z ruské literatury. Moderní revue, 1910, s. 170-171.
- 12 J. Folprecht: Val. Brjusov. Novina, 1910, s. 652-656.
- 13 Moderní revue, 1910, s. 273-274.
- 14 Moravskoslezská revue, 1910, s. 549.
- 15 Květy, 1911, s. 362-365.
- 16 Lumír, 1911, s. 126
- 17 Tamtéž, 1913, s. 162.
- 18 Na s. 11-13.
- 19 Na s. 5-10.
- 20 Šlo o tyto recenze: Právo lidu, 5. 4. 1914 /šifra G. W./; Lumír, 1914, s. 88-89 /O. Theer/; Slovanský přehled, 1914; s. 374 /šifra -a-/; Moderní revue, 1914, s. 426-428 /R. Medek/; Česká kultura, 1913-1914, s. 261-262 /Fr. Kaláč/; Přehled 1913-1914, s. 249-251 /A. Vyskočil/.
- 21 O. Theer: Valerij Brjusov: Cesty a rozcestí. Lumír, 1914, s. 88.
- 22 Tamtéž, s. 89.

- 23 Fr. Koláč: V. J. Brjusov. Cesty a rozcestí. Česká kultura, 1913-1914, s. 260.
- 24 R. Medek: Valerij Brjusov. Cesty a rozcestí. Moderní revue, 1914, s. 427.
- 25 G. W. Valerij Brjusov. Cesty a rozcestí. Právo lidu, 5. 4. 1914.
- 26 Její rozhodnutí. Vyprávění starého lékaře. 1000 nejkrásnějších novel 1000 světových spisovatelů, sv. 18, Praha 1911.
- 27 Teď však, když jsem se probudil. J. Reichmann. Světozor, 1913 až 1914, č. 14.
- 28 První láska. Vyznání přítelovo. Přel. K. Z. Samostatnost. Příloha Naše neděle, 28. 6. a 5. 7. 1914.
- 29 Ohnivý anděl. Samostatnost. Od 10. 8. 1912 do 24. 1. 1913.
- 30 Ohnivý anděl. Přel. St. Minařík. Čs. tisk. nakladatelství a vydavatelství. Praha 1913.
- 31 Ohnivý anděl. Přel. St. Minařík. Kvasnička a Hampl, Praha 1925. Edice Knihy Země, sv. 45.
- 32 V podzemním žaláři. Přel. Josef Helm. A. Hynek, Praha 1925. Edice Pestrá knihovna zábavy a kultury, sv. 161-163.
- 33 Viz např. Lidové noviny, 19. 5. 1925 /J. Heidenreich/ a Právo lidu, 26. 7. 1925 /K. Svoboda/.
- 34 Podrobněji viz opět V. A. Lazarev: V. Brjusov i čechoslovackaja literaturnaja žizn' 20-30 godov /viz pozn. č. 1/. Ani tuto stať jsem při psaní své práce neznal, protože příslušný exemplář periodické publikace Brjusovskije čte-

nija nebyl tehdy v našich knihovnách k dispozici. Seznámil jsem se s ní, až když mi byla roku 1966 v Jerevanu věnována.

- 35 Proletářská poezie. Kmen, 1921-1922, s. 583-586.
- 36 Smysl soudobé poezie. Červen, 1921, s. 314-320.
- 37 V. Brjusov, ruský lyrik-padesátník. Národní listy. Večerník, 12. 12. 1923.
- 38 Největší ruský básník zemřel. Rudé právo, 11. 10. 1924.
- 39 Valerij Brjusov... Národní listy, 14. 10. 1924.
- 40 Viz např. Lidové noviny, 10. 10. 1924; Národní osvobození, 11. 10. 1924; Cesta, 1925, s. 116-120; Slovanský přehled, 1925, s. 77-78; Tribuna, viz násl. pozn.
- 41 Josef Hostovský: Valerij Brjusov. Tribuna, 15. 10. 1924.
- 42 Tamtéž.
- 43 Jde o tyto překlady: A. Kurz v Topičově sborníku, 1925 /přetištěno v knize A. Kurz.: Kytice starší i novější ruské poezie. Praha 1925/; J. Najman v Dělnické besídce Rudého práva 28. 12. 1924; J. Vyplél v Cestě 1925, s. 115.
- 44 Josef Hostovský, c.d.
- 45 Fr. Kubka: Valerij Brjusov. Cesta, 1925, s. 119.
- 46 Josef Hostovský, c.d.
- 47 Tamtéž.
- 48 Slovanský přehled, 1935, s. 143.

- 49 z pera Jana Říhy.
- 50 Např. J. Vyplel roku 1930 v čas. Země a roku 1932 v čas. Archa nebo J. Teichmann roku 1931 v Panoramě a v letech 1932 a 1934 v Zemi.
- 51 Většinou v letech 1931 a 1932 v Panoramě.
- 52 Terciny na katalogy knih. Přeložil O. F. Babler. Bibliofil. Uherské Hradiště, 1936.
- 53 Oltář vítězství. Přel. Em. Vajtauer. Praha, Družstevní práce 1931. Živé knihy, řada A, sv. 82.
- 54 J. Bl. Čapek: Oltář vítězství. Nová doba, 1934, s. 252.
- 55 Tuto interpretaci viz v článku P. Kříčky Oltář vítězství a jeho autor. Panorama, 1932, s. 28.
- 56 Překlad I. Slavíka v Akordu, 1947-1948, s. 212.
- 57 Překlad Fr. Teršla v krajských novinách Pochodeň, Hradec Králové, 1948, č. 14.
- 58 Terciny na katalogy knih. Přeložil O. F. Babler, J. Strojil. Přerov, 1947.
- 59 Mé zemi. Vybral, úvodem a poznámkami opatřil Jiří Honzík. Přeložili Zdenka Bergrová, Jiří Honzík, Ivan Slavík, Jiří Valja a František Vrba. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1954. Světová četba, sv. 92.
- 60 Toto tvrzení platilo v době vzniku studie. Roku 1971 však autor této studie navrhl nakladat. Mladá fronta, aby v edici Květy poezie vydalo k 100. výročí Brjusovova narození v roce 1973 výbor z jeho básnického díla; návrh nebyl přijat s poukazem, že nakladatelství vydalo během posled-



ních let již Bloka, Bělého a Balmonta a tudíž není žádoucí vydávat dalšího ruského básníka příslušné éry. Zato v přítomné době se pracuje na výboru z Brjusevovy milostné, přírodní a subjektivně reflexivní lyriky, který má vyjít v edici Skvosty nakladat. Odeon v roce 1982 nebo 1983.

- 61 Rusku /přel. Fr. Vrba/, s. 258, a Já vyrůstal jsem v pustém čase /přel. J. Valja/, s. 261.

- 62 Naše studie zachycuje stav ke konci roku 1966. Pokud jde o další roky, Brjusevovy verše se objevily v těchto publikacích: Kolo inspirace. Ruská básnická moderna. Počátky poezie sovětské. Výběr dobové grafiky. Vybrali a uspořádali Václav Daněk a Hana Vrbová. Závěrečnou studii napsal Zdeněk Mathauser. Svět sovětů. Praha, 1967 /básně Kolotoč, Kůň plavý, Na břehu a Třicátý měsíc/; Země sovětů v poezii a v próze ve dvou svazcích 1917-1977, sv. I. Poezie. Sestavil V. Cybin. Vydalo Lidové nakladatelství, Praha, ve spolupráci s nakladatelstvím Progress, Moskva, 1977 /básně Soudruhům intelektuálům, Já vyrůstal jsem v pustém čase a Lenin/; Křižovatky vesmírných cest. Sovětští a českoslovenští básníci o kosmickém triumfu člověka. Naše vojsko, Praha, 1979 /báseň Syn země/ a Zlato v azuru. Lyrika ruského symbolismu. Odeon, Praha, 1980 /celkem 33 básní ze všech období básnickovy tvorby a ve zkrácené podobě studie Klíče k tajemstvím a Smysl současné poezie/. Překlady byly do uvedených sborníků zčásti převzaty /v některých případech po jistém přepracování/ ze sborníku Mé zemi, zčásti přeloženy nově jednak některými překladateli sb. Mé zemi, jednak dalšími překladateli /v Kole inspirace O. Maškovou, v Zemi sovětů.... V. Jestřábem/.

Mimo to v údobí po r. 1966 znovu a v nových překladech

vyšly Brjusevovy romány Oltář vítězství /přel. M. Misárková. Lidové nakladatelství, Praha 1970/ a Ohnivý anděl, /přel. T. Hašková. Odeon, Praha 1978/ a měsíčník Sovětská literatura, roč. 1973, č. 12, otiskl na s. 162-171 výňatky z Brjusevova přednáškového cyklu Smysl současného umění. Původní české texty o Brjusevovi se v uvedeném období omezují na doslov I. a V. Svatoňových k Ohnivému anděli /s. 327-331/ Autor a zázemí jeho románu a na příslušné partie, eventuálně příslušná hesla v literárně-historických příručkách a slovnících: Slovník spisovatelů národů SSSR, Svět sovětů, Praha 1966 /sv. 75, K. Štindl/; Přehled ruské literatury od nejstarších dob po dnešek, Lidové nakladatelství, Praha 1973 /s. 180-181, J. Vávra/; Slovník ruských spisovatelů od počátků ruské literatury do roku 1917, Lidové nakladatelství, Praha 1972 a 1977 /s. 47-48, I. Svatoňová/; Ruská klasická literatura, Svoboda, Praha 1977 /s. 472-475, R. Parolek/; Slovník spisovatelů. Sovětský svaz, sv. I., Odeon, Praha, 1977 /s. 255, J. Vávra/. Kromě toho rozhlasová stanice Praha vysílala 11. 12. 1973 ve 14,00 hod. čtvrthodinovou relaci od autora této studie k 100. výročí Brjusevova narození v rámci pravidelných pořadů Výročí týdne.

- 64 Nakolik lze odhadnout, o mnohollépe nevypadá Brjusevovo postavení v širším českém čtenářském povědomí ani v přítomné době, i když nová vydání obou románů se setkala s relativně příznivým ohlasem.
- 65 Údaj z roku 1966 nutno doplnit v tom smyslu, že dnes díky dalšímu překladu zmíněné básně v antologii Zlato v azuru /s. 158 až 159/ existuje dokonce již sedm jejích českých podob.

Arbes a Gogol

K možnostem české satiry ve druhé polovině 19. stol.

Jaroslava Janáčková

Od raných náčrtů a výpisků z prahu šedesátých let přes obsáhlejší fragmenty z let osmdesátých a výstřižky s články o ruském klasikovi z roku 1909 aj. lze stopovat zájem Jakuba Arbesa o dílo N. V. Gogola. Dlouhodobý soustavný interest jen jednou přerostl v konkrétní umělecké dílo, dostal pevný a přitom ne dost sevřený tvar - v romanetu Duhokřídla Psyché z roku 1891. Vztah českého autora ke klasikovi ruské realistické prózy těžil z literárního kontextu, z okolností, že již v desetiletí do roku 1849 si česká literatura osvojila téměř celé Gogolovo dílo v překladech. Dalšími překlady od let šedesátých a novými vydáními pak vznikaly podmínky pro plné zdomácnění Gogola v Čechách. Ke konci století se Gogolovy povídky tiskly u nás v regionálních novinách a časopisech, Gogolovy hry se hrály také na ochotnických scénách.<sup>1</sup>

Řekneme-li, že Arbes těžil z postupného zdomácnění Gogola v Čechách, vymezujeme tím jeho postavení v daném procesu. Nebylo to postavení iniciativního překladatele ani vykladače. Bylo to postavení spisovatele, který Gogola "spotřebovával" ve vlastní literární práci. Poskytuje tedy jeho případ zvláštní příležitost nahlédnout do procesu zdomácnění ruského klasika u nás ne ve smyslu recepce, ale ve smyslu produkce. Zdomácnění neprobíhalo jako neutralizace; bylo již napsáno, že ruský autor stimuloval rozvoj české literatury jako literatury národně specifické a že v ní podněcoval tíhnutí k realismu.<sup>2</sup> Zdomácnění Gogola v Čechách mělo při tomto pozitivním působení ještě jeden zatím nepovšimnutý

aspekt a dosah: dílo ruského klasika umožňovalo rozpoznávat také hranice možností české slovesné tvorby. Nejmarkantněji se to projevovalo v oblasti satiry /a dramatu/.

Navazování na Gogola se u mladého Arbesa v letech šedesátých ubíralo zhruba dvojím směrem. Předně to byly výpisky z českých překladů děl ruského prozaika. Začínající vypravěč si opisoval pasáže z charakteristik postav, z vypodobnění prostoru a času i z reflexí. Nakolik lze v těchto výpiscích postřehnout určitější záměr, zdá se, že začátečníka přitahovalo Gogolovo vyjádření nejednoznačnosti povah a reality vůbec, zvraty z jednoho rozpoložení do stavu jiného. Výpisky mohly být pro mladého autora cvičeními ve stylizaci, formulaci, ale také v metodě uměleckého nazírání. Ukázala jsem jinde, že Arbes hledal způsob, jak umělecky vyjádřit skutečnost jako neustálý proces změn, spojených s aktivitou subjektu.<sup>3)</sup> Uvědomělá četba Gogola se mohla podílet jak na tomto hledání, tak na jeho výsledcích. Specifikovat v tomto ohledu podíl konkrétní četby a určitého autora na krystalizaci autorského stylu je ovšem více než nesnadné.

Dostupnější historickému poznání je druhý způsob Arbesova navazování na Gogola: zvláštní zájem začínajícího českého autora se začal obracet ke Gogolovu humoru a snad i k satíře. Mezi příběhy proponovanými kolem roku 1863 najdeme Arbesovou rukou psaný název Kterak se rozhněval p. Míchal s p. Honzou. Že šlo o vědomé navázání na Gogola, dotvrzuje podtitul "Z politických humoresek českého Gogola, II". Aspirace mladého autora stát se českým Gogolem prozrazuje také náčrt patrně o několik málo roků pozdější. Pod nadpisem Anekdoty z úřednického života čteme charakteristiku úředníka, která připomíná Gogolův Plášť.

Zdá se, že zamýšlené a započaté povídky mladý Arbes nenapsal ani nepublikoval. Radikálně naladěný debutant přes-



toval satirickou poezii a v prvotinách její útvar nejdrobnější, epigram.<sup>4</sup> Příteli v roce 1862 napsal s gestem mladické rozervanosti a vzdoru: "Hleď, v mém srdci hlodá smrti červ a přec jsem před nedávnem napsal šedesát epigramů; byly ale tak ostré a perné a rozpustilé, že bych věru ztíží se odhodlat někomu cizému je dáti k přečtení. To je člověk - to je ta míchanice ---

Kéž bych tak s ostrým jedním epigramem na rtech mohl umírat - bylo by mi mnohem lehčeji."

Vykročit ze stop havlíčkovských a přiblížit se Gogolovi předpokládalo dobrat se prozaické povídky, satirického románu nebo dramatu. Těmito velkými žánrovými útvary podmiňoval "českého" Gogola v roce 1872 V. Hálek. Ve statí Gogola hledám napsal: "Ale nepomohly by tu jen malé obrázky, které neutkví v mysli. Nýbrž umělecké dílo, román, veselohra..."<sup>5</sup> Hálkova úvaha zahrnuje i zdůvodnění, proč román nebo drama: aby účinek kriticky pojetých obrazů na soudobou společnost byl hlubší a trvalejší.

Zdomácňování Gogola v Čechách vstupovalo kolem roku 1870 do nové etapy. Zatímco v prvních desetiletích byl velký ruský realista u nás vítán a vykládán jako spisovatel zábavný a národní, autor Tarase Bulby a "Večerů",<sup>6</sup> léta šedesátá a hlavně sedmdesátá začala cílevědomě vyhledávat a oceňovat Gogolovu satiru. Jedinečnou formulaci dostala tato konkretizace Gogola v citovaném programním článku Hálkově. Pokud šlo o původní produkci, hodnota dané konkretizace a aktualizace ruského satirika tkvěla spíš v hledání "českého Gogola" než v naplnění těchto snah. Proč tomu bylo tak, proč se satira v Čechách v druhé polovině minulého století dařilo tak nevalně, pomáhá osvětlit i případ Jakuba Arbesa.

Jeho literární práce se v letech šedesátých poznenáhlu koncentrovaly od veršů k próze, kroužily kolem dramatu i románu. Ale všecko vyúsťovalo v drobnější žánry a roku 1873



vyvrcholilo v romanetu. Z celého počátečního zaujetí pro satiru zůstalo Arbesovi v letech sedmdesátých tíhnutí k nadsázce, zalíbení v bizarním a groteskním; ironie dostala v romanetech přízvuk tragický. Zakotvení mimo oblast satiry v průběhu necelých deseti let mělo rozhodně víc příčin; mezi nimi rozhodující měrou účinkovaly příčiny objektivní, zasahující celou tehdejší literární tvorbu.

V soudobých Čechách se satíře nedaří, uvědomoval si mladý Arbes, když kolem roku 1865 znepokojeň sledoval umělecký vývoj Jana Nerudy od Hřbitovního kvítí k poezii objektivnějšího vidění a kladného myšlenkového patosu.<sup>7</sup> Z potlačování satirického živlu v talentu Jana Nerudy vinil tenkrát hlavně pedantickou kritiku, která výš než život a jeho potřeby staví německou dogmatickou estetiku.

Ale vbrzku i mladého kritika a nespokojence Jakuba Arbese, sbližujícího se s dělnickým hnutím, začal strhovat společenský pohyb nastalý v souvislosti s rakousko-uherským vyrovnáním v roce 1867. Opoziční hnutí kolem roku 1870 přitahovalo spisovatele i publikum v první řadě k novinám a pak k příležitostné poezii, tíhnoucí víc k politickému heslu a k aktuální výzvě než k satíře velkého formátu. Zmar nadějí spojených s dobou táborů, deprese z potlačení opoziční aktivity a z rozkladu slibného hnutí od počátku let sedmdesátých posilovaly v literární práci tíhnutí k analytičnosti vůbec a k próze zvláště; oživily potřebu sebekritiky a přímo satiry - tehdy vznikla Hálkova úvaha Gogola hledám -, nicméně čas pro "českého" Gogola zatím nedozrál.

O podvázaných možnostech a chabých předpokladech pro satiru ostatně přemítal v oné stati sám Hálek. Dovolává se básníka, "který by nám operoval zrak, abychom uměli viděti i to, co na nás směšného", dodával: "nebyla by to úloha snadná i pro toho, kdo už Gogolem se narodil. Život náš

národní jest mladý, život veřejný jest asi stejného stáří, život společenský ještě se u nás nenarodil. Tedy život náš ještě příliš mnoho nepracoval, aby básník našel věci hoto-  
vé." Současně ovšem Hálek připomínal, že od let čtyřicátých - od Havlíčka - česká společnost přece jen vypsela, že tedy látky pro satiru je "znamenitě více". /"Nyní všichni již víme, co chceme, máme svůj národní a politický, aneb lépe řečeno, svůj mravní program." Z toho dovozuje, že tudíž vystupují také zřetelněji stíny, a tím se rozšiřují předpoklady pro satiru./

Látka, jakou pro satiru navrhoval Hálek, je jiného druhu, než byla látka satiry Havlíčkovy. Nešlo novému Hálkovu programu o principy a kolize politické moci a zvláště, ale o pokřiveniny současného všednodenního společenského bytí, nazírané víc v rovině morální než sociálně třídní a politické /Hálek navrhuje mimo jiné ukázat "našeho velkoměšťáka s plnou kapsou a s prázdnem v hlavě"/. Konkrétní představy o látce a cílech původní české satiry, vyslovené v článku Gogola hledám, odpovídají spíš malým formám než velkému románu a dramatu; samy o sobě nenasvědčují právě zralosti podmínek pro satiru gogolovského rozsahu a hloubky.

Objektivní podmínky pro tvorbu určitého zaměření a druhu, v našem případě pro velkou satiru, nelze odhadovat a soudit hlasem a míněním jediného autora, byť sebe významnějšího. Byla tu i zkušenost nesouměřitelně společensky pestřejší než Hálkova, zkušenost nabitá poznáním politických mechanismů a machinací v rakousko-uherské vládě, na malých českých i německo-českých městech i vesnicích, a také poznáním odbojných činů proti nim. I kdybychom usuzovali pouze podle dopisů a záznamů uchovaných v pozůstalosti Jakuba Arbese z předešlého šedesátých a sedmdesátých let, snadno bychom mohli dospět k závěru, že látka pro českého Gogola, pro velkou sa-

tíru, se přímo nahromadila, že nezbývalo než sednout a psát. Jestliže se tak nestalo, pak satira v Čechách měla ještě jiné brzdy než nevyzrálост společenských poměrů, jak uváděl Vítězslav Hálek.

Velký satiricky zaostřený román mohl sotva vzniknout v písemnictví, které si teprve nedávno tento žánr začalo osvojovat a jehož vývojově nejúspěšnější kreace vycházely z obrysu románu výchovného a tezového /Sabina, Synové světla, vesnické romány K. Světlé/. Satira se sotva mohla ve velkém rozsahu rozvíjet v literatuře, v níž celá mladší generační vrstva - lumírovci - v reakci na společenskou depresi začala chápat poezii a umění jako křídla, která přenesou člověka přes banální a šosácká měřítka všedního dne a běžné životní praxe.<sup>8</sup>

Za těchto okolností se doménou satiry a humoru v letech sedmdesátých stal prozaický útvar nejdrobnější a "příležitostný", Nerudův fejeton. Nad prvními třemi knižními soubory prohlásil roku 1877 O. Hostinský, že Nerudovy fejetony "stanou se zejména bohatou ozdobou naší literatury humoristické". Cenil si jich výš než prvního tehdy vydání Havlíčkova Křtu svatého Vladimíra; představovaly mu soudobou českou společnost včetně "oněch vrstev společenských, při jichž neúprosně věrném předvádění bezděky se musíme zachvěti". Humor a humoristická perspektiva podle Hostinského Nerudovi umožňuje "z látek, o nichžto se jiný s nevolí odvrací, vytěžiti momenty dojemné, výmluvně k srdci apelující, pomocí neodolatelného humoru i z nejšmutnějších stránek našeho společenského života učiniti předměty uměleckého podání schopné". Jedinečné umění podatí nemilé nebo drastické látky tak, aby upoutávaly cit i svědomí, dokládá Hostinský na Trhanec, "které Neruda zajisté vždy bude počítati k nejlepšimu, co vůbec napsal".<sup>9</sup>

Z dalších recenzentů Nerudových Fejetonů věnoval Jakub Arbes zvláštní pozornost svazku Žerty, hravé i dravé jakožto knize pravých "Nerudek" - satir, v nichž Neruda je "co do myšlenky i formy nedostižitelný, poněvadž ve všem původní" a přitom činně působí na život. "Mámě tudíž před sebou jedno z nejsamostatnějších, nejsubjektivnějších děl Nerudových", napsal o "Žertech" Arbes, dodává: "Kdo nesezná tento svazek Nerudových fejetonů, nepoznal Nerudu úplně." "Vyjímaje stranickou zášť a literární abderitismus, není v českém světě zajisté nikoho, kdo by chtěl popírat, že zaujal Neruda v literatuře naší jako satirik místo nejprřednější."<sup>10</sup>

Dvě recenze spojené obdivem k Nerudovým fejetonům se liší; obdiv Hostinského platil humoru, Nerudově schopnosti vtisknout látkám vykazovaným z poezie a ze společenského respektu básnickou jímavost a hloubku, a tím je včleňovat do sociálního vědomí i do literární paměti. Naproti tomu obdiv Arbesův platil Nerudově satirě, polemické duchaplnosti a břitkosti, která vyvolávala pohoršení, ale také prokazovala schopnost odstraňovat různé sociální a estetické předsudky. Oba hlasy se tedy zase shodují v tom, že vítaly humor i satiru jako nástroje společenské převýchovy, která zahrnuje i probíjení nových postojů ve věci umění.

Potřebnost a úroveň humoru a satiry se na rozdíl od Háčka nespojuje už s formou románu a dramatu /i když užitečnost velkého knižního souboru drobných fejetonů je zřejmá a pochvalně se kvituje/. A už ani u Hostinského nezazní úvaha, že by český život neobsahoval dost vhodných látek pro satiru. Naopak. Hostinského recenze začíná pasáží: "Humoristů v pravém slova smyslu nikde není nazbyt; avšak u nás jest jich zvláště málo, ačkoliv v národním životě našem věru ani o látku pro humoristu, ani o podnět k satirě není nouze větší než kdekoli jinde: také u nás sousedí důstojné



se směšným, stýkají se těsně tragika a komika, mísí se karikatura mezi ideály".

Nepíšeme dějiny české satiry. Na obzoru našeho zamyšlení stojí Gogol a otázka, proč jeho dlouhodobé působení v české literatuře nebylo tak pronikavé a markantní v satíře jako v povídce ze života. Zaznamenali jsme chvíli, kdy se začal programově hledat "český" Gogol - satirický román a drama. Ale vřelé přijetí Nerudových knih fejetonů kolem roku 1877 napovědělo, že si původní humor a satira hledaly a nacházely také jiné žánry, na první pohled protikladné románu. /Ostatně i satira Saltykova-Ščedrina pracovala v letech šedesátých a sedmdesátých s drobnými útvary a s jejich cyklizací; román pevného syžetu se u velkého pokračovatele Gogola omezil na Golovlevské panstvo/. Nemíníme vést zjednodušující paralely. Pouze nachazujeme, že satira v Čechách let sedmdesátých má četnější souřadnice, že měřit ji pouze Gogolem bylo by anachronické.<sup>11</sup> Inspirace básnickým dílem již klasickým se pro novou tvorbu vždycky transformuje inspiracemi současnými, přičemž vlastní výsledky tohoto vrstevnatého působení v konkrétním básnickém díle závisí nejen na talentu spisovatele; jsou podmíněny živou společenskou praxí i tím, co "dovolují" dobové ideologické, politické, mravní a estetické normy a čeho se tvůrce opováží vůči nim.

Vedoucí postavení Nerudových fejetonů z let sedmdesátých v oblasti humoru a satiry se potvrdilo i jinak: První náběhy k humoristicko-satirickému románu v desetiletí následujícím představují práce původně v novinách jako cykly fejetonů uveřejněné nebo jako dopisy z určitých míst pro noviny koncipované /Josef Holeček: Obšit. Nekrvavé obrázky z vojny; 1887. Jan Lier: Píseň míru, 1900/. Popřípadě jsou to prózy rozvíjené na pokračování, jako seriál /Broučkářky Sv. Čecha/. Na střední prozaické útvary, které se v sedmdesátých letech rozvíjely v polemickém střehu vůči románu<sup>12</sup>,



navazovaly Arbesovy Mravokárné románky, vydávané kolem roku 1880. Byly to svého druhu travestie na výchovně pojatý román s ideálním hrdinou, přičemž travestována byla právě vážnost výchovného románu a jeho žánrová podoba /proto označení "mravokárné románky"/.

Na širší a žánrově jiné základně, než jak byla postulována, se tedy česká satira začala rozvíjet teprve deset let po Hálkově vzývání Gogola. Jakub Arbes stál u prvních vzryvů té pomalu stoupající vlny hlavně svým časopisem *Šotek* /1880-1883/. Nejúčinnější satiry v *Šotku* /pocházely povětšinou z pera Jakuba Arbesa/ byly nedlouhého rozsahu. Šlo časo o veršované epigramy, veršované satirické parafráze anebo o ironické reflexe a útočné prozaické miniatury. Rozsáhlejší prozaické montáže demonstrovaly bídný úděl umění a umělců a vůbec nadprůměrných jedinců v Čechách, ale také nedostatek pochopení pro velký román na způsob románů ruských, francouzských, anglických a amerických vůbec.

Ačkoli se z cenzurních důvodů *Šotek* programově odříkal satiry politické, jako jediný v té době šel útočně proti provídeňské politice české buržoazie a hlavně proti jejímu podhoubí - proti obecně již vžitému a žitému přizpůsobení, přikyvování, strachu a podlízání, proti všeobecné přetvářce a "škubání" každého každým. Na stránkách *Šotka* vyvstává tak obraz Čech jako společnosti, která předstírá jednotu zájmů a cílů, ale zatím se každý na svou pěst klepe o své místo, dere za svou prosperitou, klidem a pohodlím. Daří se frází, církvi, darebům a kariéristům, nezištní idealisté končí v šílenství a o žebrácké holi, údělem umělců je bída a pomluva, a nanejvýš po smrti jim rodáci stavějí pomníky a slaví je zvučnou frází. Zápečnictví zahalené do nacionalistické fráze staví se dokonce i proti technickému pokroku.

Hluboce sahající kritika, břitký vtíp a jasné slovo, v

neposlední řadě také ilustrace Mikoláše Alše dělají z Arbesova Šotka nejvýznamnější satirický časopis druhé poloviny 19. století. Arbesova satira stála principiálností svého soudu nad tehdejší buržoazní společností a také svým výrazem nesrovnatelně výš než satira Svatopluka Čecha. O to příznačnější pro osudy satiry v tehdejších Čechách je osud časopisu a důsledky, které z toho vyvodil Arbes. /Také skutečnost, že o Čechových satirách něco málo vědí ještě dnešní maturanti, kdežto nad satirou Arbesovou se zavřely vody./

Zápas s cenzurou, s vydavateli i s odběrateli /Šotek nenašel tolik abonentů, aby se vyplácel a nesl vydavateli zisk/ skončil zastavením časopisu. Jakub Arbes dospěl k závěru, že v Čechách nejsou podmínky pro principiální satiru, ani pro ryzí humor: Svět se stal tržištěm senzací, umění se proměňuje v jarmareční zboží, víc platí reklama než vnitřní hodnota díla. Lidé nechtějí, aby jim umění mluvilo do duše a do svědomí, vyžadují od umělců zábavu a zapomenutí, vytržení. Jestliže tento pocit na stránkách Šotka probleskoval, při bilancování jeho krátké existence a své vlastní trpké zkušenosti literáta už víc trpěného než vyhledávaného se proměnil Arbesovi v naléhavé téma, které chtělo být vysloveno beletristicky.

A tu se zaktivizoval Arbesův vztah k literatuře ruské s jejím poznáním lidské duše vystavené krutým podmínkám a s jejím humanismem. Již kdysi jako mladý referent České Thalie vítal Ostrovského se zdůvodněním, že jeho drama nejde jen za zábavností - že to není ani "pikantní veselohra", ani "mravokárný obraz", nýbrž "věrný obraz společenských poměrů na Rusi", prostoupený úctou k lidství. Vyslovil tenkrát předpoklad, že "ruské dramě kyne utěšená budoucnost a že především nám Čechům bude lze z literatury té valně kořistiti", že to bude jedinečná protiváha proti repertoáru

francouzskému a vídeňsko-berlínskému, zaměřenému hlavně k pobavení.<sup>13</sup> Divácké rozpaky a recenzentské poznámky nad hrami N. V. Gogola uváděnými dvacet let nato buď poprvé /Hráči - roku 1885/, nebo znovu v Národním divadle /Revi-  
zor, 1891/ dokládaly, jak se Arbesem - a nejen jím, také Nerudou a jinými - vyslovený předpoklad naplňoval v oblas-  
ti divadla pomalu a s nesnázemi.<sup>14</sup> To ovšem mohlo Arbese, rozhořčeného nad údělem umění v Čechách - a nad údělem Čech v Evropě a ve světě - jenom povzbudit k tomu, aby se mani-  
festačně přihlásil k ruskému klasikovi. Přihlásil se k té  
části jeho odkazu, která v Čechách vskutku již zdomácněla  
a k níž se i ruská literatura hlásila jako ke svému výcho-  
disku: ke Gogolově povídce Plášť.

Volnou variací na proslulé dílko Arbes v náčrtech za-  
měřoval k osudu českého drobného člověka, podřízeného úřed-  
níčka. Lze tak usuzovat z fragmentu s názvem "Český Akadik  
Akakěvič" a s podtitulem "Povídka od J. Arbese". V defini-  
tivní podobě spojil pak Arbes příběh českého úředníčka s  
historií své satiry a svého Šotka, navíc pak s kritikou po-  
měrů, v nichž se umění chápe jako zboží a jako senzace. Pa-  
rafráze Gogolova Pláště dostala žánrovou podobu romaneta a  
název Duhokřídla Psýché. S umělecky programními záměry ji  
otiskl nově vydávaný beletristický časopis Niva v roce 1891.

Jinde jsem podrobnější konfrontací Gogolova Pláště s  
jeho volnou parafrází z pera Jakuba Arbese osvětlila, v čem  
se romaneto jako žánrový útvar druhé poloviny 19. století  
lišilo od povídky Gogolovy. Pozorovala jsem současně Duho-  
křídla Psýché jako dílo pozdního autora, jako slabnoucí  
dozvuk jeho umění, osvědčeného v romanetech z let sedmde-  
sátých.<sup>15</sup> Tentokrát nás Duhokřídla Psýché, cenná spíš histo-  
ricky než esteticky, zajímá ne jako článek ve vývoji prózy  
a svého autora, ale jako svérázná konkretizace Gogola a ja-  
ko Arbesova výpověď o údělu satiry v Čechách.



Arbes tu nadhočil mínění, že ještě ani v závěru století se česká literatura nemůže od Gogola učit umění křivého zrcadla, satirické typizace a románu. Tím víc a opakovaně ji upoutává Gogolova povídka a jí vlastní umění nacházet ve figurce charakter, v ušlápnuté bytosti člověka, ve všednodenním a zděmlově banálním poetické, ve fantastickém životně podstatné, pravdivé. "Rozhovor" s ruským klasikem posloužil tak mimo jiné k naznačení specifické situace české literatury: jsou jí dostupné pouze některé z možností a funkcí jiných národních literatur. Ona pak úzce vyměřené hranice rozšiřuje mimo jiné aktualizovaným vztahem k velkým dílům literatur cizích, které jsou jí blízké svým humánním přístupem k tzv. obyčejnému a navíc zakřiknutému člověku.

Fiktivní hrdina Duhokřídle Psýché, Ondřej Růžička, si částí své existence podrízeného a plachého písaře vyslouží přezdívkou Akakij Akakěvič. Romaneto však přesouvá pozornost k protikladné stránce této osoby, k jejímu uměleckému talentu a k vášni pro umění, jimiž pražský úředníček svou přiškracenou existenci kompenzuje. Ondřej Růžička je bytostný satirik a karikaturista, člověk, který se "na vše kolem sebe díval sklem, v kterém se každý rys lámal v křivky a hrbole, a celek v karikaturu". Takový talent se stává trýzní, když se nemůže rozvinout ani uplatnit. V Čechách se rozvinout nemohl, demonstruje Arbes, a zdůvodňuje: "...humor a satira národa s tak trpkou, byť i velkolepou minulostí, jako je náš, jenž doposud ještě bojuje za pouhou existenci, - nikdy nemohou držeti stejného kroku s humorem a satirou národů samostatných a šťastných."<sup>16</sup> Nesamostatný národ bojující o nezávislost by přitom potřeboval humor a satiru; pokračuje úvaha. Nicméně ji v dostačující míře nemá - a nejen proto, že hlavní síly tvůrců i vnímatelů jsou orientovány jinač, k cílům a ideálům národně osvobozenického boje. Dosavadní česká satira byla podle Arbese "nezaviněně krotká", protože ji spou-



távaly "tisíceré malicherné ohledy", v zásadě pak nedostatek vůle a odvahy k pravdivému sebepoznání. V takovémto prostředí se nadání Ondřeje Růžičky uplatnilo epizodicky, jen šťastnou náhodou, která vzápětí se zánikem Šotka zanikla.

Odvahu a chuť spisovatelů k satirě i proti vůli vlastního prostředí, i proti nepřízní vydavatelských podmínek podvazuje podle Arbesova výkladu v romanetu ještě cosi obecnějšího a vážnějšího, a to je nejistota cíle a účinku. Hrdina Duhokřídle Psýché se v rozhovoru ptá: "... po kolik věků již satira - míním satiru v nejvlastnějším slova toho smyslu - mrská a bičuje žhavým slovem lidská poblouzení - a jaký toho výsledek?" Z rozsáhlejší odpovědi vyjímáme: "Hříchy, bludy a pošetilosti lidské peleší se po světě jako kdy jindy a - ubohá, přebohá satira krčí se v koutku jako bojácné dítě..."

Ondřej Růžička rezignuje na satiru, obrátí se zády k vážnému umění. Odhodlá se být producentem zábavy a učinit předmětem smyslové senzace svou mladou schovanku, kterou vskrytu miluje. Sezná však, že se na tržiště "umění" nehodí. Končí jako pomatený žebrák, skrývající před světem svou životní prohru.

Jako všecka předchozí romaneta má i Duhokřídle Psýché širší a hlubší autobiografický základ, než se zdá z textu, z motivu vypravěče v první osobě. Dilema mezi vážnou satirou a ryzím humorem, a mezi zábavně atraktivní produkcí pro běžnou spotřebu, pro kratochvíli - dilemma Ondřeje Růžičky - nevyjadřuje sice zkušenost Jakuba Arbesa z let osmdesátých plně, ale postihuje zato její dramatický nerv a její neuralgické místo. Nastihuje motivy tvůrčí krize, která postihovala od prahu let osmdesátých postupně celou spisovatelovu literární práci. Satirický časopis Šotek mohl být pro autora

zdrčeného výpovědí z Národních listů a pronásledovaného existenčním provizoriem - pro spisovatele, u něhož se dovršovala deziluze z bružoazního demokratismu - ventilem hořkosti i stimulátorem jeho tvůrčí síly. Úroveň podepsaných i nepodepsaných příspěvků, v Šotku uveřejněných, tomu nasvědčuje. Jenomže útočného Šotka pohltil roku 1883 zábavný Paleček, a s ním už Arbes spolupracoval jen nedlouho.

Pocity bezmoci nad osudem Šotka, nad vlastním talentem i nad údělem satiry v Čechách vystupňovala v Arbesovi ještě jedna okolnost. V Duhokřídle Psýché autor zaznamenal, že hlavní okruh příspěvatelů získal Šotek v "celé galerii - nespokojenců, ubožáků a beznadějných existencí chápajících se každého stébla k uhájení života." - A dovozoval: "Teprve nyní začal jsem chápati, proč mívá humor a satira u nás v Čechách příchuť tak trpkou a bolestnou..." Nejen tedy národní nesamostatnost, nejen malichernost zámožných a mocných determinovaly podle Arbese bídné poměry satiry v Čechách. Vůli k satirickému demaskování společenské praxe nacházel Arbes hlavně ve vrstvách chudých a nejchudších, ale ty neměly prostředky ani k vydávání časopisů, ani k jejich předplácení.<sup>17</sup> Tak trpká epizoda se Šotkem nově utvrzovala Arbesovo spojení s radikálně naladěnými chudými vrstvami, z nichž vzešel. V depresi z předčasného vyčerpání psychických i fyzických sil už politicky rozladěný spisovatel, který sama sebe nazval kdysi "komunardem", neobnovil na nové úrovni svoje někdejší těsné sblížení s politicky se organizujícím dělnictvem /ani s jeho časopisy/.

Přervaná dráha novináře a satirika i svízele beletristy, který se musí živit svým psaním obracely Arbesovy úvahy k osudu umělců a jejich výtvorů v kapitalistickém světě, k paradoxům tvorby. V galerii uměleckých osobností a děl, jimž věnoval vykladačský zájem, zaujímá N. V. Gogol místo

ojedinělé tím, že Duhokřídla Psýché není studie, jakých napsal Arbes na tucty, ale literární parafráze nevšedního myšlenkového rozhledu a pronikavosti.

N. V. Gogol byl první velký realistický prozaik světa, kterého si české písemnictví začalo osvojovat od let třicátých, dokonce s náskokem před ostatní Evropou. V průběhu 19. století u nás zdomácněl. V jaké posloupnosti se ty které části a typy bohatého díla a významy Gogolových prací aktualizovaly v písemnictví s přerušovanou vývojovou kontinuitou, s "opožděným" rozvojem krásné prózy, s poněkud jinými funkcemi literatury a s odlišnými typy publika, než jaké zahrnovala kultura a společnost ruská? Jaké důsledky to mělo pro původní českou literární produkci? K odpovědím, které na dané otázky již existují, chtěla naše stať přispět úvahou, v jaké míře se inspirující moc Gogolova umění uplatnila - mohla uplatnit - v české satíře po Havlíčkovi.

Tak se do našeho zorného úhlu dostal autor, s kterým dosavadní práce věnované vztahům české literatury k literatuře ruské nepočítaly. Jakub Arbes měl výrazné nadání i chuť k satíře, měl ke kritickému vidění světa předpoklady jak ve svém původu, tak v celém běhu svého života, a v neposlední řadě pak ve výrazné politické a novinářské praxi. Na počátku literární dráhy i v jejím průběhu a závěrech je u něho doložen tvůrčí zájem o dílo Gogolovo. Proč vlastně tento spisovatel svůj kritický soud nad českou společností od let šedesátých vyslovoval satirou jen v epizodách a proč celou svou činnost v oblasti humoru a satíry tak hořce bilancoval? Abychom postihli objektivní motivy tohoto faktu, ptali jsme se, jak se dařilo satíře v tom čase u nás vůbec, přičemž symptomatickým ukazatelem toho nám byl vztah ke Gogolovi.

Hálkův postulát "českého Gogola" - satirického románu - byl programní výzvou. I když se v ní význam a rozsah



Mrtvých duší redukoval na satiru, odpověď nemohla přijít vzápětí. Ke vzniku satirického románu v Čechách nestačila ani jen mocná inspirace odjinud, ani jen jistá kvantita společenské zkušenosti. Nespokojenost se sociálními poměry a s politickým vazalstvím vůči Vídni se musela v Čechách nahromadit - a musela vyhrát - aby se satirické romány psaly a také vydávaly, četly a prodávaly. Navíc to potřebovalo také zkušenost tvaru - rozvětvenost původní románové kultury a četby. Řečeno s nadsázkou a v symbolech: česká próza musela mít Jiráska a Holečka, Sv. Čecha a J. Arbesa, aby přišel Hašek, musela mít Ráise, Klostermanna a Čapka-Choda, aby se objevil Poláček.

Ostatně, pokud jde o Mrtvé duše, zůstaly v důsledku své jedinečnosti i ve vlastní své literatuře osamělé "bez potomstva", a dokonce nedokončené. A také to mělo své příčiny objektivní: "...Záměr třídílné poémy Mrtvých duší Gogolovi znemožnil dovršit vlastně sám další vývoj ruské literatury, jenž směřoval k sociálně-psychologickému a dále k eticko-filozofickému románu."<sup>18</sup>

"Adaptabilní" pro českou původní tvorbu ve druhé polovině předchozího století byl a zůstával Gogol povídkář, tentokrát hlavně už povídky Petrohradské. Tvůrčí dialog mezi nimi a mezi prózou českou, který proběhl "skrytě" a s jedinečně originálním výsledkem v Nerudových Povídkách malostranských, proměnil pozdní Jakub Arbes v parafrázi, která v Duhokřídle Psýché vyznívala jako hold Gogolovi a jako trpká žaloba na společenské a literární poměry sklonku století.



- <sup>1</sup> Četné doklady o tomssnesl B. A. Francev v práci N. V. Gogol' v češskoj literature, St. Peterburg 1902.
- <sup>2</sup> Dokazují to S. B. Nikol'skij - A. P. Solov'jeva v zaklada-  
telské studii Gogol' i stanovlenije realizma v češskoj  
literature /Kratkije soobščeniya Instituta slavjanovede-  
nija 1952, č. 8, s. 5n./. Sovětští bohemisté iniciativně  
poukázali na to, že osvětlit význam Gogola pro tvůrčí vý-  
voj vybraných autorů českých lze jen speciálními pracemi.  
Naše studie Arbes a Gogol se pokouší o jednu z takových  
sond.
- <sup>3</sup> Viz J. Janáčková: Krystalizace literárního díla a jeho  
společenského působení /Arbesovi Kandidáti existence/;  
ve sborníku Aktuální problémy literární vědy, AUC - Sla-  
vica pragensia XV, 1973, s. 143n.; nově v Arbesově roma-  
netu.
- <sup>4</sup> Arbesův odkaz má v české literatuře podobné, ne-li větší  
svízele než dílo Jaroslava Vrchlického - je ještě nepřeh-  
lednější. Pokud jde konkrétně o ranou satirickou poezii,  
byla patrně časopisecky publikována jen zčásti; a jen  
hrstku z ní zamýšlel Arbes vydat ve svých sebraných spi-  
sech. Tak se satirická produkce tohoto myšlenkově a poli-  
ticky průbojného autora podobá ponorné řece, z níž jsou  
známy pouze jednotlivé úseky, a ani těm nebyla zatím vě-  
nována patřičná pozornost editorská, natož pak vykladač-  
ská.
- <sup>5</sup> V. Hálek: Gogola hledám; cit. dle výboru V. Hálek: O umění,  
Praha.
- <sup>6</sup> Viz J. Tábořská: Gogol v české literatuře čtyřicátých a  
padesátých let; ve sborníku Čtvero setkání s ruským rea-  
lismem. Praha 1958, s. 79n.

- 7 Doklady o tom obsahují Arbesovy poznámky rozptýlené v rukopisné pozůstalosti a dosud nepublikované.
- 8 Podrobnější výklad dobové motivace pro poezii ruchovskou i lumírovskou viz v knize M. Pohorského: Portréty a problémy. Praha 1974, s. 131n.
- 9 O. Hostinský: O některých spisech humoristických. Osvěta 1877; cit. dle O. Hostinský: Studie a kritiky. Praha 1974, s. 429n.
- 10 Jakub Arbes: Nerudovy fejetony; cit. dle J. Arbes: O Janu Nerudovi. Praha 1952, s. 131
- 11 Na jisté typologické obdoby mezi Saltykovem-Ščedrinem a Nerudou upozornil u nás již roku 1884 F. Chalupa. Nicméně si díla Saltykovova razila jen nesnadno cestu do Čech; Ruská knihovna v roce 1893 přinesla jako první knižní překlad z tohoto autora právě románové Golovlevské panstvo. /Blíže viz v knize J. Dolanského, Mistři ruského realismu u nás. Praha 1960./  
Na sklonku let osmdesátých doporučoval Saltykova-Ščedrina /jmenovitě knihu Za rubežom/ jako nejlepšého ruského současného satirika Jakubu Arbesovi pro knižnici humoristických a satirických románů Vilém Mrštík. Podotkl ovšem, že prózy Saltykovovy jsou "takového druhu, že je překlad jejich přímo nemožný" /bez data, v pozůstalosti J. Arbesa v LA PNP/.
- 12 Vztahem menších prozaických žánrů k románu v české literatuře kolem roku 1870 se zabývám v uvedené práci Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy; Praha 1978 /AUC/.
- 13 Viz referát o premiéře Ostrovského hry Chudoba cti netratí /prem. 26. června 1867/; Česká Thalia 1, 1867, s. 133

Nepodepsáno, ale referentem časopisu byl v ten rok J. Arbes a v jeho pozůstalosti se uchoval rukopis recenze.

- 14 Značka Q v Lumíru /snad J. V. Frič/ v jinak uznalé recenzi Gogolových Hráčů se zamýšlela nad chladnou reakcí hlediště. Recenzent konstatoval: "Tento kousek Gogolův jest opětovným důkazem, jak málo půdy má realistická dramatika ruská na našem jevišti: Poměry ty a situace jsou mu cizí, nerozhřejí a neunesou je. Postavte vedle hloubky Hráčů povrchního Majitele hutí a uvidíte celý rozdíl." V ostatních recenzích se Gogolovým Hráčům vytýkal "epický způsob stavby", doporučovalo se uvádět z ruského repertoáru napříště to, "co může upoutat i dějem" atd. /Viz např. Květy 1885, s. 241; Osvěta 1885, s. 364 aj./
- 15 Ve studii Trojí literární inspirace, Arbesovo romaneto, Praha 1978. /AUC-monogr./
- 16 Duhokřídla Psýché, vyd. V Díle J. Arbesa, sv. 34 /Svatý Xaverius aj. romaneta, Praha 1969, s. 683./ Odtud budou všechny další citace z tohoto díla.
- 17 Autentické doklady pro toto tvrzení jsou uloženy v Arbesově rukopisné pozůstalosti: jak v dopisech přispěvatelů, kteří se báli o svoje místo, tak i v žádostech nemajetných zájemců, povětšinou studentů, aby jim Arbes posílal časopis buď úplně nebo částečně zdarma.
- 18 Miloslav Jehlička: K žánru Gogolových Mrtvých duší. Bulletin Ústavu ruského jaz. a lit. XVIII, 63-67, 1974.

Vybrané charakteristiky jazyka knih  
pro děti

Vladimír Smetáček

Úvodem

Rychlý rozvoj teorie informace, informatiky, teorie sdělovacích prostředků, matematické a strojové lingvistiky vede k zájmu o statistiku jazyka. I když zatím jsou poznány pouze nejobecnější zákonitosti vztahu mezi jednotlivými jazykovými jevy i jazykovými jevy a výstavbou textu a děje, je zřejmé, že pokrok exaktních výzkumů upřesní naše znalosti nejen o stavbě textu, ale i o jeho čtenáři.

Z nakladatelského hlediska je konečným cílem těchto prací formulovat takovou teorii uměleckého a především umělecko-naučného textu, která by dovolila hodnotit exaktními metodami nejen "obtížnost" knihy pro čtenáře určitého věku, ale také a zejména rozhodnout, jakým způsobem lze přizpůsobit text knihy jazykovému optimu čtenáře, aniž by se tím porušovala autorská svébytnost.

Tento cíl není dosažitelný v dohledné době. O textu toho zatím nevíme mnoho. přestože existuje celá řada modelů textu a jeho vnímání a u nás i ve světě je věnována mimořádná pozornost matematické a statistické teorii textu.

Dětská literatura je však v této souvislosti zkoumána poměrně málo. Přitom právě v dětské literatuře, při jejím vydávání, propagování i školském využití, může poznání statistických zákonitostí textu sehrát největší úlohu, neboť dítě prochází výraznými stádii jazykového vývoje, které mnohem silněji než u dospělého souvisejí s jeho celkovým vývojem intelektuálním a emocionálním.



Na základě důkladné analýzy lze stanovit hranice, které jsou pro jazykové prostředky dětské literatury určené jistému čtenářskému věku pravděpodobně závazné.

Uvedení jednotlivých jazykových charakteristik do vzájemných vztahů umožňuje říci, v jakém stupni jedna charakteristika ovlivňuje všechny ostatní i každou z nich zvláště. To snad skýtá pro budoucnost možnost vypracovat takové postupy, které umožní úpravou jedné charakteristiky automaticky dosáhnout změny v jiné charakteristice.

Jazyk knih pro děti lze zkoumat především ze tří hledisek:

1. jak hodnoty jedné jazykové charakteristiky souvisí s hodnotami jiných jazykových charakteristik
2. jak se hodnoty jazykových charakteristik mění v závislosti na sociálních podmínkách, v nichž kniha vzniká a na účelu, k němuž je určena
3. jak hodnoty jazykových charakteristik souvisejí s obsahem a uměleckou stavbou textu.

Nejsnáze lze nalézt souvislosti uvnitř souboru jazykových charakteristik, nejobtížněji mezi jazykovými charakteristikami a uměleckou stavbou textu. V tomto článku se pokusíme formulovat některé souvislosti mezi jazykovými charakteristikami navzájem a jazykovými charakteristikami a charakteristikami vzniku a určení knihy. Vztahem jazyka a umělecké stavby textu se budeme zabývat v jiné práci.

#### Použité postupy a vzorek

V mé práci Čtivost textů pro děti, kterou vydalo v roce 1973 nakladatelství Albatros, bylo na empirickém mate-

riálu prokázáno, že jazyk knih pro děti určených různým věkovým skupinám se liší především v těchto jazykových charakteristikách: průměrná délka slova, počet rozdílných slov v textu, počet adnominálních genitivů. Současně se ukázalo, že určitou úlohu zde hrají i další charakteristiky, např. velikost skupiny podstatných a přídavných jmen, počet slov delších než stanovený počet slabik, délka věty atd.

Za základ měření jsme zvolili jedenáct rozdílných jazykových charakteristik:

- Délka slova: 1) průměrná délka slova ve slabikách  
2) počet čtyř a víceslabičných slov

Délka a složitost věty:

- 3) průměrná délka věty ve slovech  
4) počet podřadících spojek a vztahných zájmen  
5) průměrný počet čárek na sto slov textu  
6) počet adnominálních genitivů

Lexikální složení textu:

- 7) počet rozdílných slov v celku všech slov  
8) počet podstatných jmen  
9) počet přídavných jmen

Jiné textové charakteristiky:

- 10) procento slov v přímé řeči v celku všech slov  
11) počet osobních zájmen

Tyto charakteristiky byly zkoumány na poměrně rozsáhlém vzorku 100 000 slov. Za slovo byla pokládána každá skupina písmen oddělená z obou stran mezerami. Soubor slov byl vybrán z 200 beletristických a uměleckonaučných knih vydaných většinou nakladatelstvím Albatros, z každé knihy byl zvolen vzorek pěti set slov (z počátku, konce a tří partií středu vždy 100 slov).

Vzorek knih byl zvolen tak, aby více méně odpovídal skutečnému rozložení populace knih. Jazykové charakteristiky byly

měřeny vzhledem k třem mimojazykovým charakteristikám knih pro děti: předpokládanému věku čtenářů (podle nakladatelských určení), Žánru knihy (beletrie a uměleckonaučná) a době vzniku knihy (před rokem 1918, 1918-1945, po 1945).

Rozložení knih podle hodnot těchto charakteristik je uvedeno v tabulce č. 1.

Tab. 1 Rozložení souboru knih podle mimojazykových charakteristik

| Mimojazyková charakteristika | Hodnota charakteristiky | Absolutní počet knih | Relativní četnost v % |
|------------------------------|-------------------------|----------------------|-----------------------|
| Předpokládaný věk čtenáře    | do 9 let                | 50                   | 25,0                  |
|                              | 9 - 12 let              | 67                   | 33,5                  |
|                              | od 12 let               | 83                   | 41,5                  |
| Druh literatury              | umělecko-naučná         | 55                   | 27,5                  |
|                              | beletrie                | 145                  | 72,5                  |
| Doba vzniku knihy            | před 1918               | 20                   | 10,0                  |
|                              | 1918-1945               | 36                   | 18,0                  |
|                              | po 1945                 | 144                  | 72,0                  |

Rozsah každé jazykové charakteristiky byl vyjádřen na škále obsahující deset stejných intervalů, přičemž nejnižšími a nejvyššími body škály byly vždy nejnižší a nejvyšší hodnoty nalezené v celém vzorku 200 knih. V tabulkách pak byly porovnávány počty knih spadajících do příslušného intervalu.

Ke zjištění, zda posuny v mimojazykových charakteristikách knih mají významný vliv na posuny v hodnotách jazykových charakteristik, byl použit test dobré shody.

Mimoto byly získány korelace (tj. číselné vyjádření

stupně vzájemného ovlivňování jednotlivých charakteristik).

Tabulky a jejich podrobné interpretace jsou uvedeny v rozsáhlém materiálu, jenž snad bude jednou interně publikován nakladatelstvím Albatros.

### Vzájemné ovlivňování jazykových charakteristik

Text je souhrn všech jazykových charakteristik. Tyto charakteristiky vždy v jisté míře spolu souvisí, doplňují se nebo naopak se navzájem potlačují. Korelační měření všech námi sledovaných charakteristik vedlo k výsledné tabulce č. 2.

Číslo v tabulce označuje sílu vzájemného ovlivňování dvou charakteristik. Jestliže by ve všech případech hodnoty charakteristik klesaly či stoupaly ve vzájemné závislosti, měla by jejich společná korelace hodnotu 1, a to se znaménkem + v případě, že by vždy stoupaly či klesaly společně, se znaménkem - v případě, že při vzestupu jedné by druhá vždy klesala a naopak. K takovému případu ovšem prakticky nikdy v textu nedochází a korelace jsou vždy slabší než 1.

Každé políčko tabulky lze interpretovat tak, že příslušné jazykové charakteristiky se navzájem ovlivňují v tom stupni, který je dán hodnotou v políčku. Např. počet rozdílných slov má s počtem čárek korelační koeficient - 0,071, což znamená, že vzájemné ovlivňování je prakticky nulové, a když už k němu dojde, je větší pravděpodobnost, že při růstu počtu rozdílných slov počet čárek klesne a naopak.

Délka slova ve slabikách má s počtem čtyř a víceslabičných slov vysokou korelaci + 0,815, což znamená, že při růstu průměrné délky slova ve slabikách roste téměř v přímé závislosti i počet čtyř a víceslabičných slov, při jejím poklesu naopak klesá.



Tab 2

Korelační vztahy jazykových charakteristik

|                                    | Délka<br>slova | Počet<br>4 a ví-<br>cesl.<br>slov | Počet<br>podst.<br>jmen | Počet<br>přídav.<br>jmen | Počet<br>osob.<br>zájmen | Počet<br>podřad.<br>spojek<br>a vzt.<br>zájmen | Délka<br>věty | Počet<br>čárek | Počet<br>genitivů | % přímé<br>řeči |
|------------------------------------|----------------|-----------------------------------|-------------------------|--------------------------|--------------------------|------------------------------------------------|---------------|----------------|-------------------|-----------------|
| % rozdílných slov                  | +0,504         | +0,487                            | +0,463                  | +0,541                   | +0,660                   | -0,259                                         | +0,199        | -0,071         | +0,323            | -0,283          |
| Délka slova                        |                | +0,115                            | +0,524                  | +0,697                   | -0,449                   | -0,422                                         | +0,249        | -0,251         | +0,354            | -0,263          |
| Počet 4 a více-<br>slabičných slov |                |                                   | +0,628                  | +0,744                   | -0,418                   | -0,341                                         | +0,275        | -0,175         | +0,331            | -0,215          |
| Počet podstatných<br>jmen          |                |                                   |                         | +0,415                   | -0,712                   | -0,514                                         | +0,147        | -0,239         | +0,060            | -0,296          |
| Počet přídavných<br>jmen           |                |                                   |                         |                          | -0,242                   | -0,377                                         | +0,307        | -0,141         | +0,372            | -0,150          |
| Počet osobních<br>zájmen           |                |                                   |                         |                          |                          | +0,429                                         | -0,048        | +0,271         | -0,222            | +0,358          |
| Počet přř. spojek<br>a vzt. zájmen |                |                                   |                         |                          |                          |                                                | +0,069        | +0,411         | -0,123            | +0,233          |
| Délka věty                         |                |                                   |                         |                          |                          |                                                |               | +0,249         | +0,258            | -0,239          |
| Počet čárek                        |                |                                   |                         |                          |                          |                                                |               |                | +0,520            | +0,146          |
| Počet genitivů                     |                |                                   |                         |                          |                          |                                                |               |                |                   | -0,240          |

Některé ze vztahů uvedených v tabulce č. 2 jsou zajímavé.

Závislost počtu přídavných a čtyř a víceslabičných slov (a obecněji délky slova ve slabikách) se zdá nasvědčovat tomu, že právě přídavná jména patří mezi nejdelší slova objevující se v textu. Počet podstatných jmen sice rovněž souvisí s počtem čtyř a víceslabičných slov a délkou slova ve slabikách, ale tato závislost je již značně nižší.

Počet rozdílných slov souvisí kladně s počtem přídavných jmen. To ukazuje, že přídavná jména se v textu pravděpodobně vyskytují opakovaně.

Počet rozdílných slov kladně souhlasí také s počtem osobních zájmen. Interpretovat tento vztah je již obtížnější. Je zřejmé, že zájmena se nevyskytují v úryvcích textu opakovaně, proč tomu tak je, však zatím není jasné.

Počet osobních zájmen je naopak v opačném vztahu k počtu podstatných jmen, a to při vysokém koeficientu korelace. Osobní zájmena se vyskytují více se slovesy a zaměňují podstatná jména.

Podstatná jména jsou rovněž v opačném vztahu k počtu podřadících spojek a vztažných zájmen; tyto spojky a zájmena souvisí se slovesnou částí textu.

Posledním zajímavým vztahem jsou počty čárek, které jsou úměrné k počtu genitivů; genitiv i počet čárek jsou nejspíše indikátory složitější struktury modelu světa reprezentovaného v textu.

Jednotlivé jazykové charakteristiky mají v celku ostatních jazykových charakteristik rozdílnou váhu z hlediska toho, jak silně je ovlivňují. Podle závažnosti jednotlivých charakteristik lze stanovit toto pořadí:

|                                     | Průměrná korelace |
|-------------------------------------|-------------------|
| 1. délka slova ve slabikách         | 0,453             |
| 2. počet čtyř a víceslabičných slov | 0,443             |
| 3. počet podstatných jmen           | 0,400             |
| 4. počet přídavných jmen            | 0,399             |
| 5. počet zájmen                     | 0,381             |
| 6. počet rozdílných slov            | 0,371             |
| 7. počet podr. spojek a vzt. zájmen | 0,321             |
| 8. počet genitivů                   | 0,280             |
| 9. počet čárek                      | 0,247             |
| 10. procento přímé řeči             | 0,242             |
| 11. délka věty ve slovech           |                   |

Délka slova je tedy tou charakteristikou, která nejvíce souvisí s ostatními charakteristikami; naopak délka věty s nimi souvisí nejméně.

V budoucnosti bude snad možno na základě těchto zjištění vypracovat poměrně exaktní teorii, s jejímž využitím by jednotlivé jazykové charakteristiky vyžadující změny, např. kvůli snížení obtížnosti textu, mohly být měněny nikoliv přímo, ale změnou jiných, snadněji měnitelných charakteristik.

#### Vzájemné ovlivňování jazykových a mimojazykových charakteristik

Jednotlivé jazykové charakteristiky byly měřeny vůči jednotlivým mimojazykovým charakteristikám - předpokládanému věku čtenářů, druhu literatury a době vzniku knihy - s pomocí testu dobré shody. Tento test odhaluje, zda posun v jednotlivých jazykových charakteristikách je možno chápat jako náhodný nebo jako závislý na příslušných charakteristikách mimojazykových.

Výsledky měření je možno shrnout do následujících tabulek (tabulky č. 3, 4, 5). V tabulkách jsou uvedeny pouze ty charakteristiky, u nichž test ukázal, že ovlivňování je statisticky významné. Ve sloupcích nadepsaných úroveň významnosti je zapsána pravděpodobnost, že by mohlo jít o náhodný vztah (čím je číslo menší, tím je ovlivňování významnější); ve sloupcích "hodnota 2" je vepsán výsledek testového měření (čím je číslice vyšší, tím výrazněji souvisí hodnoty jazykových charakteristik s charakteristikami mimojazykovými) a ve sloupcích nadepsaných "počet stupňů volnosti" je vepsán rozsah tabulky, pro kterou byl test počítán.<sup>x)</sup>

Tab. 3

Vliv předpokládaného věku čtenářů  
na jazykové charakteristiky

| Charakteristika               | Úroveň významnosti | Hodnota 2 | Počet stupňů volnosti |
|-------------------------------|--------------------|-----------|-----------------------|
| Počet rozdílných slov         | 0,001              | 51,27     | 6                     |
| Průměrná délka slova          | 0,001              | 24,39     | 4                     |
| Počet čtyř a víceslabých slov | 0,001              | 36,17     | 6                     |
| Počet přídavných jmen         | 0,001              | 35,75     | 6                     |
| Délka věta                    | 0,001              | 28,60     | 6                     |
| Počet genitivů                | 0,02               | 12,20     | 4                     |
| Procento slov nepřímé řeči    | 0,02               | 12,2      | 4                     |

x) Test <sup>2</sup> lze použít pouze tam, kde počet polí s teoretickou četností menší než 5 nepřesahuje 20 % polí. Počet stupňů volnosti se rovná součinu počtu řádků mínus jedna a počtu sloupců mínus jedna. Tam, kde to bylo nutné, byl snižován slučováním vždy počet řádků. Rozlišení platí pouze pro ten počet řádků, který byl testován, nikoli pro rozdíly na jemnější úrovni.



Tab. 4                      Vliv druhu literatury na jazykové  
charakteristiky

| Charakteristika                                | Úroveň vý-<br>znamnosti | Hodnota<br>2 | Počet stupňů<br>volnosti |
|------------------------------------------------|-------------------------|--------------|--------------------------|
| Počet rozdílných slov                          | 0,001                   | 20,88        | 4                        |
| Počet čtyř a vícesla-<br>bičných slov          | 0,001                   | 32,12        | 3                        |
| Délka slova                                    | 0,001                   | 58,53        | 2                        |
| Počet podstatných jmen                         | 0,001                   | 19,63        | 4                        |
| Počet přídavných jmen                          | 0,001                   | 40,10        | 2                        |
| Počet osobních zájmen                          | 0,001                   | 33,68        | 3                        |
| Počet podřadících spojek<br>a vztahných zájmen | 0,001                   | 27,61        | 4                        |
| Počet genitivů                                 | 0,001                   | 33,78        | 2                        |
| Procento slov v přímé řeči                     | 0,05                    | 7,74         | 2                        |

Tab. 5                      Vliv doby vzniku knihy na jazykové  
charakteristiky

| Charakteristika                       | Úroveň vý-<br>znamnosti | Hodnota<br>2 | Počet stupňů<br>volnosti |
|---------------------------------------|-------------------------|--------------|--------------------------|
| Počet rozdílných slov                 | 0,05                    | 10,04        | 4                        |
| Počet čtyř a vícesla-<br>bičných slov | 0,05                    | 7,19         | 2                        |
| Délka věty.                           | 0,01                    | 15,92        | 4                        |
| Počet čárek                           | 0,001                   | 12,84        | 2                        |
| Počet genitivů                        | 0,02                    | 12,15        | 4                        |

V dalším textu se zabýváme pouze těmi vztahy mezi jazykovými a mimojazykovými charakteristikami, u nichž byla prokázána statistická významnost. Neznamená to, že ostatní jazykové a mimojazykové charakteristiky spolu vůbec nesouvisejí, jejich souvislosti jsou však málo podstatné a nelze je na zvoleném vzorku prokazatelně odhalit.

Některé dále uváděné výsledky jsou takového rázu, že pouze potvrzují to, co každý pracovník, zabývající se dětskou knihou, zná. Sem patří např. zjištění o vyšším podílu osobních zájmen v beletrii oproti uměleckonaučné literatuře, o prodlužování délky slova s růstem předpokládaného věku čtenářů aj.

Význam těchto zjištění je v jejich exaktnosti. Kromě nich se však setkáváme i se zjištěními, která lze z pouhé zkušenosti odvodit jen poměrně obtížně; sem patří např. zjištění o tom, že v uměleckonaučné literatuře je méně podřadících spojek než v literatuře beletristické, že počet čárek na sto slov klesá od minulosti k současnosti aj.

Význam těchto zjištění je v tom, že nutí k zamyšlení, k hledání významu těchto jevů v dětské literatuře.

274

#### Jazykové charakteristiky a doba vzniku knihy

Doba vzniku nemá podstatný vliv na jazykové charakteristiky.

Nejvýrazněji se s dobou vzniku knihy mění délka věty a počet čárek, tedy dvě charakteristiky spojené s větnou stavbou.

Počet knih s větší průměrnou délkou věty (především více než 20 slov) se snižuje především po roce 1918; trvale však roste počet knih s velmi nízkou průměrnou délkou věty

(do 10 slov). Tento posun je nápadný především po roce 1945 a svědčí o tom, že současní spisovatelé se snaží svůj styl více přiblížit dětskému chápání.

Počet knih s velkým počtem čárek klesá trvale od období před rokem 1918 až po období po roce 1945. Tento jev snad souvisí se snižujícím se počtem vsuvek, oslovení apod. v dětské literatuře.

Snižování průměrné délky a složitosti věty je však na druhé straně vyvažována růstem hodnot jiných charakteristik: počtu adnominálních genitivů a čtyř a víceslabičných slov v textu. Protože obě tyto charakteristiky mají vztah k věcné obtížnosti textu (delší slova jsou méně používána a větší počet genitivů signalizuje složitější vazby mezi popisovanými skutečnostmi), je zřejmé, že věcná obtížnost dětské literatury postupem doby roste, její "formální" obtížnost naopak klesá. Je ovšem třeba mít na paměti, že významnost rozdílů a obou charakteristik "věcné obtížnosti" není příliš výrazná.

Počet knih s větším počtem čtyř a víceslabičných slov roste především po roce 1945. Protože rozdíly v průměrné délce slova vzhledem k době vzniku knihy nejsou statisticky významné, je zřejmé, že růst počtu čtyř a víceslabičných slov není doprovázen růstem průměrné délky slova; současní autoři tedy používají některá obtížnější (delší) slova spíše výjimečně a pouze v menšině knih (asi 15 %). Souvislost s růstem zájmu o uměleckonaučnou literaturu se nabízí sama sebou.

Počet knih s větším počtem adnominálních genitivů mírně roste s postupem doby, k větším posunům došlo především po roce 1918. Do té doby většina textů obsahovala méně než 11 % adnominálních genitivů, od té doby více než 11 %. Více než 20 % adnominálních genitivů obsahuje jen velmi málo textů pro děti, většinou uměleckonaučných knih.

Počet knih s větším počtem rozdílných (neopakovaných) slov v textu roste po roce 1945 ve srovnání s obdobím mezi válkami a tento růst nejspíše souvisí s růstem počtu umělecko-naučných knih. V období po roce 1918 však dochází dokonce k poklesu počtu knih s větším počtem rozdílných slov proti předchozímu období. Zde je třeba brát v úvahu, že dodnes vydávaná literatura pro děti, která vznikla v minulém století, nezahrnuje pouze Pohádky Erbenovy a Nemcové či Kara-fiátovy Broučky, ale i knihy, které byly původně určeny dospělému čtenáři (např. Babičku Nemcové, Výlety pana Broučka Svatopluka Čecha apod.). Tato literatura "obsahově" dnes patří spíše do literatury dětské, jazykově však patří spíše k textům určeným dospělým čtenářům. Proto také větší počet knih s větším procentem rozdílných slov v souboru knih z období před rokem 1918.

#### Jazykové charakteristiky a druh literatury

To, zda kniha patří do umělecko-naučné skupiny nebo do skupiny beletristické, má dosti podstatný vliv na řadu jazykových charakteristik. I když většina umělecko-naučných knih není dosud určena nejmladším čtenářům, vzrůstá v poslední době zájem o umělecko-naučné knihy právě pro nejmladší čtenáře. Protože zjištěné skutečnosti platí pravděpodobně obecně, měly by být při tvorbě umělecko-naučných knih brány v úvahu.

Počet knih s vyšší průměrnou délkou slova je v umělecko-naučné literatuře podstatně větší než u beletrie, což nejspíše souvisí s vyšším použitím terminologie a nižším použitím často se opakujících krátkých slov typu osobních zájmen, spojek aj.

Rozdíly jsou mezi umělecko-naučnými a beletristickými knihami z hlediska počtu podstatných jmen nápadné až u hodně



vysokých počtů podstatných jmen v textu. To svědčí o tom, že i v umělecko-naučné literatuře existují dvě výrazně se odlišující skupiny knih - větší z nich se snaží zachovávat jistou dějovost a blíží se tak literatuře beletristické, menší z nich se svou jazykovou stavbou blíží vědecké literatuře s velmi rozsáhlou nominalizací.

Počet přídavných jmen je v oblasti umělecko-naučné literatury vyšší než v oblasti beletrie. Přitom posun v počtech přídavných jmen je mnohem rovnoměrnější než posun v počtech jmen podstatných a týká se všech intervalů. To se zdá svědčit o tom, že přídavná jména, používaná především pro vyjádření vlastností jevů, hrají při modelování skutečnosti v umělecko-naučné literatuře na rozdíl od beletristické všeobecně vyšší úlohu než jména podstatná.

Počet knih s větším počtem zájmen je v beletrii podstatně vyšší, což lze nejspíše vysvětlit hypotézou o větší úloze hrdinů v beletrii.

Knih s menším počtem podřadících spojek a vztažných zájmen je méně v oblasti beletrie než v oblasti umělecko-naučné literatury. To je do jisté míry překvapivé, neboť tato charakteristika je ukazatelem složitosti vět. Snad je to spojeno s tím, že autoři umělecko-naučné literatury pro děti si jsou vědomi možností svých čtenářů, a proto používají co nej-jednoduššího jazyka; v beletrii jsou ostatní prvky vzbuzující zájem (dějovost, hrdinové) natolik silné, že dovolují použít složitější konstrukce věty. Ostatně naprostou většinu podřadících spojek tvoří spojka že a ze vztažných zájmen zájmeno který.

Adnominální genitivy se používají pro spojování substantiv, podílejí se tedy na vyjádření poměrně složitých jazykových modelů určité skutečnosti. Nejčastěji se vyskytují v odborném textu. V našem souboru je počet knih s větším zastou-

pením genitivů skutečně podstatně vyšší v oblasti umělecko-naučné než v oblasti beletristické.

Počet knih s více než třemi pětinaми rozdílných slov ve všech slovech je vyšší ve skupině umělekonaučných knih, což odpovídá předpokladům.

Procento knih s větším počtem přímé řeči je sice větší mezi beletristickými díly, je však nápadné, že i zde mají více než dvě třetiny všech knih méně než 15 % slov v přímé řeči. To ukazuje, že v dětské literatuře není přímá řeč využívána v maximální možné míře. Protože však literární hrdinové nutně vedou dialogy, lze předpokládat, že přímou řeč nahrazuje řeč polopřímá či jiné stylistické prostředky.

#### Jazykové charakteristiky a předpokládaný věk čtenářů

Předpokládaný věk čtenářů působí sice na řadu jazykových charakteristik poměrně silně, současně však jsou tyto charakteristiky ovlivňovány i dalšími mimojazykovými charakteristikami, především druhem literatury. To je třeba brát v úvahu při hodnocení a případném využití zjištěných vztahů.

Počet knih s větší délkou slova ve slabikách a tím i s vyšším počtem delších slov se s prodlužováním předpokládaného věku čtenářů zvětšuje. Výrazný rozdíl je především mezi věkem 6 - 9 a oběma skupinami s věkem vyšším. Ve starších skupinách především prudce klesá počet textů s průměrnou délkou slova do 1,9 slabiky a odpovídajícím způsobem roste počet textů s délkou 1,9 až 2,4. To lze interpretovat tak, že nejkratší (obvykle v jazyce velmi často opakovaná) slova, která jsou nejvíce používána v textech pro nejmenší čtenáře, jsou u obou starších skupin zaměněna slovy méně používanými a tedy i delšími.

Počet knih s vyšším počtem přídavných jmen se s růstem věku předpokládaných čtenářů zvolna zvyšuje, přičemž k většímu posunu dochází při přechodu od věku 6 - 9 let k věku 9 a více let. Mezi oběma staršími skupinami již nejsou výrazné rozdíly. Autoři knih pro děti si asi uvědomují, že pro nejmenší čtenáře je jazykový model světa plného "vlastností" (které přídavná jména především vyjadřují) ještě obtížný.

Počet knih s větší délkou věty se s předpokládaným věkem čtenářů také zvyšuje. Přejít mezi věkem 6 - 9 a 9 - 12 je charakterizován především snížením počtu knih (více než dvojnásobným) v intervalu krátkých vět (deset a méně slov), přechod mezi věkem 9 - 12 a 12 a více pak především prudkým (téměř desetinásobným) zvýšením počtu knih v intervalu dlouhých vět (20 a více slov). Protože délka věty koresponduje do značné míry se složitostí v ní vyjadřovaných myšlenek, odpovídá toto zjištění obecně známým poznatkům o intelektuálním vývoji dítěte.

Počet knih s vyšším procentem rozdílných slov s věkem výrazně stoupá, přičemž základní přelom je opět mezi skupinou 6 - 9 a oběma staršími skupinami. Mezi staršími skupinami je další vzestup poměrně mírný. Knihy pro čtenáře do 9 let (6 - 8 let) používají tedy častého opakování slov.

Počet knih s větším procentem adnominálních genitivů v celku všech podstatných jmen neroste sice prudce, ale mezi skupinou 6 - 9 a oběma staršími lze růst pozorovat, což opět odpovídá poznatkům o intelektuálním vývoji dítěte.

Počet knih s nižším procentem přímé řeči s věkem předpokládaných čtenářů mírně stoupá. Knihy pro nejmenší čtenáře tedy spíše používají přímé řeči; snad proto, aby se vyhnuly složitějším větným konstrukcím. Rozdíly však nejsou příliš výrazné.

Za povšimnutí jistě stojí skutečnost, že mnoho jazykové charakteristiky, na které má statisticky významný vliv předpokládaný věk čtenářů, se neodlišují pro všechny tři věkové skupiny, ale pro skupinu 6 - 9 na jedné a 9 a více na druhé straně. Z toho zřetelně plyne, že autoři knih pro děti cítí rozdíl mezi čtenářem do devíti let a od devíti let jako základní, zatímco rozdíl mezi čtenářem 9 - 12 let a 12 a více let již nepokládají z hlediska jazyka za podstatný.

#### Závěrem

Vypracování fungující teorie obtížnosti (pochopitelnosti) dětského textu ovšem vyžaduje ještě řadu dalších výzkumů. Půjde zejména o odhalení vzájemných vztahů mezi obsahem textu a jeho jazykovými charakteristikami a o nalezení vztahů mezi skutečnými (nejen tedy jako dosud předpokládanými) věkovými a dalšími, především psychickými a sociálními charakteristikami skupin dětských čtenářů a jazykovými charakteristikami textů.

Zjištění stupně vzájemného ovlivňování jednotlivých charakteristik (viz tabulka č. 2) pravděpodobně umožní v budoucnosti úpravy hodnot jednotlivých jazykových charakteristik v soulase s nalezenou optimální strukturou textu pro určitý věk a druh literatury. I zde však bude třeba provést ještě řadu výzkumů, především zjistit, zda je skutečně možno jednoduchým způsobem dosáhnout úpravy zvolených charakteristik na požadovanou hodnotu.



O rusismech povahy /pseudo/synonymické  
/v překladech z ruštiny do češtiny/

Mikuláš Zatovkaňuk

Upřímnému příteli Mílovi Jehličkovi k šedesátinám

1. Předložený článek se nezabývá problematikou související s teorií překladu a ponechává stranou takové neadekvátní české výrazy, v nichž jsem nezjistil vliv ruského textu. V jiné formulaci to znamená, že se zabývám jen rusismy, jež patří do kompetence jazykové interference a jazykových kontaktů.<sup>1</sup>

2. Z hlediska psycholingvistického jednoznačně převládá nediferenciace ve vztazích mezi jazykem vysílacím /v daném případě - ruštinou/ a jazykem přijímacím /češtinou/, kde nediferencuje překladatel v jazyce přijímacím /např. bilingvní mluvčí/ jazykové prostředky tam, kde je nediferencuje jazyk vysílací /který je v daném případě unifikuje/.

Takto vzniklé jazykové posuny můžeme podrobit lingvistické analýze, jež napomůže zjistit míru a komunikativní závažnost těchto posunů.<sup>2</sup>

Jazykový výraz, v němž můžeme zjistit jeho ruskou výrazovou nebo sémantickou obdobu z výchozího /přeloženého/ textu, popřípadě elementy výchozího ruského výrazu, nazývám kontaktémem.<sup>3</sup> Po stránce významové zkoumám rozpětí mezi kontaktémem a náležitým výrazem.

3. Podíváme se blíže na skupinu příkladů<sup>4</sup>, v nichž můžeme významové vztahy mezi kontaktémem a náležitým výrazem nazvat pseudosynonymickými; kontaktémní výraz není zde adekvát-

ní výrazu náležitému; název pseudosynonymum naznačuje, že nejde o synonyma v běžném smyslu, ale o jejich obdobu při vzniku jazykového kontaktu /"ve hře" jsou dva jazyky/.

3.1 Eozdíly mezi kontakténním a náležitým synonymem můžeme identifikovat v rámci jejich synonymické řady.

V kontextu měl rád tu prázdnou dílnu v tomto ranním<sup>x</sup> čase /v tuto ranní hodinu, v této ranní době, rus. utrennij čas, S 1977,10,169/<sup>5</sup> kontakténní synonymum <sup>x</sup>čas a náležité hodina mají společný význam "nějaká část doby", který je ovšem různě diferencován: výrazem čas označujeme "dobu určenou k nějakému výkonu" /je čas odejít/; "míru části doby" /nemá pro mne čas/; výrazem hodina - "astronomickou míru"; "určení doby denní nebo noční" /ranní hodina/ aj.; pro uvedený kontext identifikujeme tedy výraz ranní hodina jako specifický pro vyjádření synonymního významu "část doby denní"; totéž se týká výrazu ranní doba. V kontextu je možné vyrobit<sup>x</sup> známý tulský bojan /proslulý, slavný, rus. znamenityj, S 1977,10,59/ kontakténní synonymum <sup>x</sup>známý a náležitá synonyma proslulý, slavný spojuje společný význam "takový, jež znají v nějakém širokém okruhu"; výrazem známý je označován "někdo dobře povědomý" /známý sběratel památek/, "něco dobře povědomé" /známé místo, známá píseň/, zatímco výrazy proslulý, slavný poukazují na "osoby nebo věci mající zvukné jméno" a právě tyto dva /popř. další synonymické/ výrazy jsou adekvátní ruskému znamenityj z ruského vysílacího kontextu. Jindy společný synonymický a pseudosynonymický význam je diferencován stylisticky; ve větě "Kukuškine", <sup>x</sup>odvětil jsem /odpověděl jsem, rus. otvetil ja/ s výrazem nevole, zítra pro mne začíná šťastný rodinný život /S 1976,10,135/ neočekává čtenář knižní jazykový prostředek odvětit.

Další příklady: Použil jsem výroku jako <sup>x</sup> epigrafu /místo náležitého: mota, rus. epigraf/ ke své knize - S 1976,

10,151/; Z podzemí <sup>x</sup> se táhla /vedla, rus. tjanulas' / televizní anténa. - ND 1976,45,15; V jiných otázkách je Straussův <sup>x</sup> kurs /linie, rus. kurs/ jasnější. - ND 1976, 44,11; Obrázky jsou pochopitelné <sup>x</sup> i tak /bez komentáře, rus. i tak ponjatny/. - S 1976,10,145; Slyšel špatné <sup>x</sup> zvěsti /zprávy, rus. izvestija/. - S 1976,10,124; Zmýlil se jen <sup>x</sup> v jednom /v tom, rus. v odnom/, že výzvu nepodepsal milion obyvatel. - S 1976,10,36.

3.2. Jiný postup při identifikaci pseudosynonymických vztahů se nabízí ve skupině příkladů, v nichž můžeme rozdíl mezi kontaktem a náležitým výrazem určovat na základě tzv. lexikální kompetence slovního spojení; jde především o kompetenční adjektiva a substantiva, která jsou sémantickým doplněním komponentu slovního spojení; tam, kde se adjektiva nebo substantiva, používaná v daném slovním spojení, ve dvou jazycích nekryjí, nekryjí se ani synonymické vztahy mezi kontaktémem a náležitým výrazem.

Např.: USA budou podporovat opatření <sup>x</sup> bílé /bělošské, rus. beloje pravitel'stvo/ vlády. Ruské kompetenční adjektivám belyj se ve slovních spojeních jen zčásti kryje s českým kompetenčním adjektivem bílý - belyj chleb, beloje vino, beloje mjaso, belyje noči apod. - obdobně bílý chléb, bílé víno, bílé maso, bílé noci; v jiných spojeních tomu tak není: belyj medvěď - lední medvěd, belyj bilet - modrá knížka, beloje pravitel'stvo - bělošská vláda. Ve světě V moskevské laboratoři se zkoušejí další <sup>x</sup> formy /tvary, rus. formy/ výškových budov se spirálovitým povrchem... /S 1979,2,109/ se synonymicky nekryje kompetenční a nenáležité substantivum <sup>x</sup> forma s kompetenčním a náležitým substantivem tvář; zatímco ruské substantivum forma je kompetenční lexikální jednotkou pro spojení typu forma bolesti, forma vežlivosti, forma nosa, forma zemnoj poverchnosti, formy vysotnych zdaniij..., v češ-



tině se část takových spojení realizuje pomocí kompetenčního substantiva tvar /tvar povrchu zemského, tvary výškových budov.../.

Srov. jiné příklady nekompetenčních spojení: Moje možnosti koupit si automobil jsou mnohem <sup>x</sup> vyšší /větší, rus. gorazdo vyše/... - S 1977,12,26; KSSS vyjadřuje svou <sup>x</sup> internacionalistickou /internacionální, rus. internacionalist-skij/ solidaritu... - ND 1976,45,2; "Je nutné taky vydenzifikovat. Má-li to být podle <sup>x</sup> pravidel /předpisů, rus. po pravilam/, počítejte deset dní." - S 1979,4,137; ...byla uskutečněna <sup>x</sup> hluboká /pronikavá, rus. glubokaja/ kulturní revoluce. - S 1973,3,18; <sup>x</sup> Talentovaný /nadáný, rus. talant-livij/ zámečník je ideálem komunistické výchovy. - S 1979,4,24; Nalezneme obrovskou rodinu, <sup>x</sup> těsně /pevně, rus. tesno/ stmelenou drsnými podmínkami. - ND 1976,45,15; Nyní byla tato <sup>x</sup> operace /akce, rus. operacija/ v podstatě dokončena; /tj. navazování styků/ - ND 1976,44,5. Podobně: <sup>x</sup> přišla sovětská země ke svátku /přivítala svátek, rus. prišla k prazdniku/ - ND 1976,45,6; uplatňování <sup>x</sup> rovných možností /stejných, rus. ravnych/ - ND 1976,45,5; různé <sup>x</sup> sféry /oblasti, rus. sfery/ zábavy - S 1976,10,145; <sup>x</sup> představme si /připusťme, rus. predstavim/ teoreticky - ND 1972,52,13.

Zvlášť "expanzivně" a nenáležitě proniká do českých překladů z ruské publicistiky ruské adjektivum, resp. adverbium širokij, široko, a to hlavně ve slovních spojeních, jež se stávají stereotypními /otřelými/ publicistickými výrazy /klišé/; V institucích, společnostech a podnicích probíhá v řadách zaměstnanců široká /rozsáhlá, rus. širokaja čistka/ očista... - ND 1979,13,10; SSSR a Francie nastoupily cestu <sup>x</sup> širokého /všestranného, rus. širokoje razvitije/ rozvoje vzájemné spolupráce. - ND 1979,13,12; ...byla provedena <sup>x</sup> široká /rozsáhlá, rus. široko razverhulas'/ příprava k dekádě kazašské literatury... - S 1979,4,148. Podobně: široce /in-



tenzívně, rus. široko razvivat/ rozvíjet zahrádkářství - S 1979,4,157; <sup>x</sup> široká /rozsáhlá, rus. širokij obmen/ výměna licencí - S 1977,10,71; <sup>x</sup> široká /rozsáhlá, rus. široko- je sotrudničestvo/ mezinárodní spolupráce - ND 1979,13,21 aj.

Kompetenční lexikální jednotky umožňují lépe zachytit rozdíly mezi nenáležitým a náležitým synonymem v těch případech, kdy je diferenciacce uvnitř společného synonymického významu /viz bod 3.1/ postupem méně spolehlivým.

3.3. Jiných identifikačních postupů lze použít u slovních jednotek, jež se nekryjí svou vnitřní formou. Smysl dvou variant kontextů v kastrole rozehrějeme maslo a v kastrole rozpustíme maslo /S 1974,10,145/ je stejný; přitom v prvním kontextu máme nenáležité synonymum <sup>x</sup> rozehrát /místo rozpustit, rus. razogreť/, které svou vnitřní formou jinak stylizuje mimojazykovou skutečnost než náležité rozpustit /pro pojmenování této skutečnosti byla zvolena její jiná vlastnost/: rozehrát --> "učinit něco teplým, uvést do stavu teploty", rozpustit --> "učinit něco tekutým"; vidíme, že se na tato dvě slovesa navrstvují nestejně jejich konotativní významy. Je tomu podobně v příkladě maso <sup>x</sup> nařežeme /na krájíme, rus. narezat/ na tenké, pravidelné široké kousky - S 1974,3,130; sloveso nařezat svou vnitřní formou naznačuje, že se "řezáním nějak něco odděluje", což se beze zbytku nekryje s konotativním významem slovesa krájet naznačujícím, že se "nožem odděluje části něčeho".<sup>6</sup>

Srov. další příklady: ...ledvina se propláchne ochlazeným roztokem a <sup>x</sup> umístí /vloží, uloží, rus. pomeščat v hermetické nádobě... - S 1974,10,123; ...těsto...pouštíme do <sup>x</sup>kypícího /vařícího se, rus. kipjaščij/ boršče. - S 1973,3, 145; A aby bylo možno <sup>x</sup> nasypat /navršit, rus. nasypat/ přehradní hráz, přemístí se 70 000 000 krychlových metrů země. - S 1974,10,68; Na svůj <sup>x</sup> účet /náklady, rus. sčet/ posíláme

děti do pionýrských táborů. - S 1976,10,21; Je zvláště <sup>x</sup> cen-  
né /významné, rus. cenno/, že se v sovětských poliklinikách  
klade důraz na léčení pacientů v domácím ošetření. - S 1976,  
10,26.

4. Přecházím ke skupině slovních výrazů, u nichž je si-  
ce evidentní, že jsou obdobou ruských výrazů z přeloženého  
textu, avšak jako vyloženě nenáležitě se necítí. V takových  
případech se kontaktém vyznačuje tím, že je pro jazykové po-  
vědomí Čecha méně obvyklý než výraz nekontaktémní; v příkla-  
dě Je třeba přeložit větu do rodného jazyka /= mateřského,  
rus. rodnogo/. - S 1977,10,60 - se kontaktém rodný jazyk  
střetává s obvyklým českým variantním výrazem mateřský ja-  
zyk; kritériem pro identifikaci této skupiny kontaktémů je  
zjištění jejich izofunkčnosti<sup>7</sup> v současném jazyce, což lze  
ověřit pomocí informantů<sup>8</sup> a také tím, že je kontaktémní vý-  
raz v podstatě zaměnitelný nekontaktémním a naopak; není  
při tom narušena jejich ekvivalence.

Další příklady uvádím jen ve velmi krátkém kontextu:  
umění minulých věků /= století, rus. vekov/ - S 1979,2,88;  
společnost se nachází ve stadiu zralosti /= vyspělosti, rus.  
zrelosti/ - ND 1976,52,25; vzájemně /= oboustranně, rus.  
vzaimovygodnyj/ výhodná spolupráce - ND 1976,45,2; zvonila  
jsi /= volala, telefonovala, rus. zvonila/ mi - S 1974,10,  
173; všechno je prověřeno /= překontrolováno, rus. provere-  
no/ - S 1976,10,172; světový šampionát /= mistrovství světa,  
rus. čempionat/ - S 1977,10,147; filmový klub podle moskev-  
ského příkladu /= vzoru, rus. po primeru/ - S 1974,10,71;  
nynější /= dnešní, rus. nynešnij/ poměr sil ve světě - ND  
1976,44,5; práce každého z nás /= nikoho z nás, rus. každo-  
go/ není snadná - ND 1976,45,24; naše vesnice existuje ne-  
dlouho /= teprve krátkou dobu, rus. nedolgo/ - ND 1976,44,  
24; dělné /= pracovní, rus. delovoje/ ovzduší - ND 1976,45,  
24; mám pro tebe slabost /= mám tě v oblibě, rus. u menja k

tebe skabost/ - S 1976,10,160; obličej sežehnutý /= spálený, rus. obožžennyj/ mrazem - S 1976,10,162; výzkumy organické chemie vulkánů /= sopek, rus. vulkanov/ - S 1977,10,48; člověk je nemladý /= starší, rus. nemolodoj/ - S 1976,10,77; místo známé mezi šoféry /= řidiči, rus. šofěrov/ - S 1979,4,8; město nazvané /= pojmenované, rus. nazvannyj/ podle vesničky - ND 1979,13,27; sport - to není profese /= povolání, rus. professija/ - S 1979,2,142; v novinách se objevily snímky /= fotografie, rus. snimki/ ostrovů - ND 1979,13,16; sovětské lidi znají /= vědí, rus. znajut/, co znamená válka - S 1976,10,38; dolina /= údolí, rus. dolina/ řeky - S 1976,10,50; Larisa hovoří /= mluví, rus. govorit/ energicky - S 1979,2,75; skládací domy bude možno převézt na druhé /= jiné, rus. drugoj/ místo - S 1979,2,108; dát na výpady /= útoky, rus. vypady/ pádnou odpověď - ND 1976,44,19; sovětský představitel /= zástupce, rus. predstavitel/ - ND 1976,44,9; strádání /= utrpení, rus. stradanija/ uprchlíků - ND 1976,44,12; zasedání označilo /= určilo, rus. oboznačit/ rozhodující úseky práce - ND 1976,44,1; pravicové síly měly odpověď hotovou /= připravenou, rus. nagotove/ - ND 1976,44,10.

5. Položme si otázku, v čem je podstatný rozdíl mezi kontaktémy popsány v odstavcích 3.1, 3.2 a skupinou příkladů, v nichž jsem vztah mezi kontaktémem a nikoliv kontaktémem označil jako variantní /odst. 4./.

Jak jsem již naznačil, v druhém případě můžeme oba zkoumané výrazy považovat za izofunkční a náležité, i když je kontaktémní výraz ze stanoviska aktivních nositelů spisovné normy hodnocen jako méně obvyklý, kdežto v prvním případě patří kontaktémy k jazykovým jevům, které se nám v současném jazyce jeví jako nenáležité. Uvědomujeme si, že neexistuje striktní hranice mezi těmito dvěma skupinami příkladů;

přesto na základě jejich rozboru můžeme tvrdit, že zatímco patří nenáležitě kontaktémy do kompetence jazykové chyby, variantní kontaktémy se vztahují k variantnosti spisovné normy; mezi kontaktémním a nekontaktémním výrazem probíhá proces konkurence.

Přitom je pozoruhodné, že neprobíhá proces konkurence jen mezijazykově, ale i vnitrojazykově; např. v uvedeném příkladě zvonila jsi /= volala jsi, telefonovala jsi, rus. zvonila/ mi se méně obvyklé variantě zvonit komu v konkurenci s obvyklejší variantou volat, telefonovat komu dostává podpůrného vlivu jak ze strany ruštiny /zvonit komu/, tak i ze strany češtiny, v níž nacházíme podporu pro tuto variantu ve výrazu zvonil telefon; i v méně obvyklé variantě zvonit komu ve smyslu telefonovat; podobně: přeložit do rodného /= mateřského, rus. rodnogo/ jazyka je ve dvoustranném vztahu k rus. rodnoj jazyk a k českým spojením typu rodné slovo /Svat. Čech/, rodná písnička /R. Svobodová/.<sup>9</sup>

5.1 Avšak i v rámci variantních kontaktémů můžeme diferencovat míru jejich obvyklosti; např. u variantního kontaktému nynější /rus. nynešnij/ můžeme utvořit vzestupnou řadu kontaktémních výrazů a adjektivem nynější od méně obvyklých variant k více obvyklým: nynější /= letošní/ podzim - v nynější /= této/ pětiletce - bydlet desítky kilometrů od nynějšího /= dnešního/ centra - nynější /= dnešní/ západní Thajsko - za nynější /= dnešní/ situace; obdobně řadíme výrazy s kontaktémem druhý /rus. drugoj/; mluvil na rozdíl od druhých /= ostatních/ krátce - /skládací domy/ možno převézt na druhé /= jiné/ místo - to ho přivedlo na myšlenku vytvořit vězy "Džez" a "Bach"... a řadu druhých /= dalších/ výrobků - žádný druhý /=jiný/ oceán není obdařen takovým bohatstvím - "neexistuje žádná druhá /=jiná/ žena,...která mi může pomoci" - vědci se naučili "zabudovat"



geny do druhých /≠ jiných/ buněk - není větší radost, než udělat něco dobrého pro druhé /≠ jiné, ostatní/.

5.2. Z hlediska psycholingvistického můžeme předpokládat, že ve všech probraných příkladech, tj. jak u nenáležitých kontaktémů, tak i u variantních, splývají v povědomí /a v podvědomí?/ překladatele ruské výrazy s jejich českými podobami a jejich ruský nebo český původ je zastřen.

Variantní kontaktémy jsou názornou ilustrací toho, jak překlady napomáhají mezijazykovým konvergenčním procesům sbližování dvou geneticky blízce příbuzných jazyků: ruština a čeština spolupůsobí při podpoře méně obvyklé varianty /odst. 5./. Ani u nenáležitých kontaktémů, jejichž rozboru jsme věnovali odst. 3.1, 3.2 a 3.3, v zásadě nemůžeme vyloučit, že se v budoucnu nedostanou do konkurenčního vztahu k výrazům, které dnes hodnotíme jako náležité. Ale z hlediska synchronního a z hlediska jazykové kultury můžeme užití těchto jazykových prostředků považovat za nevhodné a nepřiléhavé. I když nenáležité kontaktémy, které jsem nazval pseudosynonymickými, nenarušují komunikativní funkci řečového aktu,<sup>10</sup> mohou být čtenářem hodnoceny esteticky a emotivně záporně, neboť pro většinu jazykového společenství v daném okamžiku představy o jejich užívání v takové podobě nejsou kolektivními.

<sup>1</sup> Např. nenáležitě užití substantiva<sup>x</sup> vážnost ve výpovědi "uvědomit si <sup>x</sup> vážnost zamýšleného kroku" /místo závažnost/ se vztahuje k ruskému substantivu važnosť /važnost předprinimajemogo šaga/; jiné povahy je např. neadekvátní překlad ruského výrazu mnogotiražnyje gazety českým "závodní časopisy" /místo "tištěné velkým nákladem"/, kde nebyl chybný ekvivalent ovlivněn podobou ruského originálu /Sputnik 1979,4,138; Sputnik 1973,2,12/.

- <sup>2</sup> Z jiného hlediska zkoumá bělorusismy v ruské umělecké literatuře, vydávané v Bělorusku, A. A. Lukašanec, srov. jeho stať Naziranni nad interferencyjaj u ruskamounaj astackaj literatury Belarusi, časop. Belaruskaja lính-vistyka, Minsk 1979, sv. 16, s. 42-48.
- <sup>3</sup> Užitečnost názvu kontaktém zdůvodňují ve své práci K lingvističeskoj charakteristike subordinativnogo bi-lingvizma, Bulletin ruského jazyka a literatury XXIII, v tisku.
- <sup>4</sup> Tento příspěvek buduje na materiále excerpovaném z ruského časopisu Sputnik a jeho českého překladu za r. 1973, č. 3; 1974, č. 10; 1976, č. 10; 1977, č. 10, č. 12; 1979, č. 2, č. 4; 1980, č. 1 a časop. Novoje vremja za r. 1972, č. 13, č. 36, č. 51, č. 52; 1976, č. 44; 1979, č. 13; bylo použito také příkladů z diplomové práce A. Zamrzlové, Typy interferenčních posunů při překládání z ruštiny do češtiny /Praha 1973/ napsané pod mým vedením.
- <sup>5</sup> Zkratky: S = Sputnik, ND = Nová doba. Hvězdičkou je označen výraz nenáležitý. V závorce kladu nejdříve český výraz náležitý a pak následuje jeho ruský ekvivalent z ruského přeloženého textu. Na synonymické dvojice nebo na synonymické řady českého původu ve slovenštině upozorňují A. Habovštiak - K. Habovštiaková v práci O dvoch príčinách synoným v spisovnej slovenčine, Jazykoved. štúdie XI, 1971, s. 64-65.
- <sup>6</sup> O tom, jak může ruská vnitřní forma slova a motivace pojmenování "sugestivně ovlivnit její mylný výklad v češtině, svědčí doklad z denního listu Práce /ze dne 6. 12. 1978/, kde se v článku Sibiřské ryby v českých vodách ruský název ryby rus. tolstolobik vykládá jako "tlustý býk"; ve

skutečnosti je tento název motivován "širokým čelem" /rus. tolstyj lob/, jak to dokládá i Bol'saja sovetskaja enciklopedija, sv. 42, s. 589.

- 7 V souvislosti s variantností normy se o izofunkčních prostředích zmiňuje A. Jedlička ve své knize Spisovný jazyk v současné komunikaci, AUC Philologica, Monographia XLIX, 1974, s. 55, 70. V uvedených příkladech v odst. 4 rovnítko v závorkách naznačuje, že se na rozdíl od příkladů v odstavcích předcházejících kontaktém za rovnítkem nepociťuje v současném jazyce jako nenáležit : oba výrazy - kontaktémní a nikoliv kontaktémní - se nám jeví jako izofunkční.
- 8 Za zhodnocení příkladů z tohoto hlediska děkuji prof. K. Hausenblasovi, dr. A. Kamišovi a dr. J. Jehličkové; za přečtení rukopisu srdečně děkuji kolegovi A. Kamišovi.
- 9 Jsou zaregistrovány Příručním slovníkem jazyka českého, A - Ž, Praha 1935-1957; v daném konkrétním případě ponechávám stranou otázku, zda bylo spojení typu rodné slovo v minulém století použito pod vlivem ruštiny nebo nikoliv.
- 10 Na rozdíl od jiných kontaktémů, které nejsou tématem tohoto článku, jako např.: Republika těží uhlí a <sup>x</sup> naftu /ropu, rus. neft'/ - S 1979, 4, 1973; Stál před nimi úkol, jež jim určila <sup>x</sup> strana /země, rus. strana/ - S 1977, 12, 197 apod.

Těžké sny Fjodora Sologuba

/Na rozhraní klasiky a dekadence/

Miluše Zadražilová

Románové prvotiny klasiků ruského symbolismu - D. Merežkovského, F. Sologuba, A. Remizova a A. Bělého - jsou na reprezentativní díla "nových proudů v nejnovější ruské literatuře" až překvapivými synkrezemi tradičních motivů i tradičních výpravných forem klasické ruské literatury. Použity tu ovšem byly k vyjádření původních myšlenkových, dějinně filozofických, mravních a estetických koncepcí a pocitů, jež sebou přineslo literární údobí "konce století", proslulý, v secesi se shlédnuvší "fin de siècle". Tedy nálad s větší či menší oprávněností označovaných za dekadentní. V rozmanitých, výraznou individuální pečeti poznamenaných modifikacích "archaických" námětů i postupů pozvolna krystalizovaly prvky nových románových struktur. Dnes již klasická díla ruského symbolistického románu - Posedlý F. Sologuba, Remizovovy Sestry v kříži a Petěrburg Andreje Bělého - otevřela výpravnému umění dvacátého století nové možnosti. Jejich nosnost zpětně potvrdil vývoj moderního umění - ruská ornamentální rytmizovaná próza, moderní románová groteska, literatura "proudu vědomí", romány nadčasových životních modelů i díla existencialisticky orientovaných umělců.

Žánrová nevyhraněnost prvního Sologubova románu Těžké sny, psaného celých deset let a otištěného roku 1895 v časopise Severnyj vesnik v podobě deformované navíc cenzurními zásahy, byla důsledkem vědomého autorova rozhodnutí vyjít z typického materiálu ruské mravoličné prózy (její "provinční" varianty) a fragmentů velkých syžetů ruského psychologicko-společenského a eticko-filozofického románu,



především z motivů a situací F. M. Dostojevského. Tento přejatý materiál se však zároveň měnil ve výrazový prostředek nové sensibility a nového přístupu k životu, nazřeného z filozofických hledisek, jaká nabízela díla Schopenhauera a Nietzscheova stejně jako formující se zásady domácího ruského idealistického a existenciálního myšlení (Šestov, Rozanov) a mystická lyrika Vl. Solovjova.

Do čela románu byl postaven jeden z ústředních pojmů Sologubovy poetiky. Výraz "sen" přitom splývá se svým přívlastkem do té míry, že možný oxymorický výklad je téměř potlačen, chybí tu souvislost s okruhy odvozenými od slov "snít", "vysněný", "snění". Sny Sologubových hrdinů jsou vždy těžké a tíživé, promlouvá jimi vůlí nebrzděná, rozumem nekorigovaná a netlumená hrůza, v podvědomí zakotvená existenciální úzkost - děs z kohosi (nebo čehosi) neznámého, agresivního, co doléhá na člověka jako balvan a hrozí o rozdrtit, zadusit, zničit. "Těžké sny" jsou noční můry, hrůzné přízraky, apokalyptické vize, které znala ruská literatura již od dob romantismu (Vl. Odojevskij, A. K. Tolstoj). V dílech Dostojevského se pak staly obraznými konkretizacemi duševních stavů člověka i svéráznými, experimentálními zkouškami jeho fixních idejí.

"Těžké sny" přitom nejsou výmyslem, fantazií, výplodem obrazotvornosti, příznakem duševní choroby, nýbrž odrazem všední reality, všedních situací v rozjitřeném, přecitlivěném, nalomeném vědomí. Jímí probleskuje ve snově deformovaných podobách sama realita, její člověku nepřátelské hroty, její nesmyslnost a náhodnost, zvůle a rozmar - tedy vše, co ji mění v přízrak, chiméru, v hororový prelud. Uchovávají si, byť v znetvořené, alogické, převrácené podobě, pečeť svého původu jakožto reflexu skutečností, jíž vládne nikoli zákonitost a řád, nýbrž slepá náhoda, fátum.

Protikladem "těžkého snu" je tedy opak reality, dotírající na psychiku člověka v obludných znetvořeníích (přízračných Nedotykavkách). Je to skutečnost vytvořená subjektivním chtěním, vůlí, tedy vlastně odvrát od toho, co je, přemožení danosti, překonání přízraku reality tvořivým, básnickým gestem i tvořenou láskou, schopnou vyrvat se z moci přízračného světa ("těžkých snů") a začít nový život ("tvořenou legendu") pod "jinými nebesy".

Mravoličná rovina románu, již jako by se dávalo za pravdu pregnantně zformulovanému Někrasovovu názoru, že "zdravý vztah lze mít jen ke zdravé skutečnosti", nabývá v těchto souvislostech značně specifické podoby, třebaže její základní kontury, epizody, detaily i kolorit patří k nejtradičnějším složkám celého díla. Dějiště příběhu vymezuje zcela obecné a zároveň vysvětlující označení "naše město", tedy město "nám všem" důvěrně známé, "moje město", vždy a všude stejné, neměnné a nezměnitelné, které si "nás" přetváří ke svému obrazu, vede "naše" životní příběhy a vpisuje se do "našich" tváří. Pupeční šňůrou je spojeno s provinčním městečkem z Gogolových Mrtvých duší a jeho pitoreskními obyvateli. Ironická poznámka Loginova o "rozumném životě v našem Hlupákově" však navozuje i reminiscence na ščedrinovský posun gogolovské grotesky směrem k dalšímu karikaturnímu snížení látky.

Gogolova groteskní galérie postaviček, z nichž Ščedrin budoval svůj systematický živočichopis životního druhu "člověk", prodělává další metastáze. Všudypřítomná "provinčnost" (životní banalita, bezobsažnost, pseudobytí) mění se v živnou půdu cynismu jako téměř jediného živějšího hnutí v mrtvolných postavách, z nichž jinak číší chlad, prázdnota, nízkost. V tomto prostředí není velkých událostí, hlubinného pohybu, historického dění. Zdání života supluje nesmyslné, trapné příhody, které mají pachut špinavých, oplzlých anekdot.

Všechno dostává anekdotický ráz - sebevražda mladičkého chlapce, který prohrál v kartách svěřený obnos, stejně jako sen kněze, který se vidí, jak si dolévá do lampičky života olej z nádoby jiného smrtelníka. Vůdčí role v syžetu mravoličné roviny, která žije ve stavu radostně dychtivého očekávání "veseloučkových skandálečků", se suverénně ujímají anekdotické historky.

Toto životní prostředí má ovšem také svého hrdinu, světce, trpitele za pravdu, Vůli náhody, která mohla volit mezi řadou stejně vhodných kandidátů, padl los na učitele Molina, výtržníka, opilce, cynika a násilníka, uvězněného za znásilnění patnáctileté služebné. "Náš člověk za mřížemi" se stává atrakcí pro město, které se tímto "nehorázným" bezprávím cítí ohroženo ve svých právech a zábavách. Jak se v atmosféře porozumění pro "trpícího" vězně, jehož dočasný příbytek se stává poutním místem nedělních vycházek, postupně rozplývá skutková podstata kriminálního činu, mění se "zlovolně nařčený" nepostradatelný kumpán skandálních pijatik v nevinnou oběť intrik. Jeho druhové a nadřizení se předhánějí v boji za záchramu "obětního beránka" ziskuchtivé bytné a neřestné, prolhané holky, a nepravda triumfuje nad průkaznými fakty, výmysl nad realitou. Reálný čin je úředně kvalifikován jako nízká pomluva, zatímco skutečné pomluvy poslouží v druhé (a hlavní) dějové linii ke stvoření neexistující skutečnosti. Tradičnímu motivu zlověstné moci zlovolné pomluvy se tak dostává vyvrcholení - je povýšena do "tvůrčí roviny". Triumfální návrat ztraceného syna oslavuje pak provinční svět ústy svého básníka parafrází slavné Lermontovovy básně na smrt Puškinovu a prznitel nezletilých, vyhlášený za světce, za biblického "rozsévače dobra", zaujímá čestné místo na přichystaném piedestalu.

Celým tímto absurdním, vší logice a elementárnímu mravnímu citění odporujícím příběhem o "zrození hrdiny našeho

města" se zpřizračňuje sama životní realita. Z pohledu odjinud, z vnějšího odstupu, duchovního nadhledu mění se v neuvěřitelný, zlý sen, výsměch zdravému rozumu a soudnosti. V tomto prostředí, které se shlíží, poznává a oslavuje v učiteli Molinovi, nemohou proto nebýt ztraceni ti, kdo se mu čímkoli vymykají, kteří s ním nejsou zajedno, kteří nejsou z jeho krve. Takové bílé vrány jsou podezřelé, nedá se jim věřit, není na ně spolehnutí a kdoví, co se od nich dá čekat.

Na obou stranách barikády se pociťuje ostří dramatického konfliktu, který přeroste do osudného, smrtelného a smrtícího střetnutí. Do dějové struktury románu se promítne ve dvou polaritách - Login/Motovilov a Login/дав.

S Loginem a jeho ženským protějškem, Klaudií, vstupují do nově pojaté fyziologické črty mravů hrdinové jiných, negogolovských a neščedrinovských syžetů - nositelé nového životního pocitu, "děti svého věku", nervního, přecitlivělého a zároveň zlostejnělého, unaveného, malátného "konce století". Ve stopách romantických předchůdců vypovídají soukromou válku nepřijatelné dannosti nebo, řečeno romantickou terminologií Sologubovou - vmetají jí do tváře své ironické NE. Sám "věk", jehož dětmi se cítí být, je dán ve formulacích Merežovského - věk víry skončil, staří bohové zemřeli, nová božstva se ještě nezrodila. V přechodném rázu doby, do níž byli zrozeni, spatřují hlavní zdroj svého neštěstí, pesimismu a rozpolcenosti.

Secesní opar konce století se prozrazuje unavenou Loginovou tváří, jeho roztěkaným pohledem, pohrdavým, "aristokratickým" úsměškem, líně tlumeným hlasem, unylými gesty. Je to tvář, která prozrazuje i tají zároveň, tvář dvojnásobná, tvář dvou zcela odlišných bytostí. Jeden z nich je potomek někdejších romantických hrdinů, rozčarovanych "zbyteč-



ných lidí", zapálených sociálních reformátorů, idealistů a utopistů, druhý je pokrevním bratrem problematických Dostojevského hrdinů "z podzemí". Prochází vyprávěním s břemenem jakési blíže nekonkretizované "osudové viny", skrývané neřesti (tedy ve Stavroginově masce), s narážkami na palčivou dětskou závist, nesplněná přání, krach nadějí, s nepopíratelnými příznaky chorobné rozpolcenosti, nemotivovaného, chorobného strachu, nevysvětlitelné úzkosti.

Dvojníká povaha ústředního hrdiny Sologubova románu umožňovala jednak ověřit možnosti epického ztvárnění výsostně lyrické, subjektivní, sebevýrazové, svěživotopisné i zážitkové látky, jednak vyzkoušet principy nové evokace skutečnosti a připravit tak půdu pro studii vyhasínajícího chorobného vědomí, již vděčí Posedlý nejvíce za světovou proslulost.

Rozštěpenost Loginovy osobnosti se projevuje už ve vztahu k čemusi nesporně objektivně danému, relativně stálému, nepodléhajícímu tak zásadním proměnám - ke krajině. Její konkrétní podoba, její přivracená tvář, je dána vždy naladěním duše, která se přirovnává k rozhoupané houpačce, udržované v pohybu na subjektivním citění ďábelskou silou, tedy obraz důvěrně známý se Sologubovy filosofické lyriky. Krajina, která nezná impresionistických přelivů, věčné proměnlivosti nestálých, prchavých okamžiků, vystupuje jako přízračné dějiště stále stejně přízračných a nesmyslných historek, tedy ve své prašné, špinavé mrtvé bídě (scénérie vraždy - nebe pusté a prázdné, bodavě zelený lesk luny, mrtvé paprsky zmrazující duši). Anebo se vynořuje ve své jitrní podobě, v tichu provoněném omamnými (prchavými, šeríkovými) vůněmi, vyvolává romantický pocit nekonečna, hlubokého, byť unikajícího smyslu, je plná tajemných, naléhavých, skrývaných výzev, nese stopy po milované bytosti...

Jediný prostor s body vzdálenými nanejvýš pár verst vystupuje tu ve svém dvojím bytí, a těžko rozhodnout, které je preludem a které skutečností. Zda to, které svými groteskními znetvořeními a nadsázkami předjímá scénérie Posedlého, anebo to, do něhož se promítá dekadentně a secesně zabarvená představa o kráse a symbolistické náznaky hlubinných významů, která dojde svého dalšího rozvinutí v lyrických pasážích novel a románovém cyklu Tvořená legenda.

Sologub tíhne k antinomickým polaritám a zjitřený smysl pro krajní a navzájem se vylučující protiklady poznamenal výrazně i charakterologickou kresbu. Nezná vyšší jednotu zdánlivě neslučitelných jevů, jeho doménou je pohyb na ostří "buď/anebo", a ten mu neumožňuje, aby následoval Dostojevského, kterému vděčí za tolik myšlenkových i uměleckých podnětů, v jeho největších objevech o člověku. Není sám, kdo nedokáže autenticky prožít a skrze vědomí svých hrdinů tlumočit nerozčleněnou jednotu rozporuplností, která umožnila Dostojevskému předvést lidské nitro jako věčné kolbiště velikosti a malosti, ušlechtilosti a nízkosti, altruistické sebeobětavosti a krajního individualismu, jako peklo i ráj duše zároveň. Sologubovi zůstal odepřen pohled upřený současně k propastným, nebezpečným hlubinám i nedostižnému ideálu, kdy velikost tohoto rozpětí je současně měrem rozsahu svobody člověka, jeho svobodné vůle a volby. Nezná ani onen závrtný zážitek plnosti bytí, z něhož vzešla klasická díla Tolstého a jež v excentričtějších a výlučnějších podobách zakouší v Běsech v předsmrtných chvílích sebevrah Kirillov stejně jako Dmitrij Karamazov, když sní, jak mezi vyvrženci zapěje svou ódu na radost.

Vývoj ruského symbolistického románu dokazuje, že právě tento prožitek existence, který učinil východiskem své filozofie N. Berďajev, nelze ničím a nijak suplovat, že se k němu nedá dospět suchou, racionální cestou, jak se o to

pokoušel V. Brjusov v Oltáři vítězství a především D. Merežkovskij ve svých historických cyklech (a filosofii dějin), neboť tu hrozí, že se rozporuplnost lidské přirozenosti změnila v rozštěpení člověka, v nenapravitelně chorobné rozpolcení.

Toto nebezpečí hrozilo i hrdinovi Těžkých snů, který v průběhu románu vystupuje nejen ve dvou různých podobách, ale spíše ve dvou různých podstatách, které nemohou trvale existovat vedle sebe. V blízkosti Anny jako by vítězilo vždy lepší "já", jako by se Loginova duše oprostovala od komplexů, vin a zloby, očišťovala se a rodila k novému životu. V běžných, každodenních vztazích a situacích, do nichž se dostává jako profesor provinční školy, jako by se toto lyrické, zduchovnělé "já" ztrácelo. Tvář Hamleta pohrdajícího světem, jak jej vidí ostatní, není maska, nýbrž sama podstata druhého Loginova já, která v ovzduší stále absurdnějších pomluv, výmyslů a podlých demunciací neustále zbytnuje a sílí. Nepotlačitelná nenávist k prostředí, v němž je nucen žít, koncentruje se stále výrazněji k reálnému objektu, k jedinci, kterého učiní zodpovědným za všechny nepříjemnosti a všechna příkoří i za živelně se rozšiřující zvěsti o jeho podvrtné činnosti, smilstvech, zneužívání mladičkých chlapců...

Na tlustou, odulou, potměšile pokryteckou tvář cynického kurátora tamních škol Motovilova přenáší hrdina svůj odpor k provinčnímu prostředí, svou denně živenou zlobu a zášť. Nezvládnutelná nenávist k tomuto člověku, jehož pouhou existencí považuje hrdina za svou osobní urážku a výsměch, připravuje konečné rozhodnutí - Motovilov nemá právo dýchat stejný vzduch s Annou.

Toto rozhodnutí je neodvolatelné a Login, hnán "Kainovou zlobou", zabíjí. Narážka na Kaina, která se v textu ně-



kolikrát objevuje, vyvolává však otázku - kde je Abel? Je-li Kain vrahem, je Motovilov obětí, Abelem? Anebo obětním beránkem, Volodinem z Posedlého, z něhož si chorobá Peredonova mysl učinila viníka svých skutečných i domnělých béd? Zabíjí napohled logicky argumentující Login s chladnou hlavou anebo v pomatení myslí? Sama vražda je nízká, úkladná, spáchaná v opilství, navíc velice brutálně, sekýrou, a co je nejhorší - je přenechána někomu jinému, sebevrahovi, kterého Motovilov dohnal do oprátky. Tedy vražda, za níž není třeba se zodpovídat a nést trest.

Nezvyklé je šokující, křesťanským i humanitním zásadám se přičící pojetí vraždy nejen jako ventilu citového přetlaku, nejen jako činu vynuceného tlakem okolností, nejen jako krajního způsobu obrany vlastní existence před hrozbou zničení, nejen jako msty a samosoudu, nýbrž i jako ebeočištění a mravního napřímení. Plyne ze dvou základních skutečností - z pojetí objektu vraždy jako zaživa mrtvého, odlidštěného, zhoubného přízraku, symbolu života, který nelze přijmout, uznat a tolerovat, a z faktu, že tato vražda se nepáchá jen na Motovilovovi (přízraku, noční můře, Nedotykovce), nýbrž na sobě samém. Na rozdíl od Raskolnikova, který v sobě vraždou zabil člověka a uzavřel si cestu ke spáse, Login jako by v sobě zabíjel to, co má společného se skutečností, která ho hnala v té pusté noci zoufalství číhat ze zálohy na svou oběť, co mu brání žít, co znemožňuje (nebo alespoň odhaluje a komplikuje) jeho vztahy k Anně, co v něm probouzí brutální pustošivé pudy. Tak se ovšem i tato vražda stává svého druhu sebe-vraždou, jenomže zabita a zahrnata je při ní životu bránící, hříchem obtížná, "hanebná" ("stavroginovská") minulost, která se mu v jeho těžkých snech zjevuje jako mrtvolná tvář, v níž poznává vlastní, smrtí znetvořený obličej. Odvržena je zavrženíhodná půle rozpolcené, dualistické duše, utlučeno zvíře, aby mohl být zachráněn člověk. Anebo řečeno slovy románu: "Kdo není schopen vzkříšení, musí zemřít."



Tímto kategorickým ortelem se v Sologubově románu otevírá problematika, která je bezprostředně ohlasem okruhu osudových otázek velkých románů Dostojevského, jež se tu objevují v narážkách, replikách, reminiscencích i téměř doslovných citacích, ale vždy v určitém posunu, zjednodušení, schematizaci. Na mezních situacích, které odkazují ke konkrétním scénám Zločinu a trestu, Bratrů Karamazových a Běsů (od způsobu provedení zločinu a závčas se nabízejícího "viníka" až k provinčním "běsům" a syžetotvorné roli výmyslu, intriky či replikám ženských postav Dostojevského v Anně a Klaudivii) formuloval i Sologub ve stopách svého nedostižného předchůdce základní postuláty své filosofie člověka a své immoralistické morálky, blízké Šestovovým východiskům, nevázané ani principy křesťanské etiky, ani jakoukoli jinou morálkou kolektivní, sociální a společenskou. Je-li to filosofie v podstatě tragická (ale nesentimentálně snášející svou tragičnost), pak především proto, že v jejím vzepjatém individualismu, v onom hrdém stanutí "mimo dobro a zlo", odvážném překročení hranic uznávaných za nedotknutelné (a jednou z nejurputněji bráněných, alespoň navenek, je nedotknutelnost lidského života, cizího i vlastního) nemá člověk žádných opor a vodítek. (A že je tato filosofie krajního individualismu problematická, toho si byl vědom sám Sologub a právě svým největším románem, Posedlým, přesně definoval její úskalí; historie Peredonova není ničím jiným než tragickým příběhem vyhaslého mravního citění a vyhasínajícího vědomí, jeho zánikem a smrtí, tragédií beze smyslu a katarze.)

Nejpodstatnější pro pochopení rozdílných východisek Dostojevského a Sologuba je Loginova replika jednoho z osudných dilemat Ivana Karamazova (a cynického kréda hrdiny Zápisů z podzemí): "Kdybych si měl vybrat mezi ukojením své tužby a životem chlapce, který by stejně zemřel, ve jménu čeho bych měl dát přednost uchování cizího života před třeba

jen jediným okamžikem reálné rozkoše?" V okamžiku experimentální prověrky teorie, kdy se hlasatel výsostných absolutních práv individua ocitá v situaci Raskolnikova, odmítá právo kohokoli soudit jeho čin ("kdo rozsoudí, co je dobro a co zlo"), nepociťuje kromě mravní kocoviny a zhnusení spíše způsobem provedení vraždy než samotným zabitím, žádných bodavých výčitek svědomí, nezešílí jako Ivan Karamazov (a Perodonov), nevydává se do rukou světské spravedlnosti jako Raskolnikov, nepřiznává (s výjimkou rozhovoru s Annou) svou účast na vraždě jako Dmitrij Karamazov své pouhé pomyšlení na ni, nezabíjí se jako otcovrah Smerďakov. Nemedituje nad otázkou, zda i "lidská veš" má právo na život, nehledá hlubší filozofické, historické či filantropické zdůvodnění neodvolatelného činu, neodvolává se k polehčujícím okolnostem ani neklesá pod tíží břemena, které na sebe vzal. Po činu jako před činem nepochybuje o tom, že si Motovilov nezasluhuje žít, a jeho jistota je sankcionována Anniným rozhodnutím neodvracet se od člověka, na jehož rukou lplí nikoliv přízračná, nýbrž skutečná krev. Ideální Sologubova hrđinka nezůstává při Loginovi z hlubokého soucitu, lítosti a útrpnosti, proto, aby ho přivedla k pokání, pokoře a přijetí trestu jako předpokladu příštího vykoupení, nýbrž proto, aby spolu s ním právě teď, kdy "zabil zvíře v sobě", překročila hranici přízračné skutečnosti ke skutečnosti nové, autentičtější, svobodnější, vytvářené subjektivním přáním, tedy do říše, již se u Sologuba dostalo názvu "tvořené legendy" ("jako bozi stvoříme nová nebesa a novou zem").

Problematickému hrđinovi, obtíženému hrđelním hříchem, se tak dostalo jako rozhrěšení té nejvyšší hodnoty, kterou Sologub ve svém světě bez hodnot objevit - lásky. Povýšena na princip světa, který "nemá v co doufat", deklarována jako nové zjevení, pojata jako mystický akt, jako nový náboženský kult doby bezvěrectví, jako obětní rituál (v kulmi-

nační milostné scéně vystupuje Anna v roli obětující se pohanské kněžky), stává se přirozeně i tím, co snímá vinu, zahánění přízračné, těžké sny, co nabízí jinou životní alternativu než je pseudobytí ve světě Molinů a Motovilovů, ve světě výsměšné náhody a bezcílnosti.

Ústy Klaudie, hrdinky paralelního milostného příběhu, výstřední vášnivě, marně potlačované lásky k milenci vlastní matky, vztahu osudového a soudného, prokletého a triumfujícího, proklamuje Sologub to pojetí lásky, které se v ruské literatuře prosazovala v pozdních novelách Turgeněvových a bouřlivých milostných dramatech Dostojevského. Tato láska se všemi rysy oidipovského komplexu, odhodlaná vzít na sebe muka zoufalství, matčino prokletí, hanbu i opovržení, má už všechny příznačné dekadentní rysy - přináší milencům radost sladkou jako smutek, radostná muka a trýznivé štěstí, zapomenutí na život i život sám. Je jakousi zvláštní identitou lásky a nenávisti, smyslnosti a duchovnosti, průnikem k hlubinám života i negací života jako procesu a trvání ("prožitek okamžiku"), tedy identitou života i smrti, jediným spalujícím plamenem, který je zároveň i očištnou hranicí. Na této hranici budou později umírat i jiné kněžky nového kultu - Šaňa a královna Gertruda v Tvořené legendě stejně jako Zaklínačka hadů a hrdinky autorových dramatických mystérií.

Aby mystérium zrození v lásce bylo dovršeno, nechává Sologub Logina umírat. Lazarovu vzkříšení předcházela smrt, bez smrti není vzkříšení. Proto od samého počátku románu vyčkává, připravena zasáhnout, smrt. Zjevuje se Loginovi v jeho děsivých nočních vizích, v hororových snech. Pronásleduje ho přízrakem kohosi, kdo mu stojí v zádech, doléhá k němu výsměšným smíchem, probodává ho očima sledujícíma svou kořist. V záloze připravená smrt je pouze jiným jménem pro osud, který diriguje tragédii beze smyslu, zvanou lidský život, kterou chtěl Sologub postihnout v její naturální a



v detailech naturalisticky předvedené podobě.

Jako nástroj smrti vystupuje "dav", "tlupa", smečka krvelačných tvorů, běsové dirigování z pozadí, kteří jako výhrůžka a varování projdou před Loginovými zraky dlouho před tím, než ho opředou pomluvami a zúčtují s ním jako s viníkem cholery, podvratným elementem, úchylným sexuálním maniakem. Běsíci ("posedlí našeho města") kamenují "cizince" za činy, které nespáchal (osud nemůže být v říši těžkých snů jiný než výsměšný a ironický), a bezděčně tak z něho snímají tu vinu, za kterou mu bylo nésti trest, umožňují mu bez pokání dojít očisty a katarze. Těžce raněný Login se na prahu smrti vrací k novému životu. Mysterium se naplňuje, kruh se uzavírá, problematický hrdina dorůstá k mučednické svatozáři.

V této proměně ("vzkříšení") je skryt smysl románu jako mystéria, rozvinutého na nejbanálnější, provinční látce a nejběžnějším, milostném syžetu. A zároveň se v této mystériální (a v jádře modelové, symbolické) historii formují úhelné kameny umělcovy koncepce života, která se obchází bez opěrných chůd nadosobních hodnot, tradičních kritérií dobra i zla, slzavého sentimentu a pokryteckého mravokárství, a která počítá jako s jedinou jistotou s možností člověka vkládat smysl v nesmyslnost dění, tvořit svůj ráj srdce, svou zemi zaslíbenou, svá jiná nebesa. Že tento smysl, tvořený individuálním vědomím, které se programově odvrací od skutečnosti, je něco hluboce zranitelného, nepevného, nespolehlivého, je už otázka jiná, a Sologub statečně přijal i tento fakt. Věděl, že za jeho tvořenými legendami je vždy přítomno posí nerozpoznatelného, nepostižitelného, výsměšného, co jím dodává i ve schvilkách triumfu pečeť tragičnosti bez možností usmíření a katarze, tragédie existenciální.



Básnířka náročných časů

Jaroslav Žák

"Mám rád tvou krásu v přísném stylu," napsal Puškin o Petrohradu. Toto město, "zázrak země severní", je pojmem nejen v ruské a evropské historii, ale i v literatuře. Dějiny národa i dějiny jeho písemnictví se tu nejednou vzájemně zkřížily a proluly a daly vzniknout nepomíjivým hodnotám lidského ducha a činu. Etapy života jeho obyvatel i podivuhodná atmosféra architektury a přírodních podmínek patří k nejúchvatnějším a nejrozsáhlejšími pramenům, k nimž se obrazejí umělci od doby založení Petrova Sankt-Pětřeburhu až po dnešek sovětského Leningradu. Vlastně je to opačně. Umělci se k městu neobrazejí, nehledají v něm inspiraci, nejezdí sem na tvůrčí dovolenou ani na služební cesty za námětem. Promyšlená úvaha, zvažovaná volba tu nemají naději na úspěch. Město samo si své umělce vybírá, zmocňuje se jejich mysli a srdce, jejich duše i pera, připoutává jejich osud ke svému - v triumfu, zkouškách i omylech, v nádheře i chudobě, v životě i smrti. Puškin, Gogol, Někrasov, Dostojevskij, Blok, Bělyj, Achmatovová, Tichonov - nikdo z nich nebyl náhodným příchozím.

Nebyla jím ani Olga Beggolcová.

Obě hraniční data jejího života - 1910 a 1975 - jsou s městem spjata; stejně jako to, co bylo mezi nimi životně nejzávažnější a umělecky nejvýznamnější. A přece básnířčina cesta začínala trochu jinak. Z Leningradu dokonce po skončení studií - přiznává se - utekla. Kam? Blíží k skutečnému životu, tak se tomu obvykle /nejednou zjednodušeně/ říká. Nadšená komsomolka s několika publikacemi pro děti a mládež na

přelomu dvacátých a třicátých let netušila, jak hluboce sroste svými verši a řádky s rodným městem, jak bude vděčná za to, že mu zůstala věrná v dobách nejtěžších, že mu tolik obětovala. Leningrad to byl, kdo jí pomohl v sobě odhalit jediné správnou strunu, skutečně vlastní hlas básnické síly.

Nebyly jím ještě knížky próz, plody novinářské praxe v Kazachstánu a Leningradě, ani básně inspirované budovatelem elánem prvních pětiletok, třebaže všechny nescou pečeť autorčiny prožité účasti. Rázná, revolučně bdělá stanoviska charakterizují mladou žurnalistiku a začínající básnířku. Dívá se tak i na život lidí kolem sebe včetně těch nejbližších. Názory, které zastává a neúplatně prosazuje, harmonují s její nekompromisní, celistvou osobností. Nejsou to pouhá slova, ozvěna strohé doby, ale výraz niterního přesvědčení a vlastního životního stylu. Pokud v jejím spartánství byl odstín okázalosti, roky v obleženém Leningradě ukázaly, že i takováhle naivně mladická demonstrace se může náhle - ve skutečně mezních podmínkách - proměnit a nabýt smrtelně vážného, životně bezpodmínečného, smysluplného významu. A tak třeba i ty noviny na stole místo ubrusu v domácnosti zlatovlasé komsomolky jsou zpětně plny tušivého obsahu.

Nejdřív však přišly těžké zkoušky osobní, rodinné, jež vnesly do tvorby mladého talentu trvalou tragickou notu. Dočteme se o nich v Pokusu o životopis, v klíči, kterým básnířka v závěru života pootevřela dveře ke zdrojům svého díla. Uvedla jím na počátku sedmdesátých let vlastní třísazkový výběr ze svých básnických i prozaických prací. Je jistě příznačné, že sem z rané tvorby autorka zařadila verše výrazně osobního obsahu, které motivicky předznamenávají celkový ráz její zralé válečné a poválečné poezie. Obměňují se v nich připomínky nenávratných ztrát a skutečných návratů domů či myšlených návratů do času dávného dětství i nedávného rile-

neckého a rodinného štěstí neodmyslitelného od zápalu prvních komsonolských generací. Z těchto poloh vzniká téma obecnější, spojující minulost s dneškem, téma paměti, konkretizované řadou obrazů - vlaštovky, písně, cesty... Jejich smysl není v nostalgii, nýbrž v poznání sebe sama i pravých lidských hodnot, poznání ne tolik shrnující, naopak - prodchnuté očekáváním a vírou, že ta "nejhezčí a nejlepší píseň" teprve přijde.

Zde se začíná naplňovat lyrické poslání Berggolcové. Ale aby se tak mohlo stát, musí přijít těžká doba, která do sebe pojme soukromé bolesti básničky a dá jim splynout s osudy všech. Zatím, jak už je to údělem a výsadou básníků tragicky krásného osudu, její verše tuší, že "čas nám znovu chystá své potopy".

A pak ta zlá, velká doba nastává. Město volá své věrné a Olga Berggolcová rázem ví - její čas přišel. Strohá krása Leningradu proniká do jejích veršů, do jejích rozhlasových výzev, znějících v srdcích obyvatel "nejkrásnějšího města". Válka. Blokáda. Život se krajně zjednodušuje, všechno nabývá drsně jasných tvarů, není nad čím váhat. "V boji mohli samozřejmě zemřít, ale život si mohli zachránit jedině bojem," zní aforistická věta ze Simonovovy povídky. K životu teď vede jedna cesta: pro všechny, i když všichni nedojdou, nemohou dojít. Nedojde ani milovaný člověk. Další ztráta. Kolikátá už? A přece "jsme objevili štěstí, jež se podobá nejspíš zázraku...", čteme v patetickém a prostém Únorovém deníku. "Ó lopatko! Ty věrná sestro hlíny..." Takové jsou paradoxy války. Je jím i fakt, že v době ideálního, jindy nedosažitelného splnutí zájmů jedince a celku, v době tisíců anonymních hrdinství, může jedinec vyrůst do nadosobních rozměrů, stát se symbolem všech svých bezejmenných bratří. Olga Berggolcová měla takové draze vykoupené, nádherné štěstí.

"V bouři a hladu, křižování ohněm... takový plamen svobody v nás hořel, jaký nám vnucí budou závidět,"

Únorový deník, Leningradská poéma, Leningradský deník a Tvá kniha, básnické knihy válečného období, první tvůrčí vrchol spisovatelčin, jsou toho dokladem. "Krutý rozkvět," řekne později jeden z jejích přátel.

Olga Berggolcová je ryzí lyrik. Její básnické já je opravdu její vlastní. Hluboký osobní prožitek tvoří předpoklad každé básně. Nenajdeme tu místa chtěná, vyvolaná pouhou vnější potřebou. V tom následovala svůj veliký vzor - Annu Achmatovovou. Básnířčino založení a tragické životní osudy by nic jiného ani nedovolily. Válka, leningradská blokáda dodala intimním polohám veršů Berggolcové definitivně obecnou platnost. Osudové rány posílily tvrdošíjnost básničky, imponující nesmírnou vnitřní silou. Silou, kterou dokázala, bylo-li třeba, projevit i navenek, vystoupit na obranu své práce, svého hlasu proti nepochopení a křivdě.

Záměrně vkládá Berggolcová do názvů svých veršů slovo deník. I v tom se projevuje upřímná, skutečně bytostná lyričnost, která je charakteristická i pro její prózu, zejména pro "hlavní knihu" - podle autorky přesněji "věčný koncept Hlavní knihy" - Denní kvězdy, sled vzpomínek na různá životní údobí i úvah o spisovatelské práci. O válce tu píše ovšem jinak než za blokády v Leningradě, ale o nic méně suggestivně. Například scéna v ženských lázních z kapitol objevených v pozůstalosti spisovatelky, burčující scéna o nenormálnosti, absurditě války.

Mezi zbědovanými lidskými troskami, ničím nepřipomínajícími madony, matky, milenky, bytosti hodné lásky, obdivu, modliteb a zbožňování, se objeví obyčejná, zdravá žena. Její zjev "v té podobě, jak má žena vypadat", "zjev zázračné ženské krásy" vyvolá u podvyživených, nemocných lidí



pocit štitivosti, "báli se dotknout její atlasové, svítivé pleti, jako by byla nakažená, malomocná", zasypou ji nadávkami a výhrůžkami, až nakonec nešťastná žena, která "možná přijela na pomoc Leningradu", prchá v hrůze pryč.

Paměť básníka neselhává, čas ji tříbí a neodbytně vyvolává stále ostřejší obrazy stále hlubinnějšího dosahu. Takové jsou i verše posledního tvůrčího období Olgy Berggolcové. Básnířka se jimi řadí mezi největší lyriky poválečné etapy sovětské poezie. Na oslavě svých šedesátin v milovaném Leningradě se s vděčností přihlásila k těm, kdo na tom měli největší zásluhu - k Maršakovi, Čukovskému, Achmatovové, Pasternakovi. "A samozřejmě ke Gorskému. Od něho jsem se učila náročnosti k sobě, od Achmatovové odvaze," dodala.

Olga Berggolcová měla odvahu brát na sebe "moře slz", ale životu za ně vracela důvěřivě a upřímně sebe celou.

Sbohem, můj štědrý! Já tě milovala.

Ty budeš bohatší. Vše jsem ti odevzdala.

Je na nás, zda dokážeme její nelehký dar přijmout a unést.

## O užitečnosti lingvistů

Květa Koževniková

Někde ve třetí obecné nás posedla hra na budoucnost. Na dlouhé úzké papírky jsme pěkně pod sebe sepisovaly /my dívky/ seznamy všech možných povolání - švadlena, prodavačka, lékárnice a tak podobně - papírky jsme pak vždycky stočily do ruliček a dávaly si je navzájem tahat. Bylo to napínavé. Se zavřenýma očima odrollovávat trubičku, pak v jednom místě říct dost! otevřít oči a podívat se na zabodnutý prst: hurá, stanu se horolezkyní! nebo akrobatkou! Vůbec nejvyšší metou však byla filmová hvězda. Vysoko ceněna byla rovněž učitelka a cukrářka. Naproti tomu z povolání nejubožejších byla metařka a ovšem úplně vespod pod žebříčkem všech hodnot stála flašinetářka a pak už jen žebračka - což svědčí o tom, že naše dětství se konalo v čase dalekém a docela jiném, než je dnešní.

Rozumí se, že ani jednou mi papírek neodrolloval třeba literární vědkyni nebo lingvistku - což jsme vůbec mohly tušit, že taková zaměstnání existují? Copak jsou někde vidět? Ostatně dospělí o nich taky mají jen mlhavé představy. Pokud ještě děláte ve filologii něco tak evidentně užitečného, jako je třeba překládání nebo učení cizím jazykům, bere se to shovívavě na vědomí jako sice škrabáctví nebo tlučení hubou, ale co dělat, někdo to taky musí dělat. Jaké obrvoské úsilí však je třeba vynaložit jen na slušné zvládnutí nějakého jazyka nebo jen na slušné poznání jazyka vlastního, to už si málokdo dovede představit - nemluvě o tom, že překládání i učení předpokládají ještě řadu dalších kvalit a dovedností. Úplně mizerně jste ale na tom v očích světa vzdáleného písennictví tehdy, když se zabýváte tak zvanou teorií.

A asi úplně nejhůř, když se té teorii říká lingvistika. Nemůžete přece každému na setkání vysvětlovat, že jen z důvěrného a detailního poznání jazyka se v praxi jednou může vyloupnout třeba dobrá učebnice, nebo že takový výzkum nejlépe srozumitelných hláskových spojení, nejkratších slov a významově nejsnáze uchopitelné výstavby věty může třeba usnadnit vypracování jazyka letištních hlášení, kde přece stručnost a jasnost je přímo základem bezpečnosti. Ostatně těžko říct, kde a v čem které teoretické poznání prospěje životu. Poznávat je však třeba.

Nicméně lingvista teoretik je na tom s hodnocením svého povolání spíš špatně. Když třeba přijede do lázní léčit si svůj žlučník, obvykle ani moc nevykládá, čím se v tom svém ústavu zabývá, neboť nikdo neriskuje rád nepochopení nebo dokonce posměšek. Však taky jen o svém ústavu pípne při prvním vzájemném oťukávání spolupacientů u stolu, hned se na něj nějaký samostatný projektant nebo referent zatle- mí To vy si vymejšíte ty jazykové koutky do rozhlasů? Jest- li se má říkat kterej trouba nebo která trouba, ha, ha, ha! Vaše starosti na mou hlavu! Pak jedete s týmž tlamou ve vý- tahu a on se rozveselí nad pěkným nápisem V době poplachu PO výtah nepoužívat /vypnutý proud/ - ha, ha, ha, kdopak bu- de užívat výtah, když je proud vypnutej!, ale vy nevyužije- te příležitosti a nebudete nad ním triumfuovat, až ve svém pokoji se pak ťuknete do čela a rozmrzele si řeknete Proč já trouba mu neřek a vidíte, o tom by se měl napsat Jazyko- vý koutek. Ale co. Však si ty ústrky vynahradím - jak?

O tom právě bude příští povídka

x

x

x

### Létající kufr

Konference. Symposium. Kongres.

Pro laika samá vážnost, brejle, grafy a dychtivě vibrující mozky, až to v sálech - velkých, důstojných a zcela bezprašných - jen bzučí.

Určitě nejvíc vědeckého tajemna vyzařuje ze slova symposium: zní exkluzívně a připomíná antiku.

Jaké že dimenze má pro muže vědy taková konference-symposium-kongres? Mnohé. Jednak je to skutečně místo, kde se může poučit, jak myslí a pracují jinde a jiní a nechat si tím opylit myšlenky, aby v nich vzklíčily nové nápady a vydaly pak hojné plody. Takový mozek odborníka totiž připomíná ořešák: stojí sice osamocen, ale nutně potřebuje někde poblíž jiného kolegu ořešáka, aby si s ním mohl vyměňovat pyl svých květů. Také samozřejmě je pro muže vědy taková konference-symposium-kongres místo, kde může uvidět, jak vypadají ve skutečnosti ti, jejichž jména jsou mu známa z odborných publikací. Nemyslete si, to je strašně zajímavé, dokonce zajímavější, než uvidět třeba živého spisovatele románů. Toho si mohu představovat jako živého člověka, protože leccos o něm z té jeho knihy vím, třeba že zná dobře hanácké nářečí nebo že má přímo taneční fantazii nebo je vynikajícím znalcem vín, kdežto co obyčejného vím o takovém autorovi vědecké práce? Je to člověk citový? prostopášník? suchar? - a přece i tohle je uloženo v jeho práci, jenže to už musím být náramně zkušený, abych dovedl odhadnout, jaký člověk ji vytvaroval. Proto ve směru seznamovacím čeká muže vědy vždy plno překvapení a on to ví a těší se na ně. Ukáže se třeba, že autorem nějakého nesmírně svižného a originál-



ního výzkumu je obtloustlý rozšafa, kterého byste šacovali spíš na hostinského z Dolních Bavor. Nebo že autorem řady článků vynikajících exaktností myšlení není vůbec muž, ale tlustoučká řádová sestra středních let, to se ví, že odněkud z Itálie, s blýskavými zlatými brejličkami na kulatém nosíku. Někdy se ale také stane, že představa a skutečnost do sebe zapadnou jako zabroušené: třeba knihu zřetelně koketující povrchní moderností a efektem vskutku sepsal panáček, z něhož zrovna číší snobství, jeho vzhled je hedvábný, mluva voňavá a přednášeje o něčem, přednáší vždy vlastně o sobě - to platí zvlášť ve vědách humanitních. Pak také může vědy čekat na takovém setkání příjemná povinnost ukázat se sám světu. Pro něho, který je zpravidla zvyklý na nenápadnou až ušoupanou existenci mimo osvětlené tribuny, který většinou pilně kutá v ústraní a smolí své výzkumné zprávy, články, monografie s vědomím, že si je přečte - bude-li to dost dobré a bude-li mít štěstí - jen pár zasvěcenců, co těm jeho věcem rozumějí, pro něho je taková konference-symposium-kongres něco jako sjezd sekty, roztroušené po celém světě, setkání, na němž konečně i on může vystoupit na scénu a mít šanci, že dojde hlasitého aplauzu zástupu stejnověrců schopných ocenit jeho řeholi a intelekt. Ba co víc - všude kolem i za zdmi sálu vládne atmosféra zdvořilosti a uctivého zájmu veřejnosti. Místní noviny otisknou zprávu, že to a to se koná tam a tam, na televizní obrazovce se na okamžik mihne zasedací sál, muži vědy bývají někdy dokonce označeni jmenovkami, které si nonšalantně zapomínají sundat s klopy, i když se odeberou k prohlídce místních památek nebo k nákupu do obchodů.

Ano. Ale co když je účastníkem té vědecké hostiny žena?

Dr. Eva L. vyndala kufr a nejprve uložila na jeho dno svůj referát, pečlivě přepsaný na stroji a podtrhaný červe-

nou tužkou v místech, která měla v úmyslu zvlášť vypíchnout, a opatřený závorkami tam, kde by se dal výklad eventuálně zkrátit. Pak ale zase referát vyndala a rozhodla se strčit si jej do kabelky - bylo do něho investováno příliš mnoho času a úsilí a nemohla si představit, že by ho dala z ruky, měla vystoupit na tak kompetentním a ještě k tomu mezinárodním fóru poprvé. No a pak se oddala těm nejpříjemnějším, i když rozčilujícím a vyčerpávajícím úvahám o tom, co do toho kufru vybrat ze svého šatníku. Kufr vědkyně nemůže být obrovský a nabitý jako kufr dámy jedoucí do lázní. Musí přitom obsahovat vše, co potřebuje žena, která nechce vypadat jen jako dobře jdoucí stroj na myšlení. Zvlášť je třeba uvážit trojí základní typ oblečení: v čem budu číst referát /nepřehnat to ani se střízlivostí, ani s nápadností, rozhodně však být elegantní/, v čem pojedu na nějaká ten výlet, prohlídku města paod. /nejlépe proměna v mladistvě vyhlížející sportovní typ/, a co budu mít na sobě na závěrečném večírku, koktejlu nebo něčem takovém, co se tam určitě bude konat /to už musí být skutečně něco žensky efektního, ale pozor! úplná proměna myslitelky ve společenskou blýskavici rovněž nevhodná/. A do toho všeho je ještě třeba zakalkulovat možné počasí.

Konečně byl kufr hotov. Ostatně to nebylo jen dílo okamžité inspirace, ale jen závěrečný akti dlouhodobého uvažování předem. Dr. Eva L. se šla osprchovat, protože onoho srpnového dne bylo vedro, to mimořádné tropické vedro, které se čas od času zmocní Prahy a udělá z ní rozžhavenou ohnivou pec. Rozhodla se, že si ten krátký let do Varšavy, kde počasí nemůže být o moc jiné, zpříjemní tím nejletnější oblečením, které vlastní, a vzala si na sebe prostinké bílé plátěné šaty bez rukávů s černými puntíky kolem širokého výstřihu, šaty vyrobené naším oděvním průmyslem a prodávané za pouhých sto dvacet korun. Do ruky vzala kabelku a lehký bílý

svetýrek. A v tomhle oblečení také zmizela z očí doprovázející rodiny, osmileté dcery, dojaté babičky a manžela, klasicky spokojeného s vyhlídkou na pár dní změny.

Přeneseme se teď rovnou oblečeným modrošírem na místo děje a vynecháme ten vzrušující nadmračný zážitek, kdy se napřed na zemi všechno menší a menší, až je z toho najednou jen taková zelenohnědá maketa s modelem vesnice a modelem starého hradu a modelem městečka -

Pak se přes to všechno protáhne šlem oblačného kouře a ten houstne a už je tu pára, už to dole zmizelo, jen sem tam se v mlžných kupkách na vteřinu objeví zelená trhlina a drc a jsme ještě výš a dva drcy a jsme docela vysoko, mlžné moře už je hluboko pod námi a my plujeme mraky: některé vypadají jako naškrobená fižička, jiné jsou načepýřené bílé chomáčky, jako by to byli spící oblační ptáčci, zase jiné jsou zubaté bílé nadštiky, a pak jsou tu popelavé mlžiny a celý růžový vzorník červánků a potulná kouřová znamení slunečního ohně -

ale dost, opravdu vynecháme ten nadmračný zážitek, začneme klesat a nalítávat v kruzích na město a drc do země a už jsme tu.

Zase je tu tedy letiště, stejné horko jako v Praze, ale jiné uniformy kolem a hluk řeči plný polských sykavek, razítko do pasu, zavazadlo -

ouha, to právě ne.

Stala se ta náhoda, která v literatuře zní jako vymyšlené anekdota a v životě jako napodobená literární zápleтка. Zavazadlo nebylo a šest cestujících z Prahy, které ta smůla potrefila, zvládlo ihned a bezpečně a navždy polské slovo "valizka" ve všech pádech, jak si ho mezi sebou skoro dvě hodiny přehazovali celníci, úředníci a zřízenci letiště tak

dlouho, že se zjistilo, že v Praze bylo šest zavazadel omylem naloženo do některého jiného letadla a teď jsou buď v Paříži nebo v Moskvě nebo letí do Káhiry nebo jiné světové štace, zkrátka zatím nejsou.

Přijďte zítra, to už tu určitě budou.

Takové náhlé vybočení z předpokládaného chodu věcí je situací, v níž se ovšem každý chová jinak. Dr. Evě L. především zatrnulo při pomyšlení, že by teď její referát lítal někde v povětří, a pochválila se v duchu za to, jak prozíravě jej uložila v kabelce. Tím pro ni věc rychle ztratila na tragičnosti, v níž se právě zmítal jeden spolupasažér z Prahy, který lkal nad podklady k zítřejšímu jednání uloženými v kufříku, a jež právě drtila jednu paní v cestovním kostýmku, docela zničenou z pomyšlení, že dnes v noci nebude moct spát ve svém pyžamu. Dr. Eva L. si řekla výborně, je tu malé dobrodružství, odjela autobusem do neznámého, teď už skoro nočního a už proto vábného města, vyhledala hotel, kde měla být ubytována, a tam se ohlásila u slečny, která seděla v rohu u takového stolečku s velkou cedulí Účastníci sympozia. Slečna ji přivítala, zapsala, vydala jí černou aktovečku plnou cyklostylovaných materiálů ke všem zasedáním a sdělila jí číslo pokoje. Kde máte zavazadla? Valizky? zeptala se a Eva jí odpověděla důstojně Mám jen tohle, zakývala svou kabelku a svetráčkem a vychutnávala překvapený obličej té dívky.

V pokoji si pak zakázala tesknit po svých pantoflích, zubním kartáčku a jiných vymoženostech a věnovala se raději prohlížení materiálu z černé aktovky. S uspokojením zjistila, že její referát bude pozítří, to bylo dobré umístění, na začátku totiž člověk riskuje, že bude říkat přítomným něco, co je pro ně úplně banální, na konci zas, že jen bude z valné části opakovat již řečené. Pak ještě probrala seznam



účastníků. Potěšilo ji, že uvidí některé své známé, ale těch moc nebylo, protože k vědecké špičce ani podšpičce rozhodně nepatřila a taky byla ještě poměrně mladá na to, aby znala široký okruh kolegů z celého světa. Pak se uložila do postele a snažila se filozoficky uvažovat o potvorných schválnostech civilizace. Jen aby zítra bylo taky tak teplo.

Naštěstí bylo ráno krásné, a tak se rozhodla, že si nedá ujít zahajovací ceremoniál, který se měl konat v deset hodin. Pro svůj kufr si zajede na letiště za poledne. A teď, co se dá dělat, půjde na to zahájení ve svých bílých šatičkách za sto, dvacet korun.

Každá taková konference-symposium-kongres dodržuje jistý ustálený, obecně přijatý rituální model, to už dr. Eva L. znala z domácích zkušeností. Bodem prvním je příjezd, který žel, je roztroušený v prostoru a nedá se tedy dost dobře pozorovat. Už při něm se ovšem tisknou ruce, rozpřahují náruče a nadšeně hlaholí, jako by se tu chystal sjezd rodáků nebo absolventů stejné školy, případně rozsáhlá sešlost příbuzných na pohřbu. Hned padají dotazy po zdraví a dětech, a ještě téhož večera u vína co že dělá James, Hinrichs, madame Oignard a Nikita Petrovič, prof. Sizuko, Franz Kutschera nebo Harald Gustafsson, kdo teď spolupracuje s kým a na čem, kdo měl úspěch a kdo utržil ostudu, kdo toho nechal, koho vyhodili ze sedla, kdo si koupil dům, kdo umřel, oženil se, vyznamenal se nějakou pikantní milostnou aférou - zkrátka zájmy na chlup takové jako v nějaké malé, navzájem se pozorující, všelijak kamarádící i nevražící vesnici, jenže ty chalupy jsou trochu víc rozházené po všech stranách světa. Celou sešlost pak lze poprvé obhlédnout na slavnostním zahájení, které už z toho důvodu jen moc málokdo vynechá. Takže dr. Evu L. přece jen mrzelo, že se tu uvede v tak prostinkém oděvu.

De velkého sálu se dostavili všichni ještě svěží a plni chuti do díla i chtiví podívané a napjatí jako koníci před startem. Zatímco u předsednického stolu se odehrávala nejméně zajímavá část úvodního rituálu, slavnostní projevy, v nichž pět řečníků po řadě dlouze ujišťovalo, že toto setkání bude především pracovní a bude se krutě šetřit časem, oddávala se Eva pozorování účastníků. Nejdřív věnovala pozornost přirozeně části ženské. Takové vědecké společenství se chová tak trochu i jako koedukovaná třída. Vedle soupeření všech ve všem je tu hřiště pánské, kde chlapečci hrají mezi sebou o první místa, a hřiště dámské, kde holčičky zas soupeří o místo první dámy oboru, přičemž oba tábory se navzájem bedlivě po očku pozorují a moc jim záleží na tom, aby jejich výkony došly patřičného ocenění na druhé straně. Proto je důležité na začátku odhadnout zejména své partnery stejné základní kategorie, a to po všech stránkách. Obhlídka ženské části symposia nedopadla zrovna povzbudivě. Podle jmen účastnic ru čekala silná konkurence a podle zevnějšku zřejmě také. Vypadám jako služtička, kterou omylem pozvali na dvorní ples, pomyslela si Eva a utěšila se myšlenkou, že to odpoledne napraví, hned jak bude mít svůj kufr.

Mezi pánskými kolegy uviděla profesora Miladinoviče, a to ji potěšilo. Byl to krásný prošedivělý starší pán, vlastně už na prahu skutečného stáří, s ohnivým jižním pohledem a obrovskou vialitou ve vědě i společenském životě. Loni se mu trochu věnovala při jeho návštěvě v Praze. Bude tedy o koho se opřít.

Skončila slavnostní část a přešlo se k hlavnímu referátu, společnému pro všechny sekce. K tomu účelu jsou zpravidla vybírání ti nejváženější a nejzasloužilejší pracovníci oboru. Neočekává se tolik od nich průbojnost a novost myšlenek jako spíš nadhled, shrnutí a vytýčení. Bývají to

většinou kmeti. Také tenhle kmet byl takový a všichni teď měli možnost uvažovat o tom, jak je asi těžké dopracovat se takové velkorysé jednoduchosti myšlení a prostoty výkladu. Pane na nebi, jak se proti tomu tváří učeně a namyšleně můj referát, říkala si Eva a rozhodla se ještě večer přečesat některé formulace a hlavně zaskromnit závěry. A už cestou na letiště o tom uvažovala, ačkoli jí krutě - protože si ve jménu kufru odepřela oběd - kručelo v břiše.

Ale zavazadlo nebylo.

Zase se tam sešlo všech šest potrefenců, znovu se rozčileně dohadovali se zaměstnanci letiště, ti byli nesmírně zdvořilí a ochotní, ale při nejlepší vůli nemohli vydat něco, co lítalo kdesi nad zeměkoulí a nikdo nevěděl kde.

Teď teprve to začínalo být nepříjemné, ale Eva si ještě nechtěla připustit myšlenku, že by tady kufr ani do zítřka nebyl, v čem by proboha četla svůj referát. Prozatím to ovšem musí zvládnout jen tak. Bude jen zapotřebí zakoupit zubní kartáček a jiné drobnosti.

Když po návratu z letiště vstoupila do menšího sálu, kde se konalo dílčí zasedání její sekce, právě zahajoval svůj referát nějaký Angličan. To se dalo snadno poznat, i kdyby ten člověk nemluvil tak znamenitě anglicky a neměl u svého jména v seznamu účastníků poznámku GB. Takový zástupce ostrovní vědy, váží-li si sám sebe, musí totiž přednášet v oblečení pokud možno pohybných společenských kvalit a v co možná ležirní vnější úpravě. Nesmí také začít příliš vážně, anglický bontón velí, aby napřed pokud možno shodil a zironizoval sám sebe i své téma, případně svou vědu vůbec, nasadil laškovný tón, jako by o nic nešlo, pak teprv přešel k vlastnímu výkladu, ale i v něm někde uprostřed ucvrnkl do publika nějaký ten sebezničující vtíp.

Může třeba zahájit takhle:

- Koupali jsme se s přítelem v řece. To se Angličanům stává nálokdy, ale stává se to. Můj přítel přeplaval řeku a zavolal na mně: John, jsi tam? Já na to: Ano, jsem pořád tady. Minili jsme totéž místo - tam, tady - jenže viděné z jiného hlediska. Těmto odlišným předpokladům mluvčích, tedy pragmatickému aspektu řeči, je věnován můj referát. Tedy, ehm... pokud se tak dá nazvat ta volná causerie, kterou bych vás rád pobavil, v teorii nejsem přeborník.

Kdyby Angličan tenhle sebezničující mrav nedodržel, byl by svými krajany pokládán za omezeného náfuku a důvěra v solidnost jeho bádání by tím beznadějně utrpěla. Po Angličanovi následoval jako úplný opak Němec středního věku ve vzorně vyfutrovaném saku, tváře vážné, pravítkovitého držení těla:

- Kritérium hic et nunc je, jak známo, součástí pragmatického komponentu prostředků funkčního charakteru, jejichž třídění nebylo dosud uspokojivě vyřešeno. Mějme výpověď s časovými operátory typu Před prázdninami... o prázdninách... po prázdninách. Podle Wuschovy klasifikační tabulky...

Každý z posluchačů hned viděl, že teď jde do tuhého a že musí dávat bedlivý pozor, chce-li obohatit své duchovno. Když se takhle u řečnického stolu vystřídalo pět mužů, vystoupila na podium žena. V sále bylo okamžitě cítit, jak příjemné je to osvěžení. Málo platné, jeden půl lidského světa je vždycky fádni. Byla to Polka a Dr. Eva L. si pilně dělala poznámky, referát ji zaujal, ale zároveň stačila ocenit tu ženu jako takovou.

Vědecké ženy to totiž mají pořád ještě dost těžké. Protože, jak známo, mají ve vědě za sebou poměrně málo historického času a dosud jsou - aspoň na sympoziích a jiných veřejných kolbištích - přece jen v menšině, trpí často jistou



psychickou rozkolísaností. Na jedné straně existuje v každé zemi už zcela vykrystalizovaný a mezinárodně vzatý na vědomí model učence pánského, podle jehož vzoru by bylo možné se řídit, na druhé straně žádný pánský vzor nemůže plně vyhovovat potřebám ženské náтуры. Z toho plyne dvojitá nebezpečí. Budete-li ten model v jakémkoli národním vydání napodobovat /dejme tomu se chovat sebejistě a s šedivou neosobností, jako že vám záleží jen a jen na faktech samých a myšlenkách o nich/, vyvoláte u mužů cosi jako naježený despekt a u žen něco závisti, leč i soucitu zároveň. Vyjdete-li naproti tomu na veřejnou vědeckou scénu cinkajíc všemi svými půvaby, vznikne nebezpečí, že budete mít úspěch, po kterém v tuhle chvíli zrovna netoužíte. Obklopí vás houf kolegů se zřetelným úmyslem co nejrychleji nasměrovat tok konverzace k tématům spíše neodborným. Váš starý profesor vám potřeše pravici a místo aby zaujal stanovisko k tomu, co jste přednesli - a v tuhle chvíli po tom toužíte, každý si přece chce ověřit, jestli je na správné cestě - pyšně zahlaholí: Pánové, paní kolegyně je nejkrásnější členkou mého vědeckého týmu. /A co má konfrontace způsobit členění prostoru v projevech různého typu?/ Pro vědeckou ženu to prostě vypadá na dilema: buď budou diskutovat k mému referátu, nebo budou říkat máte krásné oči. Achich ouvej, jak jen najít ten správný směr? Odložit ambice a upadnout do skromné ženské nevýraznosti, zaplňující jako tichá štafáž konferenční arény nebo kuňkající za katedrou své referáty, které, ať podávají sebeinteligentnější výsledky přemýšlení, jsou v tomhle balení absolutně nepřitežlivé? Jakmile se Dr. Eva L. trochu v tom vědeckém soutěžení zorientovala, rozhodla se pro sebe, že nezbývá než jít na to po svém, což, stručně řečeno, znamenalo asi toto: k tomu, aby je zaujaly přednášené myšlenky, nesmím ani zneužívat tribuny k účelu předestření svých půvabů, ani zas přestat být sama sebou. Věda

není vůbec jediná, věda je tolikerá, kolikeré je lidstvo, a ženské lidstvo má za povinnost vložit do svého uvažování svůj smysl pro každou drobnost, pro praktické využití věcí a taky schopnost sepnout v pozorování dohromady jevy, které by nějakého znamenitě abstrahujícího fantastu nikdy nenapadlo vidět jako souvislé. Rozumí se, že o tom všem musím mluvit přirozeně a nesnažit se dělat ze sebe jelínka, když jsem srnka. A taky mi nesmí záležet na tom, aby mě uznávali muži, záleží na tom, aby mě uznávali ti, co věcem rozumí.

Už z těchto úvah je vidět, že Dr. Eva L. byla šikovná a dovedla vzít věci za správný konce. Ale taky, že byla přece jen začátečník, který nade vše touží po ocenění a obdivu pro sebe a je možná ještě té chiméře ochoten obětovat i víc, než co si zaslouží. Ostatně ono se řekne chiméra. Pohrdat oceněním a potleskem může být taky jen plod neschopnosti nebo hloupá mizantropie. Asi jen ten, kdo už prošel ohnem úspěchu a vzal si z něho poučení, ví, jak náhodně může být jeho plamen rozdmýchán /proto nepřičítat zásluhu jen sobě!/ i jak rychle může být uhašen energickým zákrokem zvenčí /a proto nelpět na něm přespříliš!/. Však také jen zcela ohnivzdorné lidské látky odolají žáru úspěchu bez úhony a dokáží stejnou měrou si ho vážit jako být na něm nezávislí. .

Teď Eva poslouchala tu Polku, jak jemnými intonacemi, pauzami a lehkou gestikulací odstiňuje a dokresluje smysl svých slov a svou elegantní postavičkou vytváří podmanivý kontrast s přísným řečnickým pultíkem a černou tabulí za zády.

- Docházím k závěru, pohodila malinko hlavou, jako rodlávají mladé dívky a pohlédla sálu přímo do očí. - Nulová reakce v autentickém dialogu, tedy to, co se jazykově jeví jako nerepliky, má zpravidla buď svůj komunikativní smysl /mlčím, protože dávám najevo, že nevím, chci mlčením urazit apod./ nebo je komunikativně symptomatická /v příjmu došlo

k šumu, adresát neslyšel/. Nemá ovšem povahu nulového znaku, neboť v dialogu je replika sice očekávaná, nikoli však závazná.

Živý potlesk. Také komunikativní replika, pomyslela si Dr. Eva L. Byla v tu chvíli tak spravedlivá, že pociťovala jen a jen uspokojení nad tím, že se někomu tak dobře daří uskutečnit její vlastní ideál.

Když odpolední zasedání skončilo, vyběhla si koupit ty nejnnutnější rekvizity, které jí chyběly k životu. S toaletou byla rychle hotová - stačilo se přičíslnout a šup na večeri a vrhnout se do víru společenského života sympozia. Vlastně dneska ještě ne tak docela. Dokud nebude mít své vystoupení za sebou a nezíská jistotu, že to, na čem v poslední době pracovala, může být zajímavé a užitečné i pro jiné, nebude mít patřičný klid a náladu i pocit, že má právo chovat se jako rovnoprávný člen téhle společnosti.

A už tu byl první večer a s ním čilé hemžení zcela podle zmíněného obecného modelu. Nikdo nezahálel. Během takového večera se totiž dá dělat velké množství věcí. Mezi jiným je možné: vyměňovat si názory na uslyšené a na odborné problémy vůbec; snažit se vytahovat z druhých rozumy, abych věděl, co kde letí a co kdo chystá; snažit se seznámit s těmi, koho bych rád poznal, a to buď podle mé odborné orientace, nebo podle toho, kdo mi může být užitečný /viz např. pozvání na nějakou další konferenci-kongres-symposium/ nebo také podle toho, kdo se mi líbí /směr muž - žena, žena - muž/; plést všemožné dobré i škaredé intriky; užít si volnosti a přimknout se k nějaké veselé až pijácké společnosti; nechat sebou smýkat, jak náhoda dá; tiše zmizet a jít si objevovat cizí město, do kterého mne osud zavál; tiše zmizet a jít si do svého pokoje kutat na svém referátu, případně zítřejším diskusním příspěvkem, aby vypadal pokud možno geniálně a zároveň téměř zcela improvizovaně - to je zvlášť



efektní!; využít příležitosti a pořádně se prospat.

Dr. Eva L. měla trochu smůlu. K jejímu stolu si přisedly dvě kolegyně středních let. Patřily k odrůdě siamských veverek, které se neodvažují pustit se jedna druhé, aby nevypadaly samy, pořád hopkují spolu a usilovně konverzují, aby to vypadalo, jako že se kdovíjak dobře baví. Tak se odsuzují předem k tomu, že se vůbec bavit nebudou. Čtvrtý u stolu byl mladík, jeden z dnešních referentů, jehož výklad se pohyboval v mlžinách abstrakce a byl tak prošpikován terminologií, že to musel být buď extrakt nejvyššího poznání, nebo naopak docela jalové povídání, to se Eva neodvážila posoudit. Bylo to samé "relevance operátorů pro heterogenitu entit" a "inverznost relace participantů", samé modely a schémata a jen dva tři podivuhodně neživotné příklady /Valentina je manželkou Valentinovou, Hubert je bez slepího střeva.../ poskytovaly milosrdně záchytný bod. Muž shltl večeři a důležitě pílil věnovat se svým vědeckým rejdlům.

Dr. Evě L. taky trochu kazily náladu i její prostýnké, za tu dobu už nutně okoukané bílé šaty. O tom, že její kufr zatím možné koná i cestu kolem světa, se rozhodla nikomu se nezmiňovat. Připadalo jí hloup= jakoby se omlouvat, že má na sobě pořád to jedno oblečení. Ostatně všem by to stejně nemohla vysvětlit. Rozhodla se přidat se na chvíli k veselému kroužku, který se začal vytvářet kolem profesora Miladinoviče. Nějak to dokázal, že se tu shromáždily nejmladší adeptky oboru. Kroužek těch svěžích boubelinek byl docela okouzlen tím, jak nezištně jim právě profesor rozdával šarm a životní zkušenosti:

- Moje teorie pyramidy, říkal právě a přátelsky mrknul na přicházející Evu /ale že by moc nadšeně, to taky ne/. - Pyramida se skládá ze samých kvádrů, jak známo, a to kvádrů v podstatě stejných. Dole jich musí být hodně, aby ty nahoře



dobře držely. Kvádry jsou, jak již řečeno, zhruba stejné. To znamená, že i ten, který se dostal až docela nahoru, může být úplně stejný jako ty dole, a nejen to, vlastně na kvalitě toho kvádrů nahoře tolik nezáleží jako na vrstvě spodní, ta musí být nejsolidnější, ta je pro pyramidu relevantní. Ale nahoru se dostává pořád méně a méně kvádrů, nemůže jich tam být víc, než si žádá rozměr pyramidy. Proto špička ve vědě, milé dívky - přesněji ovšem špička vědeckých organizací, všílajaké ty akademické významnosti a zejména lidé v čele vědeckých institucí - proto špička ve vědě nemusí být, milé dívky, vůbec ten kvádr nejlepších, respektive kvalitativně nejhodnotnější, může to být prostě jen ten, který není horší než ostatní, ale dovedl se šikovně postavit, když se pyramida stavěla. Nebo ani to ne, prostě náhodou padl stavitelům do ruky.

- Ale pane profesore, zasmála se jedna boubelinka, vy sám přece také patříte k akademickým významnostem.

- A kdo řekl, že nejsem stejně dobrý kvádr jako ti ostatní? A mimochodem, tak vysoko zase nestojím, abych si mohl dovolit být třeba zvětralý nebo zpuchřelý nebo šišatý.

Profesora Miladinovišče rozpaloval vlastní důvtip. Víno žbluňkalo do pohárů. Tady se bude za chvíli zpívat.

Eva si vzdychla, nedá se nic dělat, musí ještě popracovat na referátu. A taky se na to dobře vyspat. Měla dojem, že si profesor ani nevšiml jejího odchodu, byl cele zaujat okouzlováním boubelínek.

Ráno třetího dne bylo stále ještě teplo a slunečno. Eva hned před snídaní telefonovala na letiště, rozhodnutá dojet si pro své svršky taxíkem. Ale nebylo to nutné. Zavazadlo ve Varšavě nebylo a Eva pochopila, že je zbytečné dělat si naděje. Někde v jedenáct hodin na ni dojde řada. Nedá se

nic dělat, musí zůstat tak, jak je. A jako dobrý chirurg před operací rezolutně vyhodila z hlavy všechny podružné zbytečnosti. Až ji samotnou překvapovalo, jak rázem přestala myslet na své oblečení a obsah svého kufru střízlivě přičetla k životním ztrátám. Aspoň že je teplo.

- Dobré jitro, jak jste se vyspala, naše bílá paní /white lady/, pozdravil ji před vchodem do jídelny Angličan z včerejšího dopoledne. Už se těšíme, co nám dneska povíte.

To Evě dodalo myslí, ale přesto pokonverzovala s Angličanem jen s přátelskou zdrženlivostí. Chtěla si uchovat myšlenky pečlivě urovnané a neroztřásat je teď žádným vzruchem, a ten by, zvláště vzhledem k jejím bídným znalostem angličtiny, další rozmluva nutně znamenala. Posnídala u stolu, kde bylo prostřeno jen pro jednu osobu, zaujala místo v sále a sledovala průběh zasedání pozorně, ale bez vnitřní účasti. Registrovala a dokonce si i zapisovala, co říká její předřečník Rus Izmajlov, ramenatý muž s velkou hlavou novorozeněte, z níž se dívaly nesmírně laskavé a smutné oči velmi dospělého muže. Nečetl vůbec svůj text, ani se do něho jedinou nepodíval, a přece mluvil plynule, hladce a vysoce logicky. Ačkoliv vlastně polemizoval s mnohými, i přítomnými, autoritami, ba i s autoritami z vlastních řad, dělal to způsobem tak jemným a plným vážnosti k mínění druhých, že už tím získával na svou stranu. Eva si říkala, tohle si pak v klidu musím pořádně projít, ale to už zaznělo její jméno, vstala ze svého místa a s trochu rozbušeným srdcem vyšla ke katedře.

Tak a teď stojí poprvé v životě před shromážděním tak velkým a tak dobře znalým věci. Desítky očí zaměřených na ni. Teď jsou ještě pozorní i trochu zvědaví, jak se projeví tahle nová tvář, ale co za chvíli, nebudou se nudit, povídat

si, odcházet? Ještě dobře, že jsem se těch pár prvních vět naučila nazpaměť, kmitlo Evě hlavou, jinak by se mi pěkně třásl hlas. Ten se jí stejně trochu zatřásl, odkašlala si - a najednou to tady bylo. Ten zvláštní a těžko popsateľný pocit, kdy se člověk jakoby odpojí sám od sebe, v hlavě se zapne jakési druhé, vyšší myšlení, najednou se pohybujeme v prostoru vědomí s lehkostí a jistotou vládce, opakujeme kroky a tahy známé a mnohokrát předtím již vykonané, ale není to přitom jen opakování nacvičeného, je to znovu ta prvotní objevná cesta, jenže teď už nás nic nemate, na křížovatkách neváháme, nenarážíme na houštiny, známe bezpečně směr a cítíme, jak je to důležité, protože teď najednou nejdeme po té cestě sami. Jako horský vůdce máme teď za povinnost být v čele a vést za sebou ty ostatní - snad proto teď, dokonce právě v tuhle chvíli veřejnou nalézáme ještě lepší drobné zkratky, splháme s nenadálou snadností k jasnému a zřetelnému cíli, otvírají se nám další obzory a perspektivy v tak široké a ostré viditelnosti jako snad předtím nikdy.

Referát byl dobrý. Eva to cítila v každém nervu už když se vracela na své místo. A přesvědčila se o tom za hodinu, když začala diskuse. K jejímu referátu se mluvílo. Kdežto o věcech průměrných a nezajímavých se většinou moc nemluví. Obecně vzato jsou totiž diskusní příspěvky v zásadě dvojího typu. Jedny, nesené ohledem zdvořilostním nebo zájmy "mimo-vědeckými", jak zní ušlechtilá odborná hantýrka, a druhé, ty opravdové, které připomínají ne snad nějaký tupoduchý souboj ani snad bravurní šerm, spíš je to, jako by na předmět, osvětlený z určité strany, začaly vrhat další světla reflektory zavěšené v nejrůznějších místech. Ten, kdo pronesl referát, k němuž se pak hodně diskutovalo, bývá často udiven: některé ty paprsky jsou třeba úplně mimo a ni ten jeho předmět nezasáhnou, ale jiné, vida, v jejich světle se objevila nějaká nová proporce, dosud neviditelný úhel, nečekané nové průsečíky vztahů.

Diskuse k předneseným příspěvkům má ovšem také svůj ustálený rituální model. Sluší se například, aby se napřed vyslovily autority. I vyslovují se tedy napřed autority nebo ti, kdo se jimi cítí být, a teprve potom odborníci střední kategorie, na závěr pak se osmělují s pípnutím Měl bych jen malou poznámku zástupci vědeckého plebsu. Vždycky se v takovém plénu vyskytnou lidé zřetelně využívající diskuse k tomu, aby se sami předvedli - houby jim záleží na tom, jestli mluví ke zvolenému referátu, ten je jim totiž jen záminkou, ke které obratně přišijí něco z toho, na čem si právě doma vyšívají a v čem se mohou blýsknout. Vůbec to blýsknutí, jak to je lákavé! Někdo schválně sype z rukávu odkazy na literaturu co nejsvětovější a co nejméně dostupnou, jen ať mrkaj, co všechno má být triviální samozřejmostí pro nás pravé vědce, někdo se zvláštní oblibou cituje názvy cizích prací v originále, aby předvedl jako něco přirozeného svou ale úplně bezva výslovnost, jiný volí metodu dotazů a nevinně se táže referujícího, jak že ten chápe pojem ten a ten/nejlépe se hodí k takovému dotazu pojmy pokud možno základní, ale obecné a různorodě interpretovatelné jako např. "Jak chápete jazykovou funkci?"/, jaký je jeho postoj k názoru toho a toho badatele /zde naopak výhodné mířit k dílčí složce určité konkrétní teorie, např. "Jaký je váš názor na Peecovo pojetí aktartů"/ - zkratka vlastně toho chudáka veřejně zkouší, jestli umí to, co zrovna zvládl on sám. Ale vždycky se také v diskusi najdou vzácní jedinci schopní přiblížit se stanovisku toho druhého, pokusit se zároveň podívat se na cizí problém jeho i svýma očima, a takový diskusní příspěvek je ovšem ten nejvzácnější paprsek toho pravého světla. Věru nerozumné je proto každé soukromé tajnůstkářství. Kdo si schovává veřejné vystoupení až do té doby, kdy bude mít promyšleno všechno do puntíku, nutně zkrachuje: buď se nevypořádá se svým tématem nikdy, nebo nakonec sesmolí něco zcela planého.



Dr. Eva L. vyjela po obědě výtahem do svého sedmého poschodí snadno a lehýnce jak v rozkmitané houpačce a zalítla do svého pokoje jak ptáče do ráje. Jásala v ní každá žilka, přesněji řečeno, teprve teď, když ji nikdo neviděl, teď si dovolila to pravé vnitřní jásání: hurá, chytla jsem býčka za rohy, sedím koníkovi pevně v sedle, šlapu si to po dobré cestě! Pryč s obavami, strachy a s mindrákem. Tak to v ní hrálo radostí i přestálým napětím, že pocítila potřebu ulehnout a tu vibraci ve svém vnitřním soukolí zas hezky zklidnit, aby se kolečka nerozletěla. Ale myšlenky jí smýkaly na všechny strany. Jaká škoda, že tu není aspoň někdo z mých pražských kolegů! Jednak je v tom vlastně taky jejich práce, a pak - úspěch je přece jen tehdy úplný, když ho vidí někdo z mých lidí! Komu to můžu vyprávět - třeba i v rodině - aby si nemysleli, že se chci vytahovat? V rychlém defilé se jí honily hlavou poznámky z diskuse, ale ty energicky zahнала pryč - to si promyslím až potom. A už se těšila, jak si to bude promýšlet dál. Taky se rozhodla, že půjde za tou včerejší Polkou a pokonzultuje se s ní, ještě včera by se neodvážila, ale teď je všechno jiné, teď už tu není v davu statistů. Pak se ale neodbytně vynořil zase ten nešťastný kufr. Aspoň teď kdyby se mohla převléct! A co dnešní divadlo? A co zítřejší večírek? Zrovna teď, když už si začala připadat vesele jak na školním výletě, žádné napětí, žádné plánování práce, nečeká ji žádné vaření, žádný úklid - a takovýhle malér!

Nebudem už ani zbytek sympozia popisovat. Ještě se vystřídalo několik řečníků /mezi nimi jeden příšerně tvrdohlavý Nor, který si vzal do hlavy, že bude mluvit polsky, když už se tu polštinu učí, a že bude mluvit, a ne jen to číst, ale šlo mu to příšerně ztěžka, namáhavě lovil slova a pak je ze sebe po slabikách vyvrhoval - rze-czy-wis-tósc nebo przy-po-rząd-ko-wane - a namáhavě lepil věty, až bylo publikum

celé upachtěné z toho, jak mu každý v duchu pomáhal a snažil se uhádnout, co vlastně chce říct/, ještě bylo večer divadlo /zase ty už úplně protivné bílé šaty!/, ještě bylo poslední dopoledně s referáty, které už nikdo pořádně neposlouchal, jako když se přejedeným hostům nabízí ještě naposled něco k zakousnutí, ještě bylo volné odpoledně s výletem do Wilanova /zámecké obrazy, milounká mladá průvodkyně a pak zeleň, zeleň velikého parku a příjemné bloumání už jen tak/. Od pana profesora Miladinoviče odpadly boubelinky /vidíš, to máš za to, že sis mě ani pořádně nevšiml/, teď provází v Lazienkach hlouček dam, tentokrát už středního věku, k Chopincvu pomníku, jehož bronz je rozmáchlý, těžký i lehký zároveň, smutný i jásavý zároveň, celý v letu, v bouři, ustrnutí - ještě byla poslední rychlá večeře a už tu byl večírek na rozloučencu.

Toť se ví, že v situaci dr. Evy L., pokud jde o garderóbu, nedošlo za tu dobu k žádnému prudkému zvratu v její prospěch. Div že se z toho tajně nerozplakala - copak proba nemá právo se líbit? Proč má vypadat o pět stupňů hůř než všechny ostatní? Jak se večírek blížil, začínalo už taky vedro povclovat, už chodila pořád ve svetýrku, šťastná, že má aspoň ten. Koupit si nahonem nějaké nové šaty dost dobře nemohla - za peníze, které tu vlastnila, se nic slušnějšího nedalo pořídit a ani na to nebyl čas. Taky ovšem nemusela jít na večírek vůbec a zahalit se tak do zajímavého nedostupna - ale co z toho? Všechny ženské by si řekly, nemá chudák jiné šaty, a ona by se jen užírala, že se sama připravila o zajímavý zážitek. Na organizaci nějaké výpůjčky už taky nebylo kdy. Nakonec ji napadlo přijatelné řešení. V obchodě kousek od hotelu si koupila velký pletený černý přehoz s efektními třásněmi. Domluvila se s pokojskou, šaty přeprala v umývadle, prosušila na balkónku, a zatímco se žehlily, popracovala na svém účesu s přece jen vypůjčenými

natáčkami a fénem. Když už jsem na tom jak ta Popelka, ať mám aspoň pěknou makovičku!

Přesto vstupovala do sálu s jistými rozpaky, Zato v jak jiskřivé náladě z něho o šest hodin později odcházela!

Víte, takový večírek, když se povede, je pro muže i ženy vědy povyražením, nad nějž neznají lepší. To se ví, sem tam se najde morous, který to všechno pokládá za přízemní hemžení. Ale my ostatní, my si dnes večer přijdem, jako že jsme dostali dovolenou ze svých obvyklých rolí, ze všech svých běžných vztahů, ze svých starostí, z práce, ba dokonce i ze svého věku. Je krásné, že jsme tu většinou bez svých manželů a manželek. Je krásné, že sem tam někoho známe a někoho ne. Je krásné, že jsme po tři dny tak pěkně soutěžili jak ve školní třídě, zase každý jen sám za sebe a s tajnou touhou po dobré známce - vstupence do dalšího odborného bytí, do budoucnosti, a tu máme před sebou, protože každé myšlení, každý otevřená problém má před sebou prostorný čas budoucí a my se ho můžeme dotýkat, ať je nám třeba sedmdesát! A je krásné, že si můžeme malinko a zcela nezávazně poflirtovat. A když dostanem chuť pohovořit o věcech duše, že vždycky můžeme někomu pootevřít své nitro - stejně ho potkáme buhvíkdy nebo kdoví jestli vůbec kdy. A dozvíme se toho za ten jediný večer o lidech a o všem možném, jéje, celou kupu! A třeba si i zatancujem -

Dr. Eva L. ani o sobě nevěděla, že jí jde tak výborně čardáš, a taky si nemyslela, že by byla schopna konverzovat anglicky na téma největší sobec přítomného shromáždění /Angličan, ona a ještě jedna Polka se shodli na tom, že je to ten Nor, co se rozhodl udělat si veřejné cvičení v polštině/, a nikdy by byla neřekla, že dokáže vést zdvořilou, ale přesto nenucenou konverzaci s oním zasloužilým kmetem, který zahajoval shromáždění a teď ji dokonce pozval ke svému stolu,

aby jí řekl několik povzbudivých slov.

Ne, šaty vůbec nebyly překážkou. Vlastně, a to pro ni bylo novým ohromujícím poznáním, spíš naopak. Každý si ji podle těch šatů pamatoval. Zatímco ostatní ženy se neustále měnily, ona mezi nimi pořád plála stejným bílým plamenem jako rozsvícená svíčka - zkrátka stala se naší bílou paní.

Profesor Miladinovič na ni radostně kýval, když procházela kolem jeho stolu. Přisedla na chvíli do malého kroužku /nebude se ti mstít/ teď už čtyřicátník.

Moje teorie nestejného počtu, milé dámy, hlaholil. Jde o to, že ve vědě - jako ostatně ve společnosti vůbec - je zapotřebí určitého velkého množství pracovníků vysoce kvalitních, a to množství čím dál tím většího úměrně vzrůstajícím znalostem a stále se větvcím perspektivám vědy. Ale tolik kvalitních lidí prostě není. Kvalifikovaných, to ještě, ale kvalitních, to ne, tato difference je prosím důležitá. Je tedy přirozeně nutné obsadit daný počet míst těmi, kdo jsou k dispozici. Prosím, vždycky byli a budou dobří a ještě lepší profesori, dobří a ještě lepší lékaři, ale to je něco jiného. Zaveďte sebestřísnější kritéria, uspořádejte sebeobjektivnější a ničím neovlivněné konkurzy - na místa kvalitních pracovníků se nutně dostanou i lidé pod laťkou potřebné úrovně a vlastností právě vzhledem k oné disproporcii mezi potřebou a disponibilitou. Obrazně řečeno když chcete inscenovat operu, musíte obsadit všechny role, vem kde vem. A tedy začíná zrelativňování. Sám pojem kvality se v myslích lidí začíná kvalitativně měnit. Kvalita se počítá podle místa, které zastává, čím vyšší místo, tím ergo je i má kvalita vyšší. A tak vědecky plodný člověk, skutečně schopný koncepčního myšlení, nutně naráží na nevraživost těch, kdo jsou na tom úředně úplně stejně -

- Možná, namítla jedna z dam, že prostě společnost



nedovede pořád ještě vykřesat z lidí ty pravé schopnosti?

- Dost možná. Ale současný stav je evidentní. Vědecky vynikající mozek zastává totéž místo co mozek schopný jen rozvíjet a propracovávat a přitom to rozhodně nedělá dobrotu. Nedělejme si iluze, hloupost a špatnost je v každém z nás, jenže v některých lidech je v dávce tak mimořádné - počkejte, povím vám -

Profesor se pustil do anekdot. Eva šla zas o dům dál, bylo jí líto nevyčerpat aspoň několik možností tohoto večera, který tak rychle šplouchal časem do nenávratna.

Kdosi jí položil ruku na rameno: Otočila se. Velká hlava novorozeněte a smutné jasné oči velice dospělého muže. Pousmál se na ni v náznaku.

- Dovolíte na okamžik? Ještě jsem neměl příležitosti vám říct, jak mě zaujaly vaše myšlenky.

Ale Izmajlov nepokračoval v rozboru jejích myšlenek. Zřejmě ji pouze uznal za intelektuálně schopnou a zdála se mu tedy vhodným subjektem pro to, aby jí sdělil myšlenky vlastní. Nabídl jí místo u nejbližšího volného stolu, naklonil se k ní a tiše se zeptal:

- Nezdá se vám, že je to všechno - všechny ty referáty, diskuse, vystoupení - že je to všechno jen hra? Vymýšlíme si teorie věty, hledáme zákony slovosledu, modelujeme jazyk, uvažujeme o systému ve slovotvorbě - ale zajímá nás to opravdu tolik? Ruku na srdce, pokládáme to opravdu za tak strašně důležité? Nezabýváme se tím jen proto, že na tomhle písečku nám to jakž takž jde a můžeme si tu hrát na pravé stavitele hradů a zámků - ale opravdové hrady a zámky se stavějí někde jinde a z jiného materiálu?

S náhlou jasnozřivou jistotou, jakou dodávají takovéhle chvíle mimo náš běžný čas, na to Eva řekla:

- Kromě narození a smrti je přece ve všem prvek hry. A už měla na jazyku jednu vědeckou psychologickou práci, která právě učeně pojednávala o tom, jak si všichni v životě hrajem.

Izmajlov zřejmě nebyl člověkem dialogu.

- Co myslíte, kolik je mi let? zeptal se náhle, a to byla od muže otázka velmi zvláštní, muži se většinou snaží skrát svou ješitnost v tomto směru. Eva hbitě vyslovila v obvyklé zdvořilostní taktice cifru o něco nižší, než byl její odhad.

- Uhodla jste zcela přesně, i s těmi pěti lety navíc, které jste si jen myslela.

Zase se tak v náznaku pousmál.

- Tak vidíte. Je mi čtyřicet osm. Už je pozdě. Už je pozdě dělat něco užitečnějšího. Moje písečné hrady jsou příliš nádherné i obdivované, než abych se jich dokázal vzdát. Už jsou mi příliš drahé.

Políbil krátce Evě ruku a odplul i se svým trochu koketním smutkem, který se mu podařilo někomu vyslovit, do dalšího časového kruhu večera.

Evě se nechtělo lámat si hlavu zrovna teď jeho pochybnostmi, ostatně, který lingvista, který literární vědec, který filozof je občas nemá? A ona byla teprve na počátku hry, vlastně to pro ni ještě vůbec hra nebyla, ještě jí všechno to stavění teoretických hradů a zámek stálo příliš mnoho úsilí, než aby se jí mohlo zdát snadným, také ještě nebyla tak stará a tak vzdělaná, aby už jí pod kůží začínala nahlo dávat skepse, a pak taky měla úspěch za katedrou - vzdor tomu, že ještě nebyla vyzdobená žádnými honosnými tituly - a měla úspěch i tady na tom večírku - vzdor svým plátěným hadýrkům. Měla úspěch a chtěla se veselit, tančit, zpívat a těšit se na budoucnost.

Když se hluboko po půlnoci vrátila s jakousi rozjařenou pěticí do hotelu, uviděla v hale u stolu profesora Miladinoviče v klidné zábavě s docela šedivou dámou, profesorkou z Berlína.

Jak čekala na výtah, dolétaly k ní útržky profesоровých úvah:

-... moje teorie náhody... ať dosáhneme jakékoli mety, je to vždycky napůl náhoda, ona náhoda ve smyslu zákona pravděpodobnosti... Vezměte si vědu: samozřejmě, člověk musí mít určité předpoklady, bez nich to nejde, ale to ostatní... jedinečná realizace obecně platného zákona... souhra náhod... konstelace příznivých okolností...

I pomyslela si ve výtahu: kdoví, třeba i ty mé bílé šaty jsou taková náhoda ve smyslu jedinečné realizace obecně platného zákona pravděpodobnosti - udělaly ze mě v očích ostatních něco trochu jiného, než jsem, a mně zas přinesly nové poučení - A taky zlomyslně zaznamenala, jak střela profesorova šarmu, původně zacílená k boubelinkám, dopadla zákonitě a bez vlivu všech náhod nakonec k nohám té šedivé dámy.

K ránu pršelo. Pořádně se ochladilo a Eva se na slavnostním zakončení jen klepala i pod svým novým vlněným šátkem. Na letišti si pak vzala taxík, aby z toho nebylo víc než jen obyčejná rýma, kterou už cítila v kostech.

Město rychle ubíhalo kolem, už v něm na ni nic nečekalo.

Na letišti se pak stala ta náhoda, která v literatuře vypadá jako pečlivě vymyšlená schválnost a v životě jako kopie literárního výmyslu. Když se šla zeptat, kde má v Praze hlásit ztrátu svého kufru, ejhle! jakápak ztráta - valizka byla tu. Ta světoběžnice doletěla právě dnes ráno.

A tak si ji Eva nechala projít celnicí, odvlékla ji na toaletu a honem se převlékla do teplejších svršků, to nevadí, že jsou celé pomačkané. A spokojeně běžela znovu k celnici a těšila se - už aby byla zas v tom nadmračnu, už aby vychutnala ještě jednu hodinku v nebi, už aby měla zas kolem sebe své domácí lidi, aby jim mohla všechno vypravovat a ještě dnes večer udělit svým bílým šatům slavnostní titul zasloužilého člena šatníku.





Leonid Dobyčín

Lydie, Ljoška

Přeložil a poznámku o autorovi napsal  
František Bráblík

L Y D I E

1

Přes ruku jí visel košík s nákupy. Kolínskou "Voyage" Zajcegová vyndala a se zalíbením si prohlížela obrázek, jak cestující jedou na saních. Přiváněla si. Pravou rukou zvedala ke rtům s bílými vousky zmrzlinu za patnáct kopějek.

"Zněj dál, písni má,  
pionýrska-á!"

Podsaditý s vyhrnutými rukávy a s chmýřím na lících šel zboku, díval se pochoduujícím na nohy a vážně pokřikoval:

"Levá!"

"Kdožpak to je?" zeptala se Zajcegová.

"Vedoucí," pípla bělovlasá holka se stuhou, pohlédla na Zajcegovou, rozvinula stuhu nad hlavou a odběhla proti větru.

U zavřených zahradních dveří čekal Peťka.

"Dobrý den," řekl. "Utopil se voják."

Usedli ke stolu pod hrušní. Peťka opakoval úkoly. Zajcegová se roztržitě dívala přes plot.

Bělala se pokroucená oblaka. Na kopečku stálo nízké šedé Nanebevzetí s plochou kopulí, podobné obrněnému automobilu.

"Ráj, to byla krásná zahrada na východě."

Krásná zahrada!...

Po obědě manžel četl noviny. "Ti Číňané, to jsou ale," poznamenal nadšeně. Napil se čaje a šel spat.

Přišla Dudkinová v modrých šatech. Seděli pod hrušní. U vrat zamečela koza.

Probrali se. Poškrabali ji mezi rohy a ona spokojeně přivřela žluté oči s bílými řasami.

"Byli jste s ní u kozla?" zajímala se Dudkinová.

Nanebevzetí na bezbarvě světlém nebi zčernalo. Vynořil se měsíc.

"Ochutnala jsem všechny likéry," řekla Dudkinová zamýšleně. "U Selezněva, na jeho učitelských obědech."

2

Zajcevová v tylových šatech s modrými kytičkami odtahovala lokty, aby jí vítr ochlazoval zpocené boky. Kratinká Dudkinová jí sotva stačila. Manžel supěl vzadu.

Svistuniška v bělounkém šátečku vyběhla z vrat. Dívala se na cestu.

"Budu vítat ikonu," pochlubila se.

"To my jdeme k utopenému," křiknul manžel.

Zastavili se u kinematografu. Byla tam vyvěšena dění-  
kinská zvěrstva. Ze země vyčnívaly hlavy zakopaných. Ke  
stromu přivazovali dívku...

Před útulkem seděli vadní a pokřikovali u karet.

"Zujevův dům," povzdechla si Dudkinová. "Bývalo tu  
kroketové hřiště. Kvetl tabák..."

Minuli kasárny, červené, se žlutou obrubou kolem oken. Vojáci se drželi za ruce a procházeli se po dvou a po třech.

Nad vírem se tlačili diváci. Hrál se tu na kytaru. Strážný zíval.

Zajcevovi rozrýpali kopeček, jestli tam nebudou mravenci. Manžel rozbalil jídlo.

Mladí muži se zlatými jarmulkami si rozepínali knoflíky a sbíhali k říčce.

"Ponoř se," povykovali, "a řekni - pod lavicí -."

"Smáli se: "Když ses ponořoval, ptali jsme se, kde tě dělali."

Dudkinová zamžourala. Manžel luskl prsty: "No jo, mládí!"

" " Levá! " " zasnila se Zajcevová.

Při návratu rokovali o politice.

"Odevšad by je měli," rozčiloval se manžel.

"Ne, já jsem pro vzdělané národy," nesouhlasila Dudkinová.

Potkali Svistunišku. Už to vyřídila s ikonou a pospíchala, dokud je světlo, k utopenému.

3

Manžel přišel zamračený. Z kanceláře se chodil koupat, v uličce na plotě uviděl cár černého plakátu se žlutým kalichem: Hlasujte pro stranu s-r. Vzpomněl na staré časy a byl dojat... Po obědě se ale rozveselil.

Vyprávěl novinu: "Utopený vyplaval."

-



Zajcegová koupila sponky. Tryskal vodotrysk, červenalý se nizoučké begónie a geránie před sochou soudruha Figatnera.

Setmělo se. Vítr strhl ze stromu větev. Zvedl se prach.

"Hospoda se všemi studenými jídly," přečetla Zajcegová nade dveřmi. Vběhla tam.

"Umývala jsem si hlavu," se smutným úsměvem řekla tlustá hospodská s rozpuštěnými vlasy. Odzátkovala kvas. "Mám tu kamnáře - postavila jsem včera na lívance, je z toho ale učiněný klíč."

Na stole byl talíř s nedopalky. Dvě růže bez stopky plavaly v mističce.

Vběhla mokrá dívka, namířila si to dovnitř pokoje a buclatými prsty odlepovala od nader přilepenou halenku.

"Duha!" Dívka vyskočila. Vyšly s hospodskou na zápraží.

Podsaditý pionýrský vedoucí, bez opasku a bos, se oháněl prutem a vyháněl ven kozla.

"To je jejich?" zazářila Zajcegová.

Prak prchal. Křičeli vrabci. Kluci vybíhali na cestu a pochodovali:

"A Rudá armáda  
zvítězí!"

Táhly se krávy. Vážná a bílá, houpajíc kulatými boky a se zvednutým krátkým ocáskem na kožené podšívce, šla koza. Zajcegová zavolala:

"Lydie, Lydie!"

"Lydie, Lydie," vykláněli se z oken vadní.

Západ svítil na čtyřřádkovou vývěsku. Hráli valčík. V okně krámku visela brašna.

"Žoržiku," zavolala Svistuniška a zastavila se s vědry v rukou.

To Lydii dřív říkali Žoržik, ale Zajcevová ji přejmenovala. "Není to ženské jméno," vysvětlovala.

1925

## LJOŠKA

Ljoška skočil z postele. Matka byla ve službě.

Slabě se bělal polokrouhlý měsíc, nakloněný jako nad studnou. Hubená bříza s tmavými větvemi se nehýbala. Na trávě blýskaly kapičky. Slepice s kuřaty semtam zobly a toulaly se po dvoře.

Pohupujíc břichem, sestoupila po schodech Trifoniška v černých volných šatech se světlemodrými růžemi. Měla v ruce klíč a přes ruku jí visela vyšívaná taška s tygrem.

"Fuj," zhlédla Trifoniška, "prasátko!" a důležitě odešla pro housky.

"Já jsem se myl," křikl za ní Ljoška.

Vousatý rozvažec vody ukusoval z libry výražkového chleba a hřměl koly. Prach se ospale zvedal a zase sedal.

"Strýčku," zažadonil Ljoška, "svez mě," a rozvažec vody mu dovolil sednout si na bečku.

Záviděly ženské, nesoucí na vahách svázané hliněné hrnce se svařeným mlékem, i konduktérka v brýlích, která hnala krávu a oháněla se po ní provazem, i čtyři zloději, co seděli u návrší a rozebírali pytel s prádlem.

"Vykradli půdu," ukázal rozvažec vody a sundal Ljošku dolů.

Slunce se zvedlo a pálilo. Ozařovalo výrazkový chléb v čajovně u Silebinové. Kluk z kinematografu vylepoval plakáty. Bylo tam vytištěno "Zdarma", ale Ljoška neuměl číst.

V zahrádce s hnědým plotem seděl na lavici pod višňí námořník, hověl si na sluníčku a hrál na balalajku.

"Transvaal, Transvaal..."

U zahrádky bylo dobře. Plot se už vyhrál a byl teplý, zezadu do hrálo ramena, voněl jetel.

Námořník...

Ale matka se už vrátila a česala si vlasy před úlomkem zrcadla.

Pili vařící vodu s práškovým cukrem a chlebem. Odfukovali. Matka poručila nechodit k říčce, zatáhla záclonu a šla spát.

Najednou zahřměla hudba. Všichni vyběhli.

Blýskaly se žerdě praporů. Praskaly bubny. Pionýři v šátcích pochodovali do lesa. Povož s kvasem rachotil vzadu.

Za nimi! S kluky, se psy, rozhazoval rukama, vybíhal a vyskakoval:

"Do lesa!"

Podél zahrádek šel námořník a hrál si s lýkovou žínkou. Povlával jeho světlemodrý límec, v zátylku se třepetaly dvě úzké stužky.

Námořník! Jak se hudba vzdalovala, utichala, sedal prach. Ljoškovi bušilo srdce. Běžel k říčce - za námořníkem.

Námořník! Ze všech stran se sbíhali lidi. Ti, co plavali, vylezli, ti, co se povalovali na písku, vyskočili.

Námořník!

Hnědý jako hliněný hrnec, skočil, vynořil se a plaval. Na ruce měl modrou kotvu, svaly se napínaly jako pletenky výražkového chleba u Silebinové na polici.

"To já jsem ho přivedl," chlubil se Ljoška.

Bylo horsko. Vzduch nad řekou se vlnil. Vyskakovaly ryby. Proplouvaly ločky, ženy v barevných rouškách se nahýbaly nad okraj a nořily prsty do vody.

Koupající se zápasili, dělali kotrmelce a chodili po rukou.

Slunce ale postupovalo. Napřed bylo vzadu, teď vpředu - je čas k obědu.

Matka čekala. Brambory byly uvařeny, chléb a láhev s olejem byla na stole.

Najedli se. Matka chválila olej. Oblízali lžíce. Vyšli na zápraží.

Na dvoře na rozprostřených dekách seděly sousedky. Kolébaly malé děti, tichounce prozpěvovaly a kuchyňskými noži si navzájem hledaly v hlavách.

"Také se uložíme," zaradovala se matka a utíkala pro deku.

Leželi. Ljoška jí položil hlavu na kolena. Prohrabovala se mu prsty v chundelatých vlasech.

Po nebi přelétaly malinké obláčky v námořnických kazajkách, obláčky, podobné výražkovému chlebu a kupám prádla.

"Babky," vyskočila matka, "když se koupat, tak se koupat, ať nezměškáme, dnes je zdarma."

"Zdarma!"

Vstaly jedna za druhou, zašukaly, uvázaly si šátky a vyběhly za vrata. Honily se, smály se, potom ale ztichly a smutně zpívaly:



"Chudasův šat o kořeny zadrhává,  
do větví zapleten vlas."

Trhaly tvrdou vysokou travu, aby si ji mohly dát pod nohy, až budou vystupovat na břeh. Tekla hořká bílá šťáva a usýchala na prstech.

Tloukly nohama, plavaly, s piskotem sedaly na bobek. Ljoška stál u vody a chodidly mísil bláto. Slunce klesalo. Začali kousat komáři.

Kvákaly žáby. Nebe vybledlo. Tráva vychladla.

Prach v kolejších byl teplý a hřál nohy. Ulice šuměla. Všichni pospíchali na představení zdarma.

Šel rozvažet vody, zhlížel shora dolů jako z bečky a kroutil si vousy.

Mávajíc rukou, jako by v ní měla provaz, spěchala stará konduktérka a vesele běželi čtyři zloději, co vykradli půdu.

Bylo rušno. Před zmrzlináři stály fronty. Šustěly slunečnicové slupky. V zahradě svítily lucerny, hrála hudba a tryskal vodotrysk. Matka přišla do rozpaků - děti do kinematografu nepouštěli. Ljoška začal brečet.

Stmívalo se. Nevysoko kroužila hudba přibitá rosou. Silebinová seděla na schůdkách - tiše, tiše, zamyšlená, neoháněla se ručníkem a nehulákala.

V zahrádce, potmě, tichounce námořník přehrával na balalajce:

"Transvaal, Transvaal."

Tak jako Ljoška - nebyl na představení zdarma, hodný...

Vzdychajíc procházela se po dvoře Trifoniška, pozorovala hvězdičku a žvýkala. Z tašky s tygrem vyndala piroh a podala Ljoškovi.

Seděl na stupínku a začal jíst. Cpal se oběma rukama. Píroch byl sladký, ale ruce slané od bláta a hořké po té trávě, kterou trhal, když šel s matkou na břeh.

1926

- - -

#### POZNÁMKA O AUTORU

Leonid Ivanovič Dobyčín se narodil r. 1896 v Dvinsku a zdá se, že o něm i píše ve svých prózách, jejichž ostré záběry ozařují rodné město jako snímek pořízený bleskem. Byl inženýrem v Brjansku.

Vydal Vstreči s Liz /1927, celkem 9 povídek, mezi něž patří i Lydie a Ljoška/, Portret /1931/, Gorod En /1935/. Jeho vidění je tak osobité, že obdoby se hledají dost těžko. Obrazy jsou svěží jako u Babela, jenže Dobyčín nazírá děje všední, povlovné a otřelé. Přesto má rád např. děti a slunce, takže nás může napadnout i Oleša. V túni života, s nímž jeho postavy někdy snad ani nevědí, co počít, ukazuje pohyb. Uvědomíme si, jak je to umné, když po přečtení nabudeme dojmu, že pohyb je tu nulový. Dobyčín se ovšem později formoval v Leningradě, kde byli též Charms a Zamjatin. A Zoščenko. Jeho přítelem byl N.K. Čukovskij, vzpomíná na něho Kaverin. Psal o něm N. Stěpanov i N. Berkovskij. Také O. Reznik, jehož článek má titul "Pozornaja kniga".

Dobyčín žil jen čtyřicet let. R. 1936 v Leningradě skončil život sebevraždou.



A. I. Kuprin

Setkání s L. N. Tolstým

Přeložila Irena Čamutaliová

Prosloveno dne 12. října 1908 na slavnostním  
večeru k poctě L. N. Tolstého v Tenišovově sále

Není to dávno, co jsem měl příležitost mluvit s člověkem, který jako dítě viděl Puškina. Utkvělo mu v paměti, že básník byl menší postavy, světlavý a nehezky, živý, ale přitom velmi rozpačitý tou pozorností, kterou budil ve svém okolí. Věřte mi, že jsem se na tohoto pamětníka díval málem jako na zázrak. A po takových padesáti - šedesáti letech bude také někomu připadat jako učiněný div světa, že jsou tu lidé, kteří zažili Tolstého /nechť mu Bůh dopřeje ještě dlouhou řádku dní!/.  
192

Proto se mi nezdá zbytečné povědět o tom, jak jsem ho na jaře roku 1905 viděl také já.

Jeden můj známý - Jelpaťjevskij - mě upozornil na to, že druhého dne ráno odjíždí Tolstoj z Jalty. Živě si připomínám to nádherné jítro - veselý vítr, i moře, neklidné a zářivé - a také parník Svatý Nikolaj, kde jsem byl o celou hodinu dříve než sám Tolstoj. Spisovatel sem přijel v kočáře se zvednutou stříškou: kočár se zastavil, z jeho nitra se vynořila noha ve vysoké plátěné botě, zašátrala po stupátku a pak teprve vystoupil se stařeckou úzkostlivostí Lev Nikolajevič. Měl na sobě kratší drapový převlečník, holinky a obnošenou buřinku. Tento ústroj, splývavý vous a plesnivé vlasy - to vše se mi u něho zdálo komické i dojemné zároveň. Vypadal totiž jako jeden z těch starých židů, jaké tak často potkáte na Rusi, zejména v jeho jihozápadní části.



Byl jsem Tolstému představen. Nevím ani, jaké měl oči, protože jsem cítil veliké rozpaky, a navíc - barvě očí nepřikládám zvláštní význam. Vzpomínám si, když mi stiskl ruku, že byla veliká, studená a tuhá. Překvapilo mě, že místo důstojného starce - něco jako Michalangelova Mojžíše - vidím stařečka středního vzrůstu s obezřele vypočítavými pohyby. Také si vybavuji jeho stařecký, tenký, zastřený hlas. Vůbec vypadal nesmírně staře a churavě. Ale vtom jsem si povšiml, jak ty jeho lety vybledlé a zklidněné oči s malými pronikavými zorničkami podvědomě, jen tak ze zvyku, sledují mrštné pohyby námořníků, i otáčení rumpálu, i lidí na přístavišti, a zároveň oblohu, slunce, moře, ba dokonce pronikají do duše každému z nás, co jsme byli na lodi.

A tu se odehrála zajímavá scénka: s Tolstým přijel doktor Volkov, kterého si lidé pro jeho ježatou hlavu myšlí s Maximem Gorkým a hrnuli se v houfu za ním. Této příležitosti využil Tolstoj, aby vychutnal chvilku volnosti a zamířil na příd, kde se tísnily davy vystěhovalců - Arméni, Tataři, těhotné ženské, nádeníci i popi v ošoupaných hábitech. S úžasem jsem pozoroval, jak se všichni před spisovatelem rozestupují, ačkoliv o nem nevěděli zhola nic. A on kráčí mezi nimi jako pravý vladař, který pokládá za samozřejmost, že mu lidé uvolňují cestu. Maně se mi vybavila slova nábožné písně "I sestoupil Pán z nebes v celé slávě". A také jsem si vzpomněl na rozkošné vyprávění své matky - Moskvanky tělem i duší - o tom, jak Tolstoj jde za pěkného zimního večera jednou z moskevských uliček a všichni kolemjdoucí před ním smekají na znamení samovolné úcty a pokory. A tak jsem si s mimořádnou jednoznačností uvědomil, že jediná forma moci, která je člověku dovolena, je moc plynoucí z nadřazenosti tvůrčího ducha, moc jinými dobrovolně přijímaná - područí opojné a zázračné.

Asi za pět minut přijeli další známí Lva Nikolajeviče



- a opět jsem poznával jiného Tolstého - a to poněkud koketujícího. Jako by se rázem proměnil v třicátníka: měl pevný hlas, jasný zrak, uhlazené společenské způsoby. S velkou chutí vykládal historku, která nezapřela zkušeného vypravěče:

"Tak si představte - ležím v posteli nemocný a najednou přijede nějaká deputace, prý odněkud z Tambovské gubernie. Nemohu je pochopitelně přijmout ve své pracovně a tak je nechám defilovat pod oknem ložnice. No a co se nestalo: možná si vzpomenete, že v Plodech osvěty mám postavu tlusté milostpaní. Četli jste to, ne? Tak ta milostpaní se objeví pod mým oknem a povídá, 'Velevážený Lve Nikolajeviči, račte přijmout náš vřelý dík za nesmrtelná díla, kterými jste obohatil ruskou literaturu...' A já jí vidím na očích, že nečetla ani řádku. Zeptám se jí tedy, 'A co se vám na nich nejvíc líbilo?' Dáma mlčí. Někdo jí zezadu napoví Vojna a mír, Děťství, chlapectví... Milostpaní rudne, bledne, uhýbá pohledem, až celá popletená ze sebe vysouká: 'No ovšemže, ano: Vojenský mír ... Dětské chlapectví ... a ... a další knížky...' "

Mezitím dorazili nějací Angličané a já opět poznávám jiného Tolstého - rezervovaného, až odměřeného evropského aristokrata, důstojného, klidného, který se blýská perfektní anglickou výslovností.

Takový dojem jsem si vytvořil o spisovateli jako člověku za pouhou čtvrt hodinku. Ale myslím, že by pro mne zůstal stejně neuchopitelný, i kdybych ho pozoroval po léta.

Za těch několik málo minut jsem však pochopil řadu věcí: je to veliké štěstí žít v době, kdy žije tento podivuhodný člověk. Je to potěšující a hrdý pocit být také člověkem. Je to povznášející myslit a cítit spolu s ním ve stejném krásném jazyce - rusky. Uvědomil jsem si, že člověk, který vytvořil postavy půvabné Nataši i kudrnatého Vasky Denisova, starého koně Cholstoměra i fenek Milky a Frou-Frou, postavy

chladnokrevně odvážného Dolochova i "kulatého" Platona Karatajeva, člověk, který nám znovu oživil osobnost Napoleona nervozně škubajícího stehem a zobrazil všechny ty zednáře, vojáky i kozáky s působivou postavou strýce Jerošky, který je tak pódomácku cítit trošku krví, trochu tabákem a mladým kavkazským vínem - že tento mnohotvárný člověk má tajuplnou moc přimět nás k slzám, k radosti, k dojetí - že právě on je tím svrchovaným vládcem uznávaným všemi lidmi z vlastní vůle, ba s pocitem radosti. A jeho moc - obdobná moci Stvořitele - přetrvá všechno a zůstane tu na věky, až my, naše děti, ba i vnuci už dávno budeme po smrti.

To je asi tak všechno, co jsem si stačil pomyslet a procítit mezi druhým a třetím zvoněním na palubě masivní nákladní lodi Svatý Nikolaj, než odrazila od břehu.

A ještě si vzpomínám na jeden humorný a dojemná detail.

Když jsem běžel dolů po lodním můstku, narazil jsem na kapitána lodi, s kterým jsme se neznali.

Zeptal jsem se ho:

"Jestlipak víte, koho máte na palubě?"

Jeho mužná tvář se celá rozzářila, stiskl mi ve spěchu ruku - neměl na mne ani chvilku času - a vykřikl:

"No přece Tolstého!"

A to jméno zaznělo jako magické sjednocující heslo, stejně srozumitelné ve všech zeměpisných šířkách i délkách, po celé zeměkouli: No přece Tolstého!

A nakonec bych se mu chtěl vyznat z upřímného obdivu a z hluboké vděčnosti a popřát mu zdraví a dlouhá léta. Nechť je mu dopřáno, aby jako dobrý hospodář, který vypěstoval bohatý sad k užitku i pro radost všem lidem, se mohl na sklonku života těšit na zlaté plody, které jsou jeho dílem.

Z veršů Gavriily Romanoviče Děržanína

Přeložil Jiří Honzík

Dar

"Hle," pokynul mi Apollón,  
"lyru ti dávám darem.  
Ať její libozvučný tón  
svět oblaží svým žárem.

Láká-li tě snad světský rej,  
třpyt bohatství a slávy,  
pod okny mocných sladce pěj,  
nedbej, čím žijí davy.

Však jestli přepych, pocty, lesk  
tvou duši nespoutaly,  
pěj šťastnou lásku, něžný stesk -  
dočkáš se ženské chvály."

Poslechl jsem a lyru vzal,  
zapěl, co nitro pění.  
A víte, kdo mi naslouchal?  
Jedině krásné ženy.

Ó Apollóne, sláva ti  
za ten tvůj dar a rady.  
Kdo chce, ať si je bohatý.  
Já - budu pěvcem mládí.

Lapili ptáčka prozpěváčka  
a v ruce pevně tisknou jej.  
Pípá chuděrka, že to mačká.  
Leč oni: Zpívej ptáčku, pěj!

xxx

Mocným tohoto světa

Myslil jsem - ó vy velcí páni -  
už nikdo není nad vámi.  
Však vášněmi jste jak já štváni,  
smrtelní jste jak já, jak my.

Vítr vás jednou srazí k zemi  
jak list se stromu v chladném dni.  
Umřete přes své diadémy  
jako váš otrok poslední.

xxx

Na smrt knížete Meščerského

/Zkráceno/

Slyš úprk času! kovu hlas!  
ten strašný zvuk zní v každou dobu;  
volá mě, zní mi zas a zas,  
volá a vábí v jícen hrobu.  
Sotva jsem vstoupil v tento svět,  
skřípění zubů slyším zblízka,  
za zády smrt mi kosou blýská  
jak klasy stíná dnů mých sled.



Neslituje se její spár.  
Úniku před ním nikde není.  
Každého - buď si kmán či car -  
tma krypty v kořist červů mění.  
Třpyt slávy stírá času vztek.  
Prudce jak z horských svahů toky  
do věčna plynou dny i roky.  
Ne, proti smrti není lék.

Potácíme se nad srázem,  
do nějž se vposled každý zřítí;  
všechny nás pozře černá zem,  
vstříc smrti spěje naše žití.  
Nahání celým světům děs,  
hvězdy se před ní hrůzou chvějí,  
zář sluneční plá tlumeněji  
a ona číhá v tmách jak běs.

Kam, Měščerskij, kam skryl ses nám?  
ty dítě štěstěny a něhy?  
Opustils této země prám?  
Přivábily tě mrtvých břehy?  
Tvůj zbyl nám prach... A duch kde je?  
- Tam? - Co je tam? - To žádný neví...  
My jenom lkáme bez úlevy:  
Běda nám! Není naděje!

Skon, chvění o život a strach!  
V nás hrdost s malostí se pojí.  
Dneska jsi bůh, a zítra? - ach?!  
Dnes doufáš v blahém nepokoji,  
a zítra? Kde jsi člověče?  
Hodina míjí za hodinou,  
než naděješ se, všechny minou  
- a život jak sen uteče!

Jak sen, jak časně hvězdy zář  
rozplynulo se moje mládí.  
Nevábí každá ženská tvář,  
ruka již váhavěji hladí;  
přešuměl lehkých žertů proud,  
duši jen zřídka vládne shoda;  
spíš ctižádost tam chmurně hlodá,  
horečná touha vyniknout.

Také věk mužný přeletí  
a spolu s ním i chtivost slávy  
i hlad po zlatě prokletý,  
však v srdci, když je vášně znaví,  
konečně mír se rozhostí.  
Mihne se v dálce přelud štěstí.  
Řeknu mu: Klamné, jdi mi z cesty!  
Teď stojím u bran věčnosti.

Dnes nebo zítra, příteli,  
umřeme, jak je zákon světa.  
Nač se však stranit veselí?  
Že po jednom z nás je už veta?  
Život je nebes letmý dar.  
Vychutnávej ho, jak se sluší,  
a v pravou chvíli s čistou duší  
vyrovnán přijmi vlastní zmar!

Milému hosti

Jenom si pohov, kamaráde milý,  
v odlehlém pokoji na měkkém kanapátku.  
Prachové lože jsme ti připravili,  
hodinku nebo dvě zchrupni si na něm v chládku.  
Po dobrém jídle prospat odpoledne  
pod hebkým závěsem rozptýlí chmury v duši.  
Nezabloudí sem ptáče neposedné,  
dotěrný národ much siestu neporuší.

Snad bůžek spánku u nás poznat dá ti,  
co v sobě tajila tvá nejskrytější přání.  
Ať z modra nebes tryskne pramen zlatý  
a celé poklady položí do tvých dlaní!  
Ať ze všech dívek dívka nejkrásnější  
se k tobě přitulí, ve snu tě ovívá!  
- Nás, lidi hříšné, nic tak nepotěší  
jak něžný polibek, hra lásky škádlivá.

XXX

Z osla nebude nic než osel,  
byť bys ho zlatem řádů posel;  
tam, kde se věčně myslit má,  
on zastříhá jen ušima.

XXX

Chvála života na venkově

/Zkráceno/

Šťasten, kdo sám je sobě pán,  
dal zmatkům světa provždy vale,  
obdělává svůj rodný lán  
a prostý život na vsi chvále  
žije jak dítě přírody,

ten, koho polnic břeskňý ryk  
nezvedá ze sna: Chop se zbraně!  
nepohnal před soud klevetník,  
ctižádost neštvě v mořské pláně,  
kdo není poddán nikomu,

kdo ale, sotva sejde sních,  
pospíchá s rýčem na zahradu,  
dýchá na lístky na keřích  
a příčinlivě v hloubi sadu  
roubuje mladé jablůňky,

kdo vídává za tichých rán,  
jak stáda táhnou po dolině,  
anebo mlčky hladí džbán,  
v němž předloňský mošt kvasí líně,  
či ovce chystá ke stříži,

kdo umí oka zručně klást,  
rád, dobře jí, leč všeho s mírou,  
v kom selský pluh se snoubí s lyrou...  
Ó pro toho je práce slast  
a nad vše sladká odměna!



Být stupňům trůnu blíž  
vůbec mě nevábí.  
Odmítám dávno již  
nosit se v hedvábí.

Chci v duši modrojas  
pod nebem bez mráčků  
a aby líbalas  
mě dál, můj miláčku.

XXX

Proud času vpřed se nelitostně řítí,  
smetá, co člověk roky vytváří.  
Propadají se navždy do nebytí  
plemena, říše, caři, císaři.  
A pokud něco přece přetrvává  
v hlaholu trubek, v něžných zvucích lyr,  
pak pohltí to věčnost nenechává  
a jak vše živé strhne ve svůj vír.

XXX

Pomník

Pomník jsem sobě zdvih, jenž přetrvat má věky,  
nad kov je pevnější a dotýká se hvězd;  
vichr ho nestrhne, nespláchnou lité řeky  
a krutý času vztek jej nedokáže smést.

Ne, všecek nezemru, dál něco z mého bytí  
nesetlí v pouhý prach, nenajde v smrti klid  
a slávou jméno mé nepřestane se skvíti,  
dokavad Slovary svět širý bude ctít.

Můj věhlas dolehne na Sever dálný, na Jih,  
na Volhu, Něvu, Don, do stepí za Ural;  
v paměti národů nesčetných v našich krajích  
přežijí jako ten, jenž tím se slavný stal:

že první troufal si v srdečném, prostém slohu  
o ctnostech carevny vyprávět lidem všem,  
v rozmluvách s přáteli pozvedal mysl k bohu  
a pravdu vladařům vždy říkal s úsměvem.

Kárlis Skalbe

Patnáct

Z lotyštiny přeložil Radegast Parolek

Stalo se to v zemi, kde žluva pásala kdysi krávy. Pochytala všechny ovády (tenkrát jich bylo ještě málo), všechny je nacpala do jednoho pytle a pak si vesele hvízdala a pohupovala se na pružné březové větvičce, protože její krávy spokojeně přežvykovaly na výsluní. Kdo by je taky vyrušoval, když všichni ovádi bzučeli v pytli.

Jenže ovádi bzučení je pro pasáčky podle mého názoru nebezpečné, protože je snadno uspává. Spánek je jinak sám o sobě zdravý. Kéž bůh dal všem lidem dobrý spánek! Ale pro žluvu by bývalo bylo asi lepší, kdyby pytel s ovády pověsila daleko od svých uší. Pak by si mnohem radostněji pohvizdovala v břízách. Dřív prý její hlas zněl stejně jásavě jako hlas andělského kůru, ale jak nyní znějí andělské kůry, to snad vědí jen na nebesích.

A tak žluva usnula... Tehdy největším pokrokářem byl rak. Když uviděl, že žluva usnula, tiše se vyšplhal nahoru a přestříhl klepety jako nůžkami bzučící pytel.

Pytel praskl s takovou silou, že rak spadl pozpátku na zem a zlomil si vaz. Od té doby se změnil v největšího zpátečníka. Ovádi se rozlétli po celé zemi a žluva dodnes s pláčem pohání krávy.

V té zemi, kde žluva pásala krávy, žil kdysi mudrc. Komupak vděčil za svou moudrost? Slunci nebo hvězdám?... Vyrostl v nejdělejší koutku země na kraji tmavého lesa. Žil v tiché chaloupce, jejíž okna zahaloval divoce rostoucí chmel. Dvorek byl hustě zarostlý ryšavými větvičkami vřesu.

Světlo padalo do jeho domu shora. Zde sedával ve dne v noci u otevřeného okénka v doškové střeše jako u vrátek do nebe a rozmlouval se sluncem a hvězdami. Naslouchal hlasům jiných světů, viděl komety chodit po nebeské louce jako obrovské pestré pávy a v jeho hlavě se řadily nepřehledné sloupce čísel. Seřazoval je a spojoval nejobdivuhodnějšími způsoby. Byly krásné ty obrazy hvězd jak obloha v noci. A nemohly být jiné, neboť duše tohoto člověka sama byla hvězdným odrazem. Každý nebeský paprsek padal do jeho srdce jako do otevřeného květu, protože on sám nebyl nic jiného než rozkvetlý slunečnicový květ. Odkud má slunečnice hlavu přetíženou zlatými myšlenkami, odtud i on měl svou moudrost.

V noci po pěšince ve vřesu přicházívala - aniž se dotkla rosy - do tiché chaloupky jedna ze tří laskavých sudíček - víla Dékla. Ukazovala mudrcovi nitě osudu, které držela v ruce. A on v nich viděl lidi, kteří uvázli v domýšlivosti a falešné moudrosti jako mouchy v pavoučí síti. Viděl, jak si hoví v jejích těsných smyčkách...

"Dokonce tloustnou a vypadají tak spokojeně..."

"Bez pohybu se vždycky tloustne. A ruměnec na jejich tvářích je známkou blížící se smrti, neboť ti, co se nehýbou, jsou už mrtví, i kdyby jim tváře kvetly jako růže," říkala Dékla.

"Jak mohou žít s tak úzkým obzorem?"

"Nebožtíci taky spí klidně ve svých hrobech. Ani ta nejužší rakev jim neotlačí boky."



Potom vyndala z hedvábného šátku zázračné zrcátko a ukázala mudrcovi šťastný život. Byl krásný jako zelená louka a ta louka byla širá jako nebe. Možná, že samo nebe byla ta louka, neboť lidé se tu procházeli mezi slunci jako děti mezi obrovskými blatouchy a v jejich vlasech se třpytily hvězdné koruny jako synům bohů.

Když to mudrc uviděl, zavřel svou hvězdnou vyhlídku, zamkl svůj dům a šel k lidem.

X

Šel a šel, až přišel do velkého šedého města. Bylo to největší město v té zemi, kde žluva pásala kdysi krávy.

Město vynikalo tím, že se tu nestavěly chrámy moudrosti jako v jiných věčných městech. Stánky moudrosti byly přímo na ulicích a tržištích, takže moudrost byla všem snadno dostupná a všichni lidé byli moudří. A všem vládla jen jediná moudrost - patnáctka.

Toto město bylo jedním z nejšťastnějších na světě. Nepoznalo muka nevědomosti, ani muka poznávání. Jako lampa, kterou vždy večer rozsvěcuje moudrý noční hlídač, na všech ulicích zářila patnáctka.

Na rohu každé ulice stály úhledné dřevěné oltářičky jednoduše přitesané jako stříšky nad studněmi. Neplál na nich žádný svatý oheň. Podobaly se spíše ševcovským stolům.

Pouze křeslo bývalo u nich měkké, aby se tu mohlo sloužit moudrosti vsedě i vleže. Byl tu bílý stolek, na němž stál džbánek piva, mléko, med a kuřecí stehno. Služba moudrosti tu dosáhla zřejmě nejvyšší prostoty - bylo možno při ní jíst i pít. A v křesle seděl tlouštík, jehož tváře jako slunce vyzařovaly radost z moudrosti. Temeno hlavy mu svítilo moudrým

úsměvem jako měsíček. Jeho čelo nevědělo, co jsou vrásky. Do jeho očí snad nikdy nenahlédla noc. V jedné ruce držel olšovou hůlku a v druhé ruce malinkou sekyrku.

Kolem něho stáli lidé, muži i ženy, výrostci i děti. Ať byli staří nebo mladí, všem jim hrál na rtech moudrý úsměv. Každý kolemjdoucí ochotně přistupoval k mudrcovi, aby se podíval, jak vypil doušek sladkého piva, jak si utřel rty a se skloněnou hlavou sekal sekyrkou do hůlky a počítal:

"Sekám, sekám pat-náct,  
ještě jednou pat-náct.  
Kdo nevěří, ať sem běží,  
přesvědčí se sám!"

"Patnáct!" -- pravil mudrc s úsměvem a ukázal svou hůlku: "všichni se mají sami přesvědčit. Jen ať sem každý přistoupí a přepočítá si to. Duše se zbaví pochyb a rozhostí se v ní klid a mír. Jediná moudrost, která může člověku přinést štěstí, je patnáct! Jen ať každý přistoupí a sám se přesvědčí!"

A lidé přistupovali a s prostoduchým úsměvem se prstem dotýkali vroubků vyseknutých ve dřevě a jejich ústa jásala: "Patnáct! Ano, opravdu patnáct!"

Ale mnozí už ani nepřicházeli počítat.

Stáli za zády těch, kteří měli ještě nějaké pochyby a kteří chtěli přistihnout mudrce při nesprávném počítání vroubků nebo si prostě obnovit v paměti svou oblíbenou pravdu. Mnozí stáli za zády těchto lidí. Starci klidně pokuřovali své dýmky a klábosili o všeličems. Holky se poštuchovaly, smály a pohazovaly rusými copy. Chroupaly při tom oříšky a pokukovaly po mládencích. A mládenci se vychloubali: "Samo-zřejmě patnáct, ovšemže patnáct!" "Co ještě počítáte jako hloupé ovce..." Ale ti moudří je dobrosrdečným basem uklid-

ňovali: "Jen ať to přepočítají, ať to přepočítají. To vždycky potěší."

A mladá děvčátka moudře pištěla: "Bylo mi teprv třináct, když jsem poprvé počítala. A hned mi vyšlo patnáct jaké mámě a tátovi. Tatínek řekl, abych už dál nepočítala, a hned mi dal ušít dlouhé šaty. V neděli k nám přichází vždycky tolik hostů a všichni vědí, že patnáct je patnáct... Jakými milovými kroky kráčí vývoj kupředu a jak jsou ti chlapi moudří! Copak jsou ještě na světě hlupáci?"

"Možná někde na venkově, ale tady už ne."

A opravdu. Všichni tu byli moudří, všichni počítali do patnácti. Jen jednou někdo napočítal do šestnácti. Ale ten byl už dávno zesměšněn a zapomenut - ztratil se jako stín mraku. A když jednou opilý mudrc sekl jen třináckrát, všichni přesto napočítali patnáct, protože už nikdo neměl pochyby a každý bral do ruky hůlku předem přesvědčen, že je na ní patnáct vroubků. Tohle číslo znělo lidem pořád v uších, neboť mudrc dovršil své obvyklé kázání tímto velkolepým trikem:

Když sekal do hůlky, obletovalo jeho hlavu černé mračno much, které dotěravě bzučelo: "Patnác-c-ct, patnác-c-ct!" Večer, když uložil svou hůlku a sekyrku a lidé se rozcházeli, popadl mudrc muší roj a hodil ho za nimi. Mouchy lezly odcházejícím do vlasů a bzučely: "Patnác-c-ct, patnác-c-ct!" Po celém městě bylo slyšet patnáct a všichni přizpůsobovali svůj život patnáctce, protože to bylo levné a všem dostupné číslo. Nebylo nic většího nebo menšího než patnáct. Všechny hodnoty byly za patnáct a všichni žádali patnáct. A tak každý den na náměstích i v ulicích kováři moudrosti vysekávali na svých hůlkách patnáctku...

Tu k jejích oltářům přišel ten pravý mudrc, co se díval do Déklina zázračného zrcátka. Jeho vlasy byly bílé jako staré stříbro a čelo vybledlé v myšlenkách jako zažloutlý polní kámen.

"Kde je v tomto městě chrám moudrosti! Kdo mě tam, dobří lidé, dovede?"

"Takové chrámy tu nemáme" - odpověděl kovář moudrosti s radostným úsměvem a lidé se cizinci divili.

"Copak se u vás už nikdo neučí?"

"Ale učí. Každý den sekáme. Ale naše moudrost je snadná a všichni ji znají, jen pohleď" - a sklonil se nad hůlkou:

"Sekám, sekám pat-náct,  
ještě jednou pat-náct!  
Kdo nevěří, ať sem běží,  
přesvědčí se sám!"

"Vidíš? Přesně patnáct! Přepočti to sám! Můžeš se přesvědčit, ručím za každý vroubek!"

"Patnáct?" - povzdechl si cizinec a v jeho očích vzplál oheň.

"Tohle dávejte počítat dětem a žebrákům. Mé číslo je milión!"

"Milión? Che-che-che, co to povídá? Jaký milión?" - ptali se lidé jeden druhého s pohrdavým úsměvem.

Ale kovář moudrosti vážně pohlédl na cizince, poklepal bledým prstem na své moudré čelo a pokýval hlavou:

"Blázen! Šílenec!"

Avšak cizinec se vztyčil a promluvil k těmto lidem nezvyklým hlasem a s nezvyklou, nevídanou silou:

"Milión je hvězdné moře, milión je hora písku, milión je zlatý lán plný nevídaného zrna, milión je hluboký hvozd. Nechte protékat řeku sítí a spočítejte vodní kapky, nechte padat písek mezi prsty a uvidíte milión! Spočtete zrna v sýpce, spočítejte hvězdy! Na nebi je sto hvězdných oken, v



každém okně milión a za každým miliónem nekonečně miliónů. Kroky v nekonečnu znějí jako v mramoru!"

Ale obyvatelé města byli zvyklí chodit jen po šedém dláždění. Jak by mohli něco takového pochopit?

"Blázen!" pokyvovali hlavami kováři moudrosti.

"Blázen!" říčel dav a tahali cizince za šaty: "Hej ty milióně! Ty milionáři!" Cizinec ještě něco říkal, ale mouchy přehlušily jeho slova. A kováři moudrosti se skláněli nad svými oltáři a odříkávali: "Sekám, sekám pat-náct..."

Cizinec opustil město. Lidé ho vyprovodili, jako děti vyprovázejí hlupáčka ze vsi. Někteří se smáli a tahali ho za šaty. Jiní hollitovali, že se pomátí na rozumu. Soucitné holky mu strkaly koláče do torby. A opustili ho až za městskými branami, když zhoustla večerní tma.

x

Mudrc stál v noci v soumraku svého lesa. Nad temným hvozdem jasně zářily hvězdy. V trávě už byla chladná rosa. Jeho tváře byly vlhké, jeho oči plné utrpení.

Vtóm tiše přistoupila Dékla, aniž se dotkla rosy.

Pohládila svou zlatou ručkou jeho chladnou tvář a podala mu červenou houbičku se zářivě bílými skvrnami.

"To je mochomůrka. Nejdřív musíš vyhubit mouchy, jinak tě nikdo neuslyší. Lidé nejsou zlí. To jen mouchy jim stále bzučí do uší, že už nic nevnímají. Tohle bude nejlepší lék!"

A tak mudrc rozséval mochomůrky. Běhali po nich mravenci a mochomůrky vsály jejich jed; plazili se kolem nich hadi a nožičky mochomůrek se leskly od jejich jedovatých slin.

Jednou v noci je mudrc položí do ulic. Brzy začnou mouchy pukat a celé město zapáchat. Všechny hlavy tam začnou smrdět a lidé s odporem budou si vyčesávat mouchy z vlasů. A město najednou ztichne a lidé začnou naslouchat a přemýšlet. Směšní se jim pak budou zdát kováři moudrosti se svými sekyrkami. Potom svrhnu ty jejich oltářičky, ty ševcovské stolky a postaví chrámy moudrosti na nejkrásnějším kopci. U věžních okének tam budou dnem i nocí stát mladí i staří muži, ženy i dívky a budou počítat slunce a hvězdy.

Možná, že jednou se dopočítají až k miliónům a jejich kroky zaznějí v nekonečnu jako na bílém mramoru.

xxx



Dopis a překlad veršů od Radka Parolka:

Milý bratříčku, protože vím, že Ty i Tvá žena jste ve svém mládí - mimo jiné - pracovali také na Velkém rusko-českém slovníku prof. Leontije Kopeckého, dovol, abych Vám oběma věnoval dva nevelké překlady z básní na slovníkové téma, a to jak z hlediska toho, kdo slovník dělá, tak toho, kdo ho - jako např. já - s potěšením používá.

FEOPAN PROKOPOVIČ:

E p i g r a m

Odsudek přísný máš-li pro člověka  
a chudák smuten na muka už čeká,  
nerač ho trápit v dolech havířinou  
anebo v dílnách těžkou dřinou.  
Ať dělá slovník! - To ho zkruší!  
Horších muk neznám, na mou duši!



SAMUIL MARŠAK:

S l o v n í k

Pln díků k slovníku se vracívám.  
V něm každé heslo jiskrou citu svítí.  
Umění musí do těch hloubek jíti  
a s rozsvícenou svící hledat tam.

Za slovy skryt je událostí ruch  
a platit za ně bylo na člověku.  
Čtu: věk... žít věčně... až na věky věků...  
svůj dožít věk... věk jeho přestřih bůh...

V těch slovech hněv a strach a výtka tkví.  
Ne, ne - to není slovník, co tu leží.  
Zde slovo za slovem, jak v sloupcích běží,  
prastarou pověst lidstvu vypráví!

Tvůj

Radko Párolek

Z drobníčků Janky Bryla

Madému šedesátníkovi Mílovi, dobrému člověku,  
jenž ještě žije, z běloruských originálů vybral,  
přeložil a z křivolakých cest životem a po světě  
posílá

Václav Židlický

Rembrandt. Rotterdamská galerie.

Množství portrétů důležitých, ve své době významných  
persón.

Dneska je to k smíchu: měli za to, že dělají laskavost  
umělci, že nikoli on, ale oni přežijí!...

V místnosti, kde žil Voltaire, mě pobaveně napadlo: jak  
jen mohl filozofovat v takovém přepychu? Vždyť přece jeho  
předchůdci rodili moudrosti například v sudu...

Tak jednoduché počty:

Přátelé našich přátel jsou našimi přáteli. A co nepřá-  
tele našich přátel? Každopádně nejsou našimi přáteli. A to-  
lik to bolí, když na to přátele zapomínají.

Mám rád Rusy, Rusko, miluji Ukrajinu... Ale nikdy jsem  
ani na okamžik nezalitoval, že jsem Bělorus, nikdy se mi ne-  
zachtělo být někým jiným, podobně jako mě nenapadla nesmysl-  
ná myšlenka, že bych měl být ženou. Jsem Bělorus právě tak  
jako muž, a jinak se prostě nedovedu na svět dívat.

Jsou to dvě zcela odlišné věci: když voják sní o tom, jak se stane maršálem, a kaprál si myslí, že už je generálem.

Nikdy se nezakymácejí jen sloupy, zvláště ty hluboko zakopané.

Znovu jsem si přečetl Pavilón č. 6 a mimoděk mě napadlo: neměl snad A. P. na mysli celé Ruské impérium - šestinu světa?

K sebevědomí člověk mnoho nepotřebuje - stačí jen ono.

Proč myslíte, že nepřítel bude o mně psát objektivněji než přítel?

Zavalitá dáma se vrátila z důležité služební cesty do zahraničí a z tribuny podává zprávu o svých poznatcích. Na vynikající úrovni, s náležitou politickou vyspělostí:

"Potom jsme, soudruzi, jeli na prohlídku Elysejských pát. Je fakt, že jsou docela pěkná... Ale na druhé straně si všimněme amerických bonbónů - vůbec mi, soudruzi, nechutnaly. (To je) Taky fakt..."

Nomenklaturní kádr, který už skoro třicet let dělá jednou do výroby dehtu, podruhé do operní tvorby, se vyzná ve všem stejně. Všude však řídí. Toho času řídí výchovu budou-

cích malířů. Přijel zkontrolovat, jak se jeho svěřenci chovají na letní odborné praxi:

"Proč tu sedíte a nemalujete?"

"Čekáme na modely, soudruhu řediteli."

Zpod klobouku zablýskl zcela vážně strohý pohled:

"Tak si zatím malujte pozadí!..."

V letadle jsem seděl u stolku s drzým a širším než delším kandidátem věd. Celou cestu mi šlapal po vyglancovaných polobotkách, aniž považoval za nutné aspoň jednou se omluvit. A já měl pořád nutkání se ho zeptat: "Prosím vás, člověče, máte dvě nohy, nebo čtyři?"

Ukazoval mi svou přepychovou chatu. Z pracovny v mezaninu, když si člověk sedne k psacímu stolu, je vidět jen voda a nebe, po zemi ani památka. Učiněný symbol: naprostá odtrženost od života! Div jsem mu to rovnou tak neplácl.

Soudruh Iks má všechny důvody k domněnce, že ani Puškin nepsal svá díla sám: cožpak neměl žádné podřízené?

"Nadání nemá, zato jak široce zachytil události!..."

Jako zpěvák: nemá sice hlas, ale jak široce otvírá ústa!...

Autor. "dokumentární novely" píše v předmluvě:

"V tomto díle není nic vymyšleného."

Myslí to jako plus.

Nešťastná Vojna a mír!...



Halasný pokřik: kde je syžet?... Chybí syžet!...

Podobá se to směšné situaci: díváte se na krásnou dívku a myslíte především na její kostru.

Fyzikové říkají: něco objevíme, pak se to snažíme vyvrátit, popřít. Vydrží-li to naše namáhání, dá se předpokládat, že v tom něco je.

To bychom potřebovali my literáti. Aby autor sám sebe prověřoval popíráním.

Protiabstrakcionistická kampaň - zvláště v naší provinční variantě - až bolí svou povrchností, hrubostí, přehlídkovou vřavou, malicherným revanšismem... Starší soudruzi by si měli být vědomi, že věk zavazuje, aby byli moudřejší než mladší; a někteří literární vůdci by neměli na sebe brát zbytečně moc z toho, v čem se příliš nevyznají...

Musím vydržet, uchovat si lidskou důstojnost, myslet na to, co nepomíjí, nýbrž přetrvává...

Jednoho mizeru odvolali z funkce, a to ze zcela prostého důvodu: vypisoval si honoráře za cizí "vysoce ideové" články. Druhého budou odvolávat v těchto dnech, také s výstrahou... A člověk si vybavuje, jak ten druhý vymáhal, aby se před prvním kál za své "chyby" nevinný, rozumný a schopný třetí. Jak dobře, že nikdo neposlechl druhého a nepokořil se před prvním. A mně osobně těší, že jsem zůstal při třetím; že jsem zůstal tím, čím má být člověk, má-li mít právo na toto hrdé jméno.

"Vydobyl jsem si právo nemít právo psát špatně. A vůbec nezávidím těm, kteří si vybojovali právo psát špatně. Ze

všech sil se budu snažit, abych se nezařadil do řad jejich početného vojska."

Jsou to Světlovova slova. Abych je mohl vztáhnout na sebe, také musím mít právo. A já ho chci mít.

Koupil jsem si knižní vydání Za dálkou dálka a s chutí se pustil do čtení poémy, známé už z časopiseckých úryvků.

Ale - nic moc!...

Dokonce mě napadlo toto:

Opravdu je to s naší literaturou tak špatné, že i tato plytká hloubka se považuje za hlubinu a taková opožděná odvaha se nazývá mužností?...

Říkám to při vši velké úctě k Tvardovskému.

Dal jsem se do Čakovského, v Polsku ho chválili za "nové pojetí" Stalinovy osoby. Pojetí tu je, chybí však patřičná hloubka, jež by odpovídala významu materiálu a důležitosti doby.

Dočetl jsem Gamzatovův Můj Dagestán. Příliš mnohomyšlné a pod příkrovem "lidové" naivity i značně neskromné...

S nesmírným potěšením čtu ve Voprosech literatury Pasternakovy dopisy a říkám si:

Dokdy budeme ponechání v nevědomosti, že mezi námi žili tak skvělí lidé! Právě tak - žili, protože dokud žijí, je pouze nemoha umožněno, aby nahlédli do jejich hlubin a poznali jejich podstatu...

S Tolstým se dá jít těžkostmi života, když je člověk silný i slabý. Máme se o koho opřít.

S Dostojevským projde životními tragédiemi jen opravdový silák.

V celém obrovském dědictví Tolstého není ani jediná hrubá nadávka, a vyřčeno je toho tolik. Přitom je to uděláno navěky. A popularita je zajištěna navždy.

Napadlo mě, že takových deset procent Šolochovovy popularity připadá na jeho "realismus", na nadávky a příslušná slovíčka.

Ale mimoděk jsem tomu realismu záviděl.

Brzy ráno jsme šli ve dvou nádhernou lesní cestou, kde bývá tak hodně sněhu - na zemi i na stromech - a já jsem zastavil přítele, abych ho upozornil na ještě jeden krásný výjev.

Nad komínem šedé chalupy se vznášel tenký sloupek dýmu.

Pokolikáté už se mi vybavil Dým od Konopnické! Dým nad ubohým staveníčkem staré ženy, neduživý "jako vzdech ze starých prsou, které jej vyrvaly z ohně".

Co znamená umělecký detail!

"Umlčet starou vědmu!" řekl Pugačov. A mladý kozák ji okamžitě ťal šavlí po hlavě, stařena se zalila krví a padla na schody před vcho~~dem~~."

V čem je tajemství, v čem spočívají zákony mistrovství? Proč byl kozák mladý?

Jedno je nesporné: kdyby tu starou ženu udeřil šavlí někdo starý, působilo by to mnohem slaběji. Možná že by si to člověk ani tolik nezapamatoval - už od dětství. Protože to i cituji z paměti.

Lid vytváří umění mimochoodem, při práci na chléb vezdejší pro nás všechny. A dělá to lépe než my profesionálové.

Z referátu "renomovaného" kritika o známém prozaikovi:

"Byl to spisovatel se lví pracovitostí..."

A krajané, kteří si pamatují veselého, prostého rodáka, chlapce ze vsi, který se "vypracoval" až na spisovatele, sedí, poslouchají a diví se:

Jak vlastně vypadá ta lví pracovitost?...

V poliklinice:

"Nazdar, Zojko, co tu děláš?"

"Přišla jsem ohledně otázky zubů."

To není vtip: dívka zastává vedoucí místo.

Koupil jsem si knihu o běloruské fauně a se zájmem v ní listuji.

Mezi zvířaty, orly a hady najednou zazní jako nádherný tón: *Luscinia luscinia* - slavík obecný. Ať někdo najde přesnější, výstižnější a hrdější pojmenování.

Tak nějak bychom měli "titulovat" i nás, všelijak "zasloužilé" literáty.

Prohlížel jsem si staré zápisky a narazil na záznam, který mi už několik dní nejde z hlavy, dokonce mám chuť se přímo někoho zeptat:

"Už vás někdy bilí po obnaženém srdci?"

Nevím, zda jsem to někde slyšel nebo četl, ale v poslední době to cítím velice blízce, jako vlastní...

Hle, co je "lyrická próza".



Módní básnířka se ptala hospodyně ve vsi:

"Prosím vás, mohla byste mi říct, jak ta slípka snáší vejce?"

Myslela to docela vážně: přijela na venkov studovat život.

Romantik (poněkud podnapilý):

"Ten když, kamaráde, zpívá, tak se třesou okna!"

Realista (střízlivější):

"To víš, kamaráde, když nejsou pořádně zakytovaná..."

Chlapi se do nabažení koupou.

Mluvka: "A pěkně si všechno, všecičko pořádně umyjeme!..."

Mlčenlivý na to: "Nezapomeň si vydrhnout i ten svůj jazyk!"

Konečně se mi podařilo přijít jednou do kyjevského Vladimírského chrámu v době, kdy se koanly bohoslužby. K zážitku Vrubelových, Nestěrevových a Vasněcovových maleb se přidala rozkoš z krásy něčí - mrzí mě, že nevím čí - neméně klasické hudby. Chránovou lodí zněl Otčenáš. Nádherný tenorový hlas se božsky svobodně procházel pod klenbou v doprovodu vynikajícího sboru...

Jak politováníhodný bývá někdy diletantský boj s náboženstvím v našich vesnických klubech i v tisku, jak primitivně je veden!

Když mě ve snaze pochválit nazývají lyrikem, pociťuji jakousi rozmrzelost: jsem snad nějaký naslédlý a bezmyšlenkovitý tenor?...

Lidé se na mě jako na spisovatele dívají podle toho, co už mám, posuzují mě podle mých hotových děl. Já se zase častěji vidím s tím, co teprve udělám, co musím udělat. Proto přátelé a čtenáři mívají o mně lepší mínění než já sám...

Proč nemůžeme sami sobě odpustit, třebaže o "vině" nikdo jiný neví?!

Řeknu vám, přátelé, přece jen jsem šťastný člověk!...

Otevřel jsem okno, zavolal syna k obědu, okno jsem zase přibouchl a vtom vypadla okenní tabule a z čtvrtého poschodí se řítíla dolů na hlouček veselých kluků... Roztříštěné sklo nikoho z nich ani neškráblo!

A já tedy mohu dál žít, vnímat krásy světa a znovu pracovat!...

"Tvůrčí muka!" Do tohoto pojmu nutno zahrnout právě ta muka, která člověk prožívá, když chce pracovat, ale nemůže. Protože jakápak muka, když práce jde?

Je to hrozné - vědět, že jak dneska, tak zítra i pozítří budeš mít volné ráno, mohl bys pracovat, ale nejde to!...

Polituji mě, řekni laskavé slovo, a já se zas vzchopím. Nebo je to nepřirozené přání, protizákonná slabost?

# O B S A H

|                                                                           | str. |
|---------------------------------------------------------------------------|------|
| <b>MARTIN ZIK:</b>                                                        |      |
| PŘÍTELI Z BLUDAŘSKÉHO KRAJE                                               | 1    |
| <b>LADISLAV ZADRAŽIL:</b>                                                 |      |
| K ŠEDESÁTINÁM MILOSLAVA JEHLIČKY                                          | 3    |
| <b>VLADIMÍR BARNET:</b>                                                   |      |
| K SOCIOLINGVISTICKÉ INTERPRETACI ZAČÁTKŮ<br>SLOVANSKÝCH SPISOVNÝCH JAZYKŮ | 14   |
| <b>MARTA ČÍŽKOVÁ:</b>                                                     |      |
| NĚKOLIK POZNÁMEK K VLIVU A. BLOKA<br>NA RUSKOU A SOVĚTSKOU PRÓZU          | 26   |
| <b>MIROSLAV DROZDA:</b>                                                   |      |
| NARATIVNÍ MASKA V KRÁSNÉ PRÓZE                                            | 34   |
| <b>VĚRA DVOŘÁKOVÁ; JIŘÍ FRANĚK:</b>                                       |      |
| K ČESKÉ INTERPUNKCI                                                       | 54   |
| <b>JIŘÍ HONZÍK:</b>                                                       |      |
| VALERIJ BRJUSOV A ČESKÁ LITERATURA                                        | 82   |
| <b>JAROSLAVA JANÁČKOVÁ:</b>                                               |      |
| ARBES A GOGOL. K možnostem české satiry<br>ve druhé polovině 19. století  | 102  |
| <b>VLADIMÍR SMETÁČEK:</b>                                                 |      |
| VYBRANÉ CHARAKTERISTIKY JAZYKA KNIH PRO<br>DĚTI                           | 121  |
| <b>MIKULÁŠ ZATOVKAŇUK:</b>                                                |      |
| O RUSISMECH POVAHY (PSEUDO)SYNONYMICKÉ                                    | 138  |
| <b>MILUŠE ZADRAŽILOVÁ:</b>                                                |      |
| TĚŽKÉ SNY FJODORA SOLOGUBA                                                | 149  |
| <b>JAROSLAV ŽÁK:</b>                                                      |      |
| BÁSNÍRKA NÁROČNÝCH ČASŮ                                                   | 162  |
| <b>KVĚTA KOŽEVNIKOVÁ:</b>                                                 |      |
| O UŽITEČNOSTI LINGVISTŮ                                                   | 168  |

|                                                                      | str. |
|----------------------------------------------------------------------|------|
| LEONID DOBYČIN: LYDIE, LJOŠKA<br>přeložil FRANTIŠEK BRÁBLÍK          | 196  |
| A. I. KUPRIN: SETKÁNÍ S L. N. TOLSTÝM<br>Přeložila IRENA CAMUTALIOVÁ | 205  |
| Z VERŠŮ GAVRILY ROMANoviČE DĚRŽAVINA<br>Přeložil JIŘÍ HONZÍK         | 209  |
| KÁRLIS SKALBE: PATNÁCT<br>Z lotyštiny přeložil RADEGAST PAROLEK      | 217  |
| DOPIS A PŘEKLAD VERŠŮ OD RADKA PAROLKA                               | 226  |
| Z DROBNÍČEK JANKY BRYLA<br>Přeložil VÁCLAV ŽIDLICKÝ                  | 228  |